

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

ગુજરાત ઉચ્ચ ન્યાયાલય, અમદાવાદ

વિશેષ ફોજદારી અરજી (રદ કરાવવા બાબત) ક્રમાંક ૭૭૮ સન ૨૦૧૭

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે:

માનનીય શ્રી ન્યાયાધીશ જે.બી. પારડીવાળા

=====

૧	શું સ્થાનિક સમાચારપત્રોના પત્રકારોને ચુકાદો જોવા માટે અનુમતિ આપી શકાય?	હા
૨	રિપોર્ટરને સોંપવું કે નહીં ?	હા
૩	શું ન્યાયમૂર્તિશ્રી ચુકાદાની અંતીમ નકલ જોવા ઈચ્છે છે ?	ના
૪	શું આ કેસમાં ભારતના સંવિધાનના અર્થઘટન સંબંધિત અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈ આદેશ સંબંધિત કાયદાનો કોઈ મહત્વનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો છે?	ના
૫	તાબાની અદાલતોના તમામ ન્યાયાધીશો વચ્ચે પરિપત્રીત કરવા માટે મોકલવું કે નહીં ?	

=====

જયેશભાઈ ખેમચંદભાઈ પટેલ....અરજદાર(ઓ) વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય....પ્રતિવાદી(ઓ)

=====

ઉપસ્થિતી :

શ્રી હર્ષદ પોન્ડા, પરિષ્ઠ વકીલ, સાથે શ્રી પ્રદીપ પટેલ, વકીલ,

અરજદાર(ઓ) ક્રમાંક ૧ તરફથી;

શ્રી મિતેશ અમીન, સરકારી વકીલ, સાથે સુશ્રી શ્રુતિ પાઠક, સરકારી વકીલ,

પ્રતિવાદી(ઓ) ક્રમાંક ૧ તરફથી

=====સમ

ક્ષ: માનનીય શ્રી ન્યાયાધીશ જે.બી.પારડીવાળા

તારીખ : ૧૭/૦૩/૨૦૧૭ મૌખિક ચુકાદો

૧ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળની આ અરજી દ્વારા અરજદાર – મૂળ આરોપીએ નીચે મુજબની રાહતો માટે પ્રાર્થના કરી છે:

“૧૦ એ. કૃપા કરીને આ અરજી દાખલ રાખવા સ્વીકાર કરવામાં આવે.

બી. ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૭ હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૧૭૩ અને ૨૦૭ ની જોગવાઈઓના વિરુદ્ધ હોવાથી મનસ્વી, અન્યાયી અને ગેરકાયદેસર જાહેર કરીને, આંક ૧૨ નીચે તા. ૩૧ ૨૦૧૭ ના રોજ અને આંક ૧૬ પર તા. ૨૩ – ૧૨૦૧૭ ના રોજ પસાર કરાયેલા આદેશને રદ કરવા માટે યોગ્ય આદેશ અને/અથવા નિર્દેશ પસાર કરવાની કૃપા થાય; તેમજ રાજ્ય સત્તાધિકારી/ફરિયાદ પક્ષને આદેશ આપવાની કૃપા થાય કે તેઓ ફોજદારી કેસ નં. ૧૪૮/૨૦૧૬ માં વડોદરા સ્થિત સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષ, ખાસ કરીને એફએસકે, ડીએનએ અને ડોક્ટરોના અહેવાલ સંબંધિત તથા જે દસ્તાવેજોનો ફરિયાદ પક્ષ નીચલી અદાલતમાં ચલાવાનાર કાર્યવાહી દરમિયાન આધાર લેવા ઇચ્છે છે પરંતુ જે ચાર્જશીટ સાથે તા. ૨૧૨૨૦૧૬ ની ચાટી સાથે વાંચવામાં આવે ત્યારે રજૂ કરવામાં આવેલા નથી, તેવા બધા અન્ય દસ્તાવેજો રજૂ કરે; અને વડોદરા સ્થિત સેશન્સ કોર્ટને એવા દસ્તાવેજોની નકલ તૈયાર કરીને તે અરજદાર/આરોપીને શક્ય તેટલી વહેલી તકે પૂરી પાડવા માટે નિર્દેશ કરવાની પણ કૃપા થાય.

સી. આ અરજી સ્વીકાર્ય ઠરે ત્યાં સુધી તથા તેની સુનાવણી અને અંતિમ નિકાલ સુધી, લોર્ડશીપ્સ અરજીકર્તા વિરુદ્ધ વડોદરા ખાતે માનનીય જિલ્લા અને સેશન્સ જજની અદાલતમાં બાકી રહેલ ફોજદારી કેસ ક્રમાંક ૧૪૮/૨૦૧૬ ની આગળની કાર્યવાહી સ્થગિત રાખવા માટે યોગ્ય આદેશ અને/અથવા યોગ્ય નિર્દેશ કરવા કૃપા કરે.ડી. ન્યાયના હિતમાં યોગ્ય અને ઉચિત ગણાય તેવો યોગ્ય આદેશ અને/અથવા દિશાનિર્દેશ પસાર કરવા કૃપા કરશો.ઇ. અરજદાર ન્યાયિક કસ્ટડીમાં હોવાને કારણે, આ અરજીએ સંબંધે સોગંદનામું

મુક્ત રાખતો યોગ્ય આદેશ કરવાની કૃપા કરશો.”

૨ આ અરજીને જન્મ આપનાર તથ્યોનો સાર નીચે મુજબ રજૂ કરી શકાય:

૨.૧ ૧૮મી જૂન ૨૦૧૬ના રોજ, સી.આર. નં.૧ ધરાવતી પ્રથમ માહિતી અહેવાલ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૭૬, ૩૨૩, ૫૦૬ સહવાંચિત ૧૧૪ હેઠળ દંડનીય ગુના બદલ, અહીંના અરજદાર તથા અન્ય વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ જિલ્લા: વડોદરા ખાતેની વાઘોડિયા પોલીસ સ્ટેશનમાં ૨૦૧૬નો ૭૦મો ગુનો નોંધવામાં આવ્યો હતો. ૨.૨ અહીંના અરજદાર વિરુદ્ધ આક્ષેપ એવો છે કે તે જિલ્લો: વડોદરા ખાતે આવેલા વાઘોડિયા સ્થિત 'પારુલ યુનિવર્સિટી'ના સમગ્ર કારભારનું સંચાલન કરે છે, અને તેના પર આરોપ છે કે તેણે **ઉક્ત** યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરતી ૨૦ વર્ષીય વિદ્યાર્થીની પર બળાત્કાર કર્યો હતો. તપાસમાંથી બહાર આવ્યું છે કે પીડિતાના કપડાં પર વીર્યના ડાઘ મળ્યા હતા અને તે અહીંના અરજદારના રક્તસમૂહ સાથે મેળ ખાતા હતા.

૨.૩ તપાસ એજન્સીએ તપાસ પૂર્ણ કરી અને આરોપપત્ર વડોદરાના માનનીય પ્રથમ વર્ગના ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટની અદાલતમાં દાખલ કર્યું, જેમણે ત્યારબાદ મામલો સેશન્સ કોર્ટને સોંપ્યો અને તે સેશન્સ કેસ નં. ૧૪૮/૨૦૧૬ તરીકે નોંધાયો. આજદિન સુધી આ સેશન્સ કેસ વડોદરાના માનનીય સેશન્સ જજની અદાલતમાં બાકી છે.

૨.૪ તા. ૧૪મી ડિસેમ્બર ૨૦૧૬ના રોજ, અત્રેના અરજદારે આંક: ૧૨

અરજી રજૂ કરી અને અમુક દસ્તાવેજોની નકલ પૂરી પાડવાની માંગણી કરી. આંક:

૧૨ અરજી નીચે મુજબ છે:

“૧. અરજદાર હાલના કેસમાં આરોપી ક્રમાંક ૧ છે.

૨. અરજદારે આ સાથે જોડાયેલ યાદી મુજબના દસ્તાવેજો સમાવવામાં આવેલી આરોપપત્રની નકલ પ્રાપ્ત કરી છે.

૩. અરજદાર એવો મત ધરાવે છે કે ફરિયાદ પક્ષ અન્ય કોઈ દસ્તાવેજો પર, ખાસ કરીને નીચેની વસ્તુઓનો સમાવેશ કરતા દસ્તાવેજો પર, અવલંબિત નથી.

(૧) ડી.એન.એ. પરીક્ષણ માટેના નમૂનાઓ ક્યારે, કેવી રીતે અને ક્યાં પ્રાપ્ત થયા, તેના યોગ્ય સંદર્ભો સાથે.

(૨) નમૂનાઓના સ્ત્રોતોની ઓળખ.

(૩) નમૂનો આપતા વ્યક્તિઓની સંમતિ, જેમાં જે હેતુ માટે નમૂનો એકત્ર કરવામાં આવે છે તે દર્શાવવામાં આવેલ હોય.

(૪) પાર્સલોનું વર્ણન, જેમાં સીલની સ્થિતિનો પણ સમાવેશ થાય(પ) નમૂનાઓ/આંકોનું વિગતવાર વર્ણન, જેમાં દૃશ્યમાન દેખાવ અને કદનો પણ સમાવેશ થાય.

(૬) નમૂનાઓના સ્વરૂપની ઓળખ કરવા માટે કરવામાં આવેલી કસોટીઓ.

(૭) પરીક્ષણોની સંબંધિત વિગતો.(૮) કરવામાં આવેલ પરીક્ષણોના પરિણામો, જેમાં તમામ આંકડા, છાયાચિત્રો અને આંકડાકીય ગણતરીઓનો સમાવેશ થાય છે.(૯) ડીએનએ વિશ્લેષણ અને સિરોલોજી પરીક્ષણોનું અર્થઘટન.(૧૦) ડીએનએ પરીક્ષણના માન્યકરણ અભ્યાસોના દસ્તાવેજો.(૧૧) કરવામાં આવેલ તમામ સિરોલોજી અને ડીએનએ વિશ્લેષણ પરીક્ષણો માટેની પ્રયોગશાળાના વિશ્લેષકની નોંધપોથી.

૪. ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો રજૂ કરવામાં આવશે; તે વિચારવામાં

આવે તે પહેલાં આરોપ ઘડી શકાય કે નહીં, અન્યથા તે બચાવ પક્ષને ગંભીર પૂર્વગ્રહ પહોંચાડશે.

૫. જો ફરિયાદ પક્ષ ઉપરોક્ત દસ્તાવેજો પર આધાર રાખતો હોય, તો આરોપો ઘડવામાં આવે તે પહેલાં તે અરજદારને તેની નકલ પૂરી પાડવા માટે ફરિયાદ પક્ષને નિર્દેશ કરવામાં આવશે.

૬. તેથી, એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે કે;

ક) ફરિયાદ પક્ષને ઉપરોક્ત દસ્તાવેજ/દસ્તાવેજોની નકલ પૂરી પાડવા માટે નિર્દેશ કરવામાં આવે.

બ) આ માનનીય અદાલતને ન્યાયસંગત અને યોગ્ય લાગે તેવો કોઈ અન્ય અને વધુ આદેશ પસાર કરે. ”

૨.૫ વડીલ ટમા વધારાના સેશન્સ જજ, વડોદરા દ્વારા, તા. ૩ જાન્યુઆરી ૨૦૧૭ના આદેશથી, આંક : ૧૨ની અરજી મુખ્યત્વે એ આધાર પર નામંજૂર કરવામાં આવી હતી કે આરોપીએ માગેલા દસ્તાવેજો એવા સ્વરૂપના હતા કે સામાન્ય રીતે તેઓ આરોપીને વિવાદના વિચારણાક્રમ દરમિયાન પુરા પાડવામાં આવે છે અને આ તબક્કે નહીં. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, દસ્તાવેજોના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેતાં, તેઓ તપાસ અધિકારીને વિચારણા શરૂ થયા બાદ પ્રાપ્ત થવાના હોય છે, અને તેથી, આ તબક્કે આવા દસ્તાવેજો આરોપી હક્કના હિસાબે માગી શકતા નથી.

૨.૬ ત્યારબાદ, તા. ૧૭મી જાન્યુઆરી ૨૦૧૭ના રોજ, અહીંના અરજદાર દ્વારા કેટલીક દસ્તાવેજોની માંગણી કરતાં ફરી એકવાર આંક: ૧૬ તરીકે બીજી એક અરજી રજૂ કરવામાં આવી હતી. આંક: ૧૬ની અરજી નીચે મુજબ છે:

“૧. વર્તમાન કેસમાં આરોપી નં.૧ કરટડીમાં છે.

૨. આરોપોની રચના કરવા માટે આજ રોજ આ કેસ રાખવામાં આવ્યો છે.

૩. આ માનનીય અદાલતે આંક-૧૨ પર પસાર કરેલા પોતાના તારીખવિહોણા આદેશ દ્વારા અરજદાર દ્વારા અમુક દસ્તાવેજોની નકલો પુરવઠા કરવા માટે કરવામાં આવેલી અરજીને નામંજૂર કરી હતી.

ઉપરોક્ત આદેશ પસાર કરતી વખતે આ માનનીય અદાલતે મુખ્યત્વે એવું અવલોકન કર્યું હતું કે, (૧) માંગવામાં આવેલા દસ્તાવેજો આરોપ નક્કી કરવામાં આવે તે પહેલાં આપવાના આવશ્યક નથી.

૨) અરજીમાં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો એફ.એસ.એલ. અધિકારીની ઉલટ-તપાસ સમયે રજૂ કરી શકાય.

૩) અરજદાર અરજીઓ દાખલ કરીને આરોપ નક્કી કરવાની પ્રક્રિયામાં વિલંબ કરી રહ્યો છે.

૫. અરજદાર કહે છે કે તેને કોઈપણ તબક્કે કાર્યવાહી વિલંબિત કરવાનો કોઈ ઇરાદો નથી, પરંતુ તે અપેક્ષા રાખે છે કે આ માનનીય અદાલત તેના કાનૂની હકોનું રક્ષણ કરે.

૬. અરજદાર કહે છે કે ડી.એન.એ.નું વિજ્ઞાન તુલનાત્મક રીતે નવું અને અત્યંત જટિલ છે. આરોપપત્ર મુજબ, એફ.એસ.એલ. દ્વારા અરજદારનું ડી.એન.એ. બચેલ પીડિતાના કપડાં પર મળ્યું હોવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આ હકીકતના

પ્રકાશમાં, હાલના કેસમાં બચાવ તૈયાર કરવા માટે નીચેના દસ્તાવેજો અત્યંત આવશ્યક છે.

- (૧) ડી.એન.એ. પરીક્ષણ માટેના નમૂનાઓ કેવી રીતે, ક્યારે અને ક્યાં પ્રાપ્ત થયા તે દર્શાવતા દસ્તાવેજો / નોંધો / નોંધણીપુસ્તક, યોગ્ય સંદર્ભો સહિત.
- (૨) નમૂનાઓના સ્ત્રોતોની ઓળખ દર્શાવતા દસ્તાવેજો / નોંધો / નોંધપોથી.
- (૩) નમૂનો કયા હેતુ માટે લેવામાં આવે છે તે દર્શાવતું, અરજદારની નમૂનો આપવા અંગેની સંમતિ દર્શાવતું દસ્તાવેજ/દસ્તાવેજો.
- (૪) સીલની સ્થિતિ સહિત પાર્સલોના વર્ણન દર્શાવતા દસ્તાવેજો / નોંધો / રજિસ્ટર.
- (૫) નમૂનાઓ / આંકોનું દૃશ્યમાન દેખાવ અને કદ સહિતનું વિગતવાર વર્ણન દર્શાવતા દસ્તાવેજો / નોંધો / રજિસ્ટર.
- (૬) નમૂનાઓના સ્વરૂપની ઓળખ કરવા માટે કરવામાં આવેલી પરીક્ષણો દર્શાવતા દસ્તાવેજો / નોંધો / રજિસ્ટર. એન
- (૭) પરીક્ષણોની સંબંધિત વિગતો દર્શાવતા દસ્તાવેજો / નોંધો / રજિસ્ટર.(૮) કરવામાં આવેલી કસોટીઓના પરિણામો દર્શાવતા દસ્તાવેજો / નોંધો / રજિસ્ટર, જેમાં તમામ આંકડા, ફોટોગ્રાફો અને આંકડાકીય ગણતરીઓનો સમાવેશ થાય છે.(૯) ડી.એન.એ. વિશ્લેષણ અને સીરોલોજી પરીક્ષણોની વ્યાખ્યા.(૧૦) ડી.એન.એ. પરીક્ષણના માન્યકરણ અભ્યાસો દર્શાવતા દસ્તાવેજો / નોંધો / રજિસ્ટર.(૧૧) કરવામાં આવેલ તમામ સિરોલોજી અને ડી.એન.એ. વિશ્લેષણ પરીક્ષણો માટેની પ્રયોગશાળા વિશ્લેષકની

નોંધપોથી.

૭. આંક ૧૨ ના જવાબમાં, ફરિયાદ પક્ષે જણાવ્યું હતું કે, અરજદારે માંગેલા દસ્તાવેજો સાક્ષીની તપાસના સમયે રજૂ કરવામાં આવશે. ફરિયાદ પક્ષે તા. ૨૩.૧૨.૨૦૧૬ નો એક પત્ર પણ રજૂ કર્યો હતો, જેના દ્વારા એફએસએલ, સુરતને જરૂરી કાર્યવાહી કરવા માટે જાણ કરવામાં આવી હતી.

૮. ઉપરોક્ત દર્શાવેલ દસ્તાવેજો તેને સાક્ષીઓની તપાસ પહેલાં એફ.એસ.એલ. અહેવાલોના સંદર્ભમાં પોતાની બચાવ રજૂઆત તૈયાર કરવા માટે જરૂરી છે અને જો તે દસ્તાવેજો તેને પુરા પાડવામાં નહીં આવે તો તેની બચાવ પર પ્રતિકૂળ અસર પડશે. ૯. આંક ૧૨ પર ફરિયાદ પક્ષના જવાબ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ફરિયાદ પક્ષ ઉપરોક્ત દસ્તાવેજો પર આધાર રાખી રહ્યું છે. આ પરિસ્થિતિમાં, ન્યાયના હિતમાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(પ) હેઠળ, જે નીચે મુજબ છે, અરજદારને ઉપરોક્ત દર્શાવેલ દસ્તાવેજો શક્ય તેટલી વહેલી તકે પુરા પાડવા ફરિયાદ પક્ષને નિર્દેશ આપવો યોગ્ય છે, ૧૭૩(પ) જ્યારે એવો અહેવાલ એવા કેસ સંબંધે હોય કે જેમાં કલમ ૧૭૦ લાગુ પડે છે, ત્યારે પોલીસ અધિકારીએ અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને આગળ મોકલવાના રહેશે

(એ) ફરિયાદ પક્ષ જે દસ્તાવેજો અથવા તેનાં સંબંધિત ઉતારા પર આધાર રાખવાનો

પ્રસ્તાવ કરે છે, તપાસ દરમિયાન જે અગાઉથી જ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં

આવ્યા હોય તે સિવાયના તમામ દસ્તાવેજો અથવા સંબંધિત ઉતારા;આ

ફરજિયાત જોગવાઈને ધ્યાનમાં લેતા, ફરિયાદ પક્ષ જે બધા દસ્તાવેજો પર

આધાર રાખવાનો માને છે તે બધાં દસ્તાવેજો મોકલવા માટે બંધાયેલ છે.

૧૦. ઉપર જણાવેલ બાબતોના પ્રકાશમાં, ફરિયાદ પક્ષ ખરેખર પરિચ્છેદ ૬ માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવા ઇચ્છે છે. એટલું જ નહીં, પરંતુ તેઓ એફ.એસ.એલ. દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલ સમાન પ્રકારના દસ્તાવેજો પર પણ આધાર રાખવા ઇચ્છતા હોઈ શકે છે. આ પરિસ્થિતિઓમાં, ફરિયાદ પક્ષે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળ ઉક્ત તમામ દસ્તાવેજો રજૂ કરવા જોઈએ.

૧૧. વધુમાં, ઉપર નોંધવું જરૂરી છે કે, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૭ હેઠળ, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળ વર્ણવાયેલ અને આવરી લેવાયેલ આ નકલો પૂરી પાડવાની ફરજ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૨૮ હેઠળ અભિયોગ ઘડવાના તબક્કે આપણે પહોંચીએ તે પહેલાં આ પ્રક્રિયા પૂર્ણ થવી આવશ્યક છે.

૧૨ આ માનનીય અદાલતે નોંધ્યું છે કે, બચાવ પક્ષ આ દસ્તાવેજોની નકલ આપવામાં આવી નથી તે આધારે આરોપ નિર્ધારણ કરવાની આ માનનીય અદાલતને મંજૂરી ન આપી સમય બગાડી રહ્યો છે. પોતાની સદ્ભાવના સાબિત કરવા માટે, આરોપી આરોપ નિર્ધારણ પહેલાં આ દસ્તાવેજો મેળવવાના પોતાના અધિકારનો ત્યાગ કરે છે. તેમ છતાં, આ માનનીય અદાલત ફરિયાદ પક્ષને એ બાબત સ્પષ્ટ કરવા નિર્દેશ આપી શકે કે તેઓ “કોઈપણ સાક્ષીની તપાસ થાય તે પહેલાં જે તમામ દસ્તાવેજો પર તેઓ આધાર રાખવાનો ઇરાદો ધરાવે છે તે બધાની પૂર્તિ કરશે કે નહીં.”

૧૩. તેથી, એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે કે;

ક) ફરિયાદ પક્ષને ઉપરોક્ત દર્શાવેલ દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવાનો તેમનો આશય સ્પષ્ટ કરવા અથવા ઉપરોક્ત દસ્તાવેજ/દસ્તાવેજોની નકલ ઓછામાં ઓછી કોઈપણ પુરાવો નોંધવામાં આવે તે પહેલાં પૂરી પાડવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવે.

ખ) આ માનનીય અદાલતને જે ન્યાયસંગત અને યોગ્ય લાગે તેવો અન્ય કોઈપણ અને વધુ આદેશ પસાર કરે. "૨.૭ આથી, અત્રેના અરજદારે નીચલી અદાલત સમક્ષ એવી પ્રાર્થના કરી હતી કે તેને દસ્તાવેજો પૂરા પાડવામાં આવે જેથી તે તેમનો અભ્યાસ કરી શકે અને પોતાની બચાવ-રજુઆત તૈયાર કરી શકે. વિદ્વાન ૮મા વધારાના સેશન્સ જજશ્રીએ, ફરી એકવાર, તા. ૨૩મી જાન્યુઆરી ૨૦૧૭ના આદેશ દ્વારા, ઉપર ઉલ્લેખિત આંક: ૧૨ નીચે પસાર કરાયેલા આદેશમાં દર્શાવાયેલા એ જ આધારોએ અરજી નામંજૂર કરી હતી.

ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ આ અદાલતના પર્યવેક્ષી અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય લઈને, નીચલી અદાલતો દ્વારા પસાર કરાયેલા બે આદેશોથી અસંતુષ્ટ અરજદાર આરોપીએ આ અરજી દાખલ કરી છે.

૪ ૨મી ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૭ના રોજ, નીચેનો આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો:
“પ્રતિવાદીને નોટિસ કાઢવામાં આવે, જેની પરત આવવાની તારીખ ૧૦.૦૨.૨૦૧૭ રાખવામાં આવે. સુશ્રી પાઠક, વિદ્વાન સરકારી વકીલ, પ્રતિવાદી માટે અને તેના તરફથી નોટિસની તામીલ માફ કરે છે.
જ્યાં સુધી આ અદાલત આ મુદ્દાની તપાસ કરી રહી છે, ત્યાં સુધી નીચલી

અદાલત હાલ પૂરતા આરોપ ઘડવાની કાર્યવાહી આગળ વધારશે નહીં.

આ મામલાને બોર્ડના સર્વોચ્ચ સ્થાને સૂચિત કરો.”

૫ આ અરજી લંબિત રહેલી અવધિ દરમિયાન, અરજદાર આરોપીને સડસઠ દસ્તાવેજોની પુરવઠા કરવામાં આવવાના રૂપમાં કેટલીક ઘટનાઓ બની. છતાં, અરજદાર આરોપી માત્ર તે સડસઠ દસ્તાવેજોની પુરવઠાથી સંતુષ્ટ નથી, અને તેણે, પોતાના વકીલ મારફતે, ફરી એકવાર વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી અમીનને કેટલાક અન્ય દસ્તાવેજો પૂરાં પાડવા વિનંતી કરી, જે તેના કહેવા મુજબ, તેની બચાવની તૈયારી કરવા તેમજ ફરિયાદ પક્ષમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે સંબંધિત છે. લેખિતમાં કરાયેલ વિનંતી નીચે મુજબ છે:

“આજે તા. ૧૭૨૨૦૧૭ ના રોજ આપ સાથે થયેલ ચર્ચા મુજબ, હું આથી પુષ્ટિ કરું છું કે આપના કાર્યાલયમાંથી આશરે ૬૭ દસ્તાવેજો પ્રાપ્ત થયા છે અને તેની પહોંચ મારા દ્વારા અગાઉથી જ આપવામાં આવી છે. હું અહીં નીચે નાના (એ) થી (જે) સુધી ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજોની યાદી પણ આપી રહ્યો છું, જો ફરિયાદ પક્ષ તે પર આધાર રાખતું હોય. કૃપા કરીને આગામી સુનાવણીની તારીખ ૩૩૨૦૧૭ પહેલાં તેની નકલ મને પૂરી પાડી અનુગ્રહ કરશો. નીચેની યાદી બચાવ પક્ષના પેથોલોજિસ્ટ સાથે પરામર્શ કર્યા વિના અગાઉથી આપવામાં આવે છે. જો આજે આપવામાં આવેલી યાદીમાં કોઈ ફેરફાર થાય, તો આપને પૂરતા અગાઉથી જાણ કરવામાં આવશે.(૧) તારીખ ૧૮/૦૬/૨૦૧૬ ના પંચનામા મુજબ, બપોરે ૧૨.૪૫ થી ૧૩.૧૦ વાગ્યા દરમિયાન ડબ્લ્યુ.એચ.સી. લીલાબેને કિન્નરીના કપડાં રજૂ કર્યા.(એ) શું ડબ્લ્યુ.એચ.સી. લિલાબેને જ્યારે તેણે કથિત રીતે કિનારી પાસેથી કપડાં લીધાં ત્યારે કોઈ દસ્તાવેજો તૈયાર કર્યા હતા કે નહીં.(બી) કિન્નરી પાસેથી

ડબ્લ્યુ.એચ.સી. લીલાબેને કપડાં ક્યા સમયે મેળવ્યાં હતાં અને ઉપરોક્ત તા. ૧૮.૦૬.૨૦૧૬ના પંચનામા મુજબ તે કપડાં રજૂ કરે ત્યાં સુધી તેણે તે ક્યાં રાખ્યાં હતાં, તે દર્શાવતો કોઈ દસ્તાવેજ છે કે કેમ.

(૨) તા. ૨૪/૦૬/૨૦૧૬ ના મોકલવાના પત્ર મુજબ, જણાવેલ કપડાં સાથે લોહી, ચોનિ સ્વેબ, મૌખિક લાળ, નખના કાપેલા ટુકડા અને જનનાંગના વાળ વગેરે એફ.એસ.એલ. ને મોકલવામાં આવ્યા હતા.(સી) શું આ કપડાં સંબંધિત કોઈ દસ્તાવેજો છે કે નહીં અને ઉપરોક્ત ઉદ્દેશિત આ વસ્તુઓ ક્યાં રાખવામાં આવી હતી તથા તે કોની કબજામાં રહી હતી વગેરે?

(૩) એફએસએલ અહેવાલ તા. ૨૮/૦૭/૨૦૧૬ મુજબ, આ કપડાંનું વિશ્લેષણ ૨૭/૦૬/૨૦૧૬ના રોજ શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું અને ૨૭/૦૭/૨૦૧૬ના રોજ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું હતું. (ડી) શું એવો કોઈ દસ્તાવેજ છે કે જે દર્શાવે છે કે આ કપડાં ૨૪/૦૬/૨૦૧૬ થી ૨૭/૦૬/૨૦૧૬ દરમિયાન ક્યાં રાખવામાં આવ્યા હતા અને તેની કસ્ટડી કોની પાસે હતી.(ઈ) શું એવું દર્શાવતો કોઈ દસ્તાવેજ છે કે આ કપડાં ૨૭/૦૬/૨૦૧૬ થી ૨૭/૦૭/૨૦૧૬ દરમિયાન ક્યાં રાખવામાં આવ્યા હતા અને તેની જતનદાર કોણ હતી.

અ. આરોપી જયેશના રક્તના નમૂના અને વિર્યના સંગ્રહ અંગે.

વીર્યનો નમૂનો:

તા. ૨૨/૦૬/૨૦૧૬ ના પત્ર મુજબ, પી.એચ.સી., વાગ્હોડિયા ના તબીબી અધિકારીએ પી.એસ.આઈ. વાગ્હોડિયાને સંબોધીને લખ્યું હતું કે જયેશ પટેલે ૩ વખત હસ્તમૈથુન કરવા છતાં વીર્ય ઉત્પન્ન કરવામાં સફળતા મેળવી શક્યો નહોતો, અને તેથી તેને એસ.એસ.જી. હોસ્પિટલ ખાતે મોકલવામાં આવ્યો હતો અને તા. ૨૩/૦૬/૨૦૧૬ ના રોજ, એવો આક્ષેપ છે કે તેણે એસ.એસ.જી. હોસ્પિટલ, વડોદરા ના તબીબી અધિકારી સમક્ષ હાજરી આપી, જેમણે પ્રમાણપત્રમાં આ મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો હતો: “યુરોસર્જન ડૉ. સંજીવ શાહના માર્ગદર્શન મુજબ, વીર્યનો નમૂનો એકત્રિત કરવામાં

આવ્યો. ”(ડી) જણાવવામાં આવેલા વીર્યના નમૂના કઈ પદ્ધતિ દ્વારા એકત્ર કરવામાં આવ્યા હતા તે અંગે કોઈ દસ્તાવેજ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે કે નહીં. (ઈ) કથિત રીતે એકત્રિત કરવામાં આવેલા વીર્યનું પ્રમાણ કેટલું હતું તે દર્શાવવા માટે કોઈ દસ્તાવેજ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે કે નહીં. (એફ) શુક્રાણુના નમૂના કથિત રીતે સોંપતી વખતે કોઈ દસ્તાવેજો તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા કે કેમ? રક્તનો નમૂનો: (જી) કથિત રીતે એકત્રિત કરવામાં આવેલા લોહીનું પ્રમાણ કેટલું હતું તે દર્શાવવા માટે કોઈ દસ્તાવેજ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો કે નહીં. (એચ) શું કથિત રીતે રક્તનો નમૂનો સોંપતી વખતે કોઈ દસ્તાવેજો તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા? એફએસએલને મોકલવાના આવરણપત્ર મુજબ, ઉપરોક્ત રક્તના નમૂનાઓ ૨૪/૦૬/૨૦૧૬ના રોજ એફએસએલને મોકલવામાં આવ્યા હતા અને ત્યારબાદ તેમની તપાસ ૦૧/૦૭/૨૦૧૬થી ૦૭/૦૭/૨૦૧૬ સુધી કરવામાં આવી હતી.

(આઈ) શું એવું દર્શાવતા કોઈ દસ્તાવેજો છે કે જણાવેલ નમૂનો ૨૪.૦૬.૨૦૧૬ થી તેની તપાસ કરવામાં આવી ત્યાં સુધી કોની કસ્ટડીમાં રહ્યો હતો ?

(જે) એવું જણાય છે કે એફએસએલના માનક સીડી તથા કાર્યપદ્ધતિ માર્ગદર્શિકા અનુસાર ડીએનએ વિશ્લેષણ હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું, “આરએફએસએલ – ડીએનએ –ઓપીએમ અને આરએફએસએલ –બાયો –ઓપીએમ કાર્યપદ્ધતિ માર્ગદર્શિકા અનુસાર.”

જો ફરિયાદ પક્ષ ઉપરોક્ત ડી.એન.એ. નિષ્કર્ષ જે આધાર પર પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યો હતો તેવા ઉક્ત માર્ગદર્શિકાપુસ્તક પર આધાર રાખી રહ્યું હોય, તો કૃપા કરીને તે ઉક્ત માર્ગદર્શિકાપુસ્તકોની નકલો પ્રદાન કરો.

ઉપરોક્ત દસ્તાવેજો, જેઓનો ઉદ્દેશ (એ) થી (જે) ખાતે કરવામાં આવ્યો છે, તથા અન્ય દસ્તાવેજ/દસ્તાવેજો જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, કૃપા કરીને તે ઉપલબ્ધ કરાવો; અન્યથા એવું નિવેદન કરો કે ફરિયાદ પક્ષ તે પર આધાર રાખવાનો નથી.”

●અરજદાર તરફથી કરવામાં આવેલી રજૂઆતો:

૬ અરજદાર તરફથી હાજર રહેલા શિષ્ટ વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી પોંડા, જેમને શિષ્ટ વકીલ શ્રી પ્રદીપ પટેલે સહાયતા આપી હતી, તેમણે જોરદાર રીતે દલીલ કરી કે પડકારાયેલા આદેશો ભૂલભર્યા છે અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની જોગવાઈઓના વિરુદ્ધ છે. શ્રી પોંડાએ રજૂ કર્યું કે ઇ.સ. ૧૮૯૮ ની જૂની ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતામાં, અનામેલ પેટા-કલમ (૪) મુજબ, આરોપીને દસ્તાવેજોની નકલો પુરપાટ કરવાના પ્રશ્ન અંગે કલમ ૧૭૩ મૌન હતી. તેમણે નિર્દેશ કર્યો કે ત્યારબાદ, ઇ.સ. ૧૯૫૫ માં જૂની કલમમાં કરાયેલા સુધારાના આધારે, ઉક્ત કલમમાં ફરી સુધારો કરવામાં આવ્યો.

૭ શ્રી પોંડા રજૂ કરે છે કે મૂળરૂપે, અસમશોધિત પેટા-કલમ ખંડ (૪) હેઠળ, મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરાયેલ અહેવાલની નકલ આરોપીને આપવાની હતી, અને તે પણ તપાસ અને વિચારણાની શરૂઆત પહેલાં તેની અરજી પર. તેને નિવેદનો, દસ્તાવેજો વગેરેની નકલો આપવાની કોઈ ફરજ નહોતી. તેમ છતાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની સુધારાયેલ કલમ ૧૬૨ માં એવી જોગવાઈ હતી કે કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા સાક્ષીઓના નિવેદનોની નકલો, જ્યારે આવા સાક્ષીઓને તપાસ અથવા વિચારણામાં ફરિયાદ પક્ષ માટે બોલાવવામાં આવે, ત્યારે આરોપીની વિનંતી પર તેને પૂરી પાડી શકાય.

૮ શ્રી પોંડાએ રજૂ કર્યું કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) હેઠળ, ફરિયાદ પક્ષ જે દસ્તાવેજો અથવા સંબંધિત અવતરણો પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે તેની નકલો પૂરાં પાડવાની તેની ફરજિયાત જવાબદારી છે. તેમાં એવું કહેવામાં આવ્યું નથી કે માત્ર તેવા જ દસ્તાવેજો, જે તપાસ એજન્સી દ્વારા એકત્રિત કરવામાં આવ્યા હોય અને જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, તે જ પૂરાં પાડવાના હોય. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ તપાસ પૂર્ણ થયા બાદ પોલીસ અધિકારીના અહેવાલ વિષે જોગવાઈ કરે છે.

૯ શ્રી પોંડાએ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૫) ની ભાષા પર ઘણો ભાર મૂક્યો, જે નીચે મુજબ છે:

“૧૭૩(૫) જ્યારે એવો અહેવાલ એવા કેસ સંબંધે હોય કે જેમાં કલમ ૧૭૦ લાગુ પડે છે, ત્યારે પોલીસ અધિકારી અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ મોકલશે

(એ) ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ દસ્તાવેજો અથવા તેમના સંબંધિત ઉતારા પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, તેવા દસ્તાવેજો, તપાસ દરમિયાન મેજિસ્ટ્રેટને અગાઉથી મોકલવામાં આવેલા દસ્તાવેજો સિવાયના;

(બી) ફરિયાદ પક્ષ જેમને પોતાના સાક્ષીઓ તરીકે તપાસવા પ્રસ્તાવિત કરે છે, તે તમામ વ્યક્તિઓના કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો.”

૧૦ શ્રી પોંડા રજૂ કરે છે કે તેમના મોકિલ સામેનો આક્ષેપ એવો છે કે તેણે 'પારુલ યુનિવર્સિટી' ના કેમ્પસમાં અભ્યાસ કરતી ૨૦ વર્ષની એક યુવાન યુવતી પર

બળાત્કાર કર્યો છે. ફરિયાદ પક્ષ અહીં અરજદાર આરોપીના રક્તસમૂહ સાથે મેળ ખાતા પીડિતાના વસ્ત્રો પર મળેલા વીર્યના ડાઘોની પુનઃપ્રાપ્તિ જેવી પરિસ્થિતિઓમાંથી એક પર આધાર રાખવા માંગે છે. શ્રી પોંડાના કહેવા મુજબ, તેમના મોકિલ સામે ઉભો કરાયેલો આખો કેસ ખોટો છે અને જો માગવામાં આવેલા કેટલાક દસ્તાવેજો તેને પૂરા પાડવામાં આવે તો તેમના મોકિલ આ જ તબક્કે પોતાની નિર્દોષિતા સ્થાપિત કરવાની સ્થિતિમાં રહેશે. શ્રી પોંડાએ તેમના મોકિલની ઉંમર ૬૫ વર્ષ છે તે હકીકત પર ઘણો ભાર મૂક્યો. શ્રી પોંડાના જણાવ્યા અનુસાર, તેમના મોકિલ નપુંસક છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ઉંમર અને આરોગ્યને ધ્યાનમાં લેતા, તે કોઈપણ વીર્ય ઉત્પન્ન કરવામાં અથવા સ્ખલન કરવામાં અસમર્થ છે, અને તેથી માત્ર આ એક જ આધાર પર ફરિયાદ પક્ષનો કેસ નિષ્ફળ જવો જોઈએ. શ્રી પોંડાએ દર્શાવ્યું કે તેમના મોકિલને ૨૩મી જૂન ૨૦૧૬ ના રોજ એસ.એસ.જી. હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યો હતો અને તેની કેટલીક તપાસો કરવામાં આવી હતી. આવી તપાસોની પ્રક્રિયામાં તેમના મોકિલના વીર્યનો નમૂનો લેવામાં આવ્યો હતો. ફરિયાદ પક્ષ એ સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે કે અરજદાર સમર્થ છે અને સંભોગ કરવા સક્ષમ છે. શ્રી પોંડા રજૂ કરે છે કે આ બાબતે ડૉ. સંજીવ શાહ દ્વારા આપેલ પ્રમાણપત્ર ઉપલબ્ધ છે, પરંતુ પરીક્ષણ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યું, કેટલા પ્રમાણમાં વીર્ય એકત્રિત કરવામાં આવ્યું અને આ સંબંધે કોઈ દસ્તાવેજો તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા કે નહીં, અને જો તૈયાર કરવામાં આવ્યા હોય, તો આરોપીને આવા દસ્તાવેજોની નકલ આ જ તબક્કે મેળવવાનો અધિકાર છે. વિદ્વાન પરિષ્ક વકીલના કહેવા મુજબ, જો ફરિયાદ પક્ષ એવો નિવેદન કરે કે તેઓ

વિચારણાની પ્રક્રિયા દરમિયાન આવા દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવાના નથી, તો તેઓ નકલો પૂરી પાડવાની માંગ પર આગ્રહ નહીં રાખે; પરંતુ જો ફરિયાદ પક્ષ આવા દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવાનો હોય, તો તેમના મોકિલને તે દસ્તાવેજો આ જ તબક્કે, એટલે કે નીચલી અદાલત દ્વારા આરોપ નિર્ધારણ પહેલાં, જોવા મળવા જોઈએ. શ્રી પોંડાએ રજૂ કર્યું કે ફરિયાદ પક્ષને એવું કહેવાનો અધિકાર નથી કે આરોપીની દોષિતતા સ્થાપિત કરવા માટે સંબંધિત બધા દસ્તાવેજો, ભલે આરોપપત્રનો ભાગ ન હોય, વિચારણા દરમિયાન કોઈપણ તબક્કે રજૂ કરી શકાય. આ તબક્કે તમામ દસ્તાવેજો આરોપીને પૂરા પાડવામાં આવે તો ફરિયાદ પક્ષને કોઈ હાનિ થવાની નથી.

૧૧ શ્રી પોંડાના મતે, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતામાં એવો કોઈ ઉપબંધ નથી કે જે ફરિયાદ પક્ષને, આરોપપત્રનો ભાગ ન હોય તેવા કોઈ વધારાના દસ્તાવેજને, કાર્યવાહી દરમિયાન રજૂ કરવાનો હક્ક આપે અથવા પરવાનગી આપે, સિવાય કે બે પરિસ્થિતિઓમાં:

- (૧) ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૮) હેઠળ વધુ તપાસને અનુસરીને પૂરક આરોપપત્ર દાખલ કરવામાં આવ્યું હોય, અને
- (૨) પ્રશ્નાધીન દસ્તાવેજો સંબંધિત સમયે ઉપલબ્ધ ન હતા અને તે ફરિયાદ પક્ષના જ્ઞાનમાં પણ ન હતા.

૧૨ શ્રી પોંડા રજૂ કરે છે કે જે કોઈ દસ્તાવેજોની માંગ કરવામાં આવી છે તે

ફરિયાદ પક્ષના કબજામાં જ છે અને એક વાર તે કબજામાં હોવા પર, તે દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીને પૂરી પાડવી અથવા આપવી જોઈએ જેથી આરોપીને તેની સામેનો કેસ ચોક્કસપણે શું છે અને કેસ સાબિત કરવા માટે ફરિયાદ પક્ષ કયા પુરાવા પર આધાર રાખવા ઈચ્છે છે તે જાણ થાય.

૧૩ પોતાની દલીલોને સમર્થન આપવા માટે, શ્રી પોંડાએ નીચેના નિર્ણયો પર આધાર મૂક્યો છે:

(૧) સત્ય નરાયણ મુસાદી વિ. બિહાર રાજ્ય

[એ.આઈ.આર. ૧૯૮૦ એસ.સી. ૫૦૬]

(૨) પ્રમોદ શર્મા વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી.

[૨૦૧૧ ક્રિ. એલ.જે. ૧૦૮૮]

(૩) હિમતલાલ રતિલાલ રાજ્યગોર વિ. ગુજરાત રાજ્ય

[૧૯૭૧ ક્રિ. એલ. જે. ૧૬૫]

(૪) ચિમનલાલ ભોગીલાલ શાહ વિ. ગુજરાત રાજ્ય

[૧૯૭૩ જીએલઆર ૮૦૭]

(૫) સિદ્ધાર્થ વશિષ્ઠ @ મનુ શર્મા વિ. રાજ્ય

૮ એનસીટી ઓફ દિલ્હી) [(૨૦૧૦) ૬ એસસીસી ૧]

(૬) ગુરબચન વિ. પંજાબ રાજ્ય

[એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૬૨૩]

(૭) વી.કે. સસિકલા વિ. રાજ્ય

● રાજ્ય વતી રજૂઆતો:

૧૪ શ્રી મિતેશ અમીન, રાજ્ય તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન સરકારી વકીલે આ અરજીનો જોરશોરથી વિરોધ કર્યો છે અને આ અરજીને કાયદાની પ્રક્રિયાનો ઘોર દુરુપયોગ ગણાવી છે. શ્રી અમીન રજૂ કરશે કે અરજદાર આરોપી દ્વારા અનુક્રમે દાખલ કરવામાં આવેલી બે અરજીઓ આંક: ૧૨ અને ૧૬ નામંજૂર કરતાં નીચલી અદાલતે કોઈ ભૂલ, કાયદાની કોઈ ભૂલ તો દૂરની વાત છે, કરી હોવાનું કહી શકાય નહીં.

૧૫. શ્રી અમીન રજૂ કરે છે કે આ અરજીમાં ઉઠાવવામાં આવેલ મુદ્દાનો નિર્ણય કરવા માટે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની ત્રણ જોગવાઈઓ મહત્વપૂર્ણ છે, એટલે કે કલમો ૧૭૩(પ), ૨૦૭ અને ૨૨૭. શ્રી અમીન રજૂ કરે છે કે તપાસના અંતે તપાસ અધિકારીએ અદાલત સંજ્ઞાન લઈ શકે તે હેતુ માટે જરૂરી તમામ સંબંધિત દસ્તાવેજો અને નિવેદનો ધરાવતી આરોપપત્રિકા દાખલ કરી હતી. શ્રી અમીને પોતાનું મંતવ્ય ખૂબ જ સ્પષ્ટ કર્યું કે ફરિયાદ પક્ષ જો કોઈ દસ્તાવેજ પર આધાર રાખવા માંગતું હોય, તો આરોપીને તેના બચાવના હેતુસર તેનો સામનો કરી શકે તે માટે તે દસ્તાવેજ તેની પાસે આપવો જ પડે તેવા કાનૂની સિદ્ધાંત અંગે કોઈ વિવાદની જરૂર નથી. તેમ છતાં, શ્રી અમીનના જણાવ્યા મુજબ, સંબંધિત દસ્તાવેજો આ જ તબક્કે તેને પુરા પાડવા જોઈએ એવો આરોપી પક્ષનો દાવો કાનૂનમાં ટકાઉ નથી અને હક્ક તરીકે તેની

માંગણી કરી શકાય તેવી બાબત નથી. શ્રી અમીન રજૂ કરે છે કે કરવામાં આવેલી આ માંગણી ભટકતી તપાસના સ્વરૂપની છે. આરોપપત્રિકાનો ભાગ બનેલા જે દસ્તાવેજો છે તે, આરોપી પક્ષને, જો હોય તો, અરજીમાં તે ઉઠાવી શકે એવા આધાર પર મુક્તિ માટે પ્રાર્થના કરવાનો હક્ક અખંડ રાખીને, નીચલી અદાલત દ્વારા આરોપ નિર્ધારિત કરવા માટે પૂરતા છે. શ્રી અમીન રજૂ કરે છે કે વિચારણાની પ્રક્રિયા દરમિયાન, જો ફરિયાદ પક્ષ આ તબક્કે આરોપી દ્વારા માગવામાં આવેલ કોઈ દસ્તાવેજ પર આધાર રાખવો અથવા તેનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય માને, તો તે દસ્તાવેજ નિશ્ચિતપણે પૂરો પાડવામાં આવશે, પરંતુ આ તબક્કે નહીં.

૧૬ શ્રી અમીન રજૂ કરે છે કે વીર્યના નમૂના એકત્રિત કરવાની હેતુસર કયા પ્રકારની તપાસો હાથ ધરવામાં આવી હતી, તે બાબતના દસ્તાવેજો આરોપપત્રનો ભાગ હોવા આવશ્યક નથી. તે સંબંધિત સત્તાધિકારી, અર્થાત્ નિષ્ણાત, પાસે ઉપલબ્ધ અભિલેખનો વિષય છે, અને જ્યારે તે નીચલી અદાલત સમક્ષ હાજર થશે અને જો તે મુખ્ય પરીક્ષણમાં અથવા આરોપી દ્વારા થતી ઉલટ-તપાસમાં તેનો ઉલ્લેખ કરશે, ત્યારે આરોપી હંમેશાં આવા દસ્તાવેજોની માંગ કરી શકશે અને ફરિયાદ પક્ષ પર આવા દસ્તાવેજો પ્રદાન કરવાની ફરજ રહેશે.

૧૭ શ્રી અમીનના મતે, અરજદાર આરોપી તરફથી રજૂ કરવામાં આવેલો કે વધારાના દસ્તાવેજો અનુગામી રીતે રજૂ કરી શકાતા નથી એવો નિવેદન ગુણવત્તાવાળો નથી. આ બાબતમાં કોઈ વિશિષ્ટ પ્રતિબંધ નથી.

૧૮ શ્રી અમીન રજૂ કરે છે કે ગુજરાત રાજ્યની નીચલી અદાલતોમાં લાંબા સમયથી એવી પ્રથા ચાલી આવે છે કે એફ.એસ.એલ.નો અહેવાલ તથા તે સંબંધિત અન્ય દસ્તાવેજો, એકવાર વિચારણા શરૂ થાય ત્યારથી, સીધા નીચલી અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે. આવા દસ્તાવેજો સીલબંધ આવરણમાં અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે. શ્રી અમીન રજૂ કરે છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૭ ફરજિયાત સ્વરૂપની નથી અને તેનું અનપાલન માત્ર તેના આધારે જ આરોપીને પૂર્વગ્રહ પહોંચાડનારું ઠરતું નથી. વિચારણાની શરૂઆત વખતે આરોપીને દસ્તાવેજો અને સાક્ષીઓના નિવેદનો પૂરા પાડવા પાછળનો હેતુ એ છે કે આરોપીને આરોપોના સમર્થનમાં આધારરૂપ બનાવવામાં આવતાં પુરાવા અને સામગ્રી વિશે જાણવાની તક મળે. જે આરોપપત્ર દાખલ કરવામાં આવ્યું છે તે આરોપીને તેના વિરુદ્ધનો આરોપ શું છે તે સમજવા માટે પરિસ્થિતિને પૂરતી સ્પષ્ટ બનાવે છે. એવું મામલો નથી કે આ તબક્કે આરોપી સંપૂર્ણપણે નિરાધાર છે અને યોગ્ય બચાવ રજૂ કરવામાં અસમર્થ છે.

૧૯ શ્રી અમિને ખૂબ જ જોરશોરથી રજૂઆત કરી કે હાલના અરજદાર-આરોપી તરફથી કોઈને કોઈ રીતે વિચારણામાં વિલંબ કરાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવી રહ્યો છે. એ સાચું છે કે આજ તારીખે આરોપી ન્યાયિક કસ્ટડીમાં છે અને તે યોગ્ય રીતે એવી દલીલ કરી શકે કે તે વિચારણામાં વિલંબ શા માટે કરાવશે, પરંતુ શ્રી અમિનના મતાનુસાર અરજદારને તેના વિરુદ્ધના આરોપની ગંભીરતા અંગે સંપૂર્ણ જાણ છે અને તેથી વિચારણા શરૂ થાય તે પહેલાં અવરોધો અને અડચણો ઊભી કરવા માટે તે

તમામ શક્ય પ્રયાસો કરી રહ્યો છે. શ્રી અમિનના જણાવ્યા મુજબ, આ પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ છે.

૨૦ ઉપરોક્ત સંદર્ભિત પરિસ્થિતિઓમાં, વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી અમીન પ્રાર્થના કરે છે કે આ અરજીમાં કોઈ સાર ન હોવાથી, તે જ નકારી કાઢવામાં આવે.

૨૧ પક્ષકારોની તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલની દલીલો સાંભળ્યા બાદ અને નોંધ પર રહેલી સામગ્રીનો વિચાર કર્યા બાદ, મારા વિચારાર્થે ઉદ્ભવતો એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે શું હાલનો અરજદાર આ અરજીમાં માંગવામાં આવેલી રાહત મેળવવા હકદાર છે કે નહીં.

૨૨ બંને પક્ષોની તરફથી રજૂ કરવામાં આવેલી પરસ્પર વિરોધી દલીલો પર પ્રવેશ કરતા પહેલાં, મારે કાયદાની સંબંધિત જોગવાઈઓ પર નજર કરવી જોઈએ.

૨૩ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ નીચે મુજબ છે;

“૧૭૩. તપાસ પૂર્ણ થતાં પોલીસ અધિકારીનો અહેવાલ

(૧) આ અધ્યાય હેઠળની દરેક તપાસ બિનજરૂરી વિલંબ વિના પૂર્ણ કરવામાં

આવશે. અ [(૧અ) પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીએ જે તારીખે

માહિતી નોંધેલી હોય તે તારીખથી ત્રણ મહિનાની અંદર બાળકના બળાટકાર

સંબંધિત તપાસ પૂર્ણ કરવામાં આવી શકે.](૨) (૧) પોલીસ સ્ટેશનના ઈન્ચાર્જ અધિકારી દ્વારા તપાસ પૂર્ણ થતાં જ, પોલીસ અહેવાલ પર ગુનાની જાણ લઈ શકવા માટે સત્તાધિકૃત મેજિસ્ટ્રેટને, રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત સ્વરૂપમાં એવો અહેવાલ મોકલવામાં આવશે, જેમાં

(એ) પક્ષકારોના નામો; (બી) માહિતીનું સ્વરૂપ; (સી) તે વ્યક્તિઓના નામો જેઓ કેસની પરિસ્થિતિઓથી પરિચિત હોવાનું જણાય છે; (ડી) શું કોઈ ગુનો થયેલો હોવાનું જણાય છે અને, જો એવું હોય, તો કોના દ્વારા; (ઈ) શું આરોપીની ધરપકડ કરવામાં આવી છે; (એફ) શું તેને તેના બોન્ડ પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો છે અને, જો એવું હોય, તો જામીનદારો સાથે કે જામીનદારો વિના; (જી) શું તેને કલમ ૧૭૦ હેઠળ અટકાયતમાં મોકલવામાં આવ્યો છે.

(એચ)(૧) શું સ્ત્રીના વૈધકીય પરીક્ષણનો અહેવાલ જોડવામાં આવ્યો છે, જ્યાં તપાસ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬, ૩૭૬એ, ૩૭૬બી, ૩૭૬સી, ૩૭૬ડી અથવા કલમ ૩૭૬ઈ હેઠળના ગુનાને સંબંધિત હોય.](૨) અધિકારી રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવે તેવી રીતમાં, તેની દ્વારા તેવામાં આવેલી કાર્યવાહીનો સંદેશ, જો કોઈ હોય તો, તે વ્યક્તિને પણ આપશે, જેના દ્વારા ગુનાના આચરણ સંબંધિત માહિતી પ્રથમવાર આપવામાં આવી હતી.(૩) જ્યાં કલમ ૧૫૮ હેઠળ પોલીસના વરિષ્ઠ અધિકારીની નિમણૂક કરવામાં આવી હોય, ત્યાં રાજ્ય સરકાર સામાન્ય અથવા વિશેષ આદેશ દ્વારા જે રીતે નિર્દેશ આપે તેવા દરેક મામલામાં અહેવાલ તે અધિકારી

મારફતે રજૂ કરવો પડશે, અને તે મેજિસ્ટ્રેટના આદેશોની પ્રતીક્ષા દરમિયાન, પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને વધુ તપાસ કરવા માટે નિર્દેશ આપી શકશે.(૪) જ્યારે આ કલમ હેઠળ મોકલવામાં આવેલ અહેવાલ પરથી એવું જણાય કે આરોપીને તેના બંધપત્ર પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો છે, ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટ તેવા બંધપત્રના મુક્તિકરણ અંગે અથવા અન્યથા, જેમ તેને યોગ્ય લાગે તેમ, એવો આદેશ કરશે.(૫) જ્યારે આવો અહેવાલ એવા કેસ અંગે હોય કે જેના પર કલમ ૧૭૦ લાગુ પડે છે, ત્યારે પોલીસ અધિકારીએ અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને (એ) તે બધા દસ્તાવેજો અથવા તેમના સંબંધિત અવતરણો, જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષે આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કર્યો હોય, અને જે તપાસ દરમિયાન અગાઉથી જ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવ્યા ન હોય; (બી) ફરિયાદ પક્ષે પોતાના સાક્ષી તરીકે જેમની તપાસ કરવાનો પ્રસ્તાવ કર્યો હોય તે તમામ વ્યક્તિઓનાં કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો, મોકલવાના રહેશે.(૬) જો પોલીસ અધિકારીનો મત એવો હોય કે આવા કોઈ નિવેદનનો કોઈ ભાગ કાર્યવાહી ના વિષયવસ્તુ સાથે સંબંધિત નથી અથવા ન્યાયના હિતમાં તેની માહિતી આરોપીને આપવી આવશ્યક નથી અને જાહેર હિતમાં તે અવિવેકપૂર્ણ છે, તો તે નિવેદનનો એવો ભાગ દર્શાવશે અને મેજિસ્ટ્રેટને આરોપીને આપવાની નકલોમાંથી તે ભાગ બાકાત રાખવા વિનંતી કરતી તથા આવી વિનંતી માટેના તેના કારણો દર્શાવતી નોંધ જોડશે.(૭) જ્યાં કેસની તપાસ કરતો પોલીસ અધિકારીને આવું કરવું અનુકૂળ જણાય, ત્યાં તે આરોપીને પેટા-કલમ (૫) માં ઉલ્લેખિત સર્વ અથવા કોઈપણ

દસ્તાવેજોની નકલો પૂરી પાડી શકે છે.(૮) આ કલમમાં આવેલ કોઈ બાબતનો એવો અર્થ કરવામાં આવશે નહીં કે પેટા-કલમ (૨) હેઠળનો અહેવાલ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલ્યા પછી કોઈ ગુના અંગે વધુ તપાસ કરવામાં અવરોધ થાય; અને એવી તપાસ દરમિયાન, જો પોલીસ સ્ટેશનનો પ્રભારી અધિકારીને મૌખિક અથવા દસ્તાવેજી સ્વરૂપે વધુ પુરાવો પ્રાપ્ત થાય, તો તે નક્કી કરાયેલા સ્વરૂપમાં આવા પુરાવા અંગે વધુ અહેવાલ અથવા અહેવાલો મેજિસ્ટ્રેટને મોકલશે; અને પેટા-કલમો (૨) થી (૬) ની જોગવાઈઓ, જેટલું શક્ય હોય તેટલું, આવા અહેવાલ અથવા અહેવાલો અંગે તે જ રીતે લાગુ પડશે જેમ કે તે પેટા-કલમ (૨) હેઠળ મોકલાયેલા અહેવાલ અંગે લાગુ પડે છે.”

૨૪ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૨૬ નીચે મુજબ છે:

૨૨૬. ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કેસનું પ્રારંભિક નિવેદન જ્યારે કલમ ૨૦૮ હેઠળ કેસ સમર્પિત થવાના અનુસંધાને આરોપી અદાલત સમક્ષ હાજર થાય છે અથવા અદાલત સમક્ષ લાવવામાં આવે છે, ત્યારે સરકારી વકીલ આરોપી વિરુદ્ધ મૂકાયેલા આરોપનું વર્ણન કરીને અને આરોપીનો દોષ કયા પુરાવાથી સાબિત કરવાનો તે પ્રસ્તાવ કરે છે તે જણાવતાં પોતાનો કેસ પ્રારંભ કરશે.

૨૫ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૨૭ આ મુજબ વાંચાય છે:

“૨૨૭. મુક્તિ

જો, કેસના રેકૉર્ડ તથા તેના સાથે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજોના

વિચારણાપશ્ચાત, અને આ બાબતમાં આરોપી તથા ફરિયાદ પક્ષની રજૂઆતો સાંભળ્યા પછી, ન્યાયાધીશને એવું લાગે કે આરોપી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પૂરતો આધાર નથી, તો તે આરોપીને મુક્ત કરશે અને તેમ કરવા માટેના પોતાના કારણો નોંધશે.”

૨૬ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૨૮ નીચે મુજબ છે:

“૨૨૮. આરોપ નક્કી કરવો

- (૧) જો, ઉપરોક્ત મુજબ વિચારણા અને સુનાવણી કર્યા બાદ, ન્યાયાધીશ એવો અભિપ્રાય ધરાવે કે આરોપીએ એવો ગુનો કર્યો હોવાનો અનુમાન કરવા માટે આધાર છે કે જે
- (એ) સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા વિશિષ્ટપણે વિચારણાપાત્ર નથી, તો તે આરોપી વિરુદ્ધ આરોપ નક્કી કરી શકે અને, આદેશ દ્વારા, કેસની વિચારણા માટે મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટને [અથવા પ્રથમ વર્ગના અન્ય કોઈ ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટને] હસ્તાંતરિત કરી શકે અને આરોપીને મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ અથવા, પરિસ્થિતિ મુજબ, પ્રથમ વર્ગના ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ, તે યોગ્ય માને તેવી તારીખે હાજર થવા આદેશ આપી શકે, અને ત્યારબાદ એવો મેજિસ્ટ્રેટ પોલીસ અહેવાલ પર સંસ્થિત વોરંટ કેસોની વિચારણા માટેની પ્રક્રિયા અનુસાર તે ગુનાની વિચારણા કરશે;
- (બી) અદાલત દ્વારા વિશિષ્ટપણે વિચારણાપાત્ર છે, તો તે આરોપી વિરુદ્ધ લેખિતમાં આરોપ નક્કી કરશે.
- (૨) જ્યાં ન્યાયાધીશ પેટા-કલમ (૧) ના ખંડ (બી) હેઠળ કોઈ આરોપ ઘડે છે, ત્યાં તે આરોપ આરોપીને વાંચી સંભળાવવામાં આવશે અને તેને સમજાવવામાં આવશે, તથા આરોપીને પૂછવામાં આવશે કે શું તે ઘડાયેલ ગુનાનો દોષ સ્વીકારે છે કે પોતાનો વિચારણાધીન નિવેડો માંગે છે.”

કલમો છે, અર્થાત્ કલમ ૧૬૯, ૧૭૦ અને ૧૭૩. કલમ ૧૬૯ તેવા કેસોને લગતી છે જેમાં કોઈ વ્યક્તિને વિચારણા માટે મોકલવામાં આવતી નથી, કલમ ૧૭૦ તેવા કેસોને લગતી છે જેમાં કોઈ વ્યક્તિને મોકલવામાં આવે છે અને કલમ ૧૭૩ બંને સંબંધિત સામાન્ય નિર્દેશો સમાવે છે. આ ત્રણેય કલમોનું સંયુક્ત રીતે વાચન કરવું આવશ્યક છે. ભલે કલમ ૧૭૩, જે પોલીસના અંતિમ અહેવાલને સંબંધિત છે, પ્રથમ દ્રષ્ટિએ માત્ર એવો જ અહેવાલ ધ્યાનમાં લેતી હોય જે મેજિસ્ટ્રેટ તેની મંજૂરી આપે તો વિચારણા તરફ દોરી જાય, છતાં પોલીસને દરેક કેસમાં તપાસ અંગે અહેવાલ મોકલવાનો ફરજિયાત દાયિત્વ હોવાથી, તપાસ પૂર્ણ થયા બાદ સંદર્ભિત આરોપપત્ર રજૂ કરી શકાય તેવી બીજી કોઈ કલમ ઉપલબ્ધ નથી.

કલમ ૧૭૩ સંદર્ભિત આરોપપત્રને લાગુ પડે છે. કલમ ૧૭૩ સ્પષ્ટ કરે છે કે તપાસ પૂર્ણ થયા પછી તે હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટને અહેવાલ કરવાનું કર્તવ્ય પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીનું છે. એવો અહેવાલ તપાસના પરિણામ અંગે સરકારી અધિકારીનું મત સમાવે અને એવું મત રચવું તપાસનો અંતિમ તબક્કો છે; અને તે અંતિમ તબક્કો પોલીસ સ્ટેશનના પોલીસ અધિકારી દ્વારા જ લેવો રહે, અન્ય કોઈ સત્તાધિકારી દ્વારા નહીં.

કલમ ૨(આર) માં એવી રીતે કરવામાં આવી છે કે તે કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળ કોઈ

પોલીસ અધિકારી દ્વારા મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલ અહેવાલ છે. અહેવાલ રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત કરાયેલ સ્વરૂપમાં હોવો જોઈએ અને તેમાં પેટા-કલમ (૨) ના ખંડ (૧) થી (જી) માં ઉલ્લેખિત વિગતો આપેલી હોવી જોઈએ. સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૨) દ્વારા કલ્પાયેલ અહેવાલ સાથે, પેટા-કલમ (૫) ની આવશ્યકતા મુજબ, તેમાં ઉલ્લેખિત તમામ દસ્તાવેજો અને સાક્ષીઓના નિવેદનો જોડાયેલા હોવા જરૂરી છે. પેટા-કલમ (૨) મુજબ અહેવાલમાં સમાવિષ્ટ કરવાનાં જે વિગતવાર તત્ત્વો આવશ્યક છે, તેમને પેટા-કલમ (૫) હેઠળ રજૂ કરવાનાં તેની સાથેના સંલગ્ન દસ્તાવેજોથી જુદા કરી શકાતા નથી. આ બધું મળીને અદાલતમાં અહેવાલ તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે. અહેવાલમાં “અભિપ્રાયનું સ્વરૂપ” સ્પષ્ટપણે દર્શાવવું આવશ્યક છે.

૨૯ સત્યા નારાયણ મુસાદી (ઉપરોક્ત) માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“૯. કલમ ૧૭૩ (૨) (૧) એ જોગવાઈ કરે છે કે તપાસ પૂર્ણ થતા, સંજોય ગુનાની તપાસ કરતા પોલીસ અધિકારીએ રાજ્ય સરકારે નિર્ધારિત કરેલ નમૂનામાં અહેવાલ રજૂ કરવો અને તેમાં

- (એ) પક્ષકારોના નામ; (બી) માહિતીનું સ્વરૂપ;
- (સી) કેસની પરિસ્થિતિઓથી પરિચિત હોવાનું જણાતા વ્યક્તિઓના નામ;
- (ડી) કોઈ ગુનો થયો હોવાનું દેખાય છે કે નહીં અને જો થયો હોય તો કોના દ્વારા;
- (ઈ) આરોપીની ધરપકડ કરવામાં આવી છે કે નહીં; (એફ) તેને તેના બૉન્ડ

પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો છે કે નહીં અને જો કરવામાં આવ્યો હોય તો જામીનદારો સાથે કે વગર; અને (જી) તેને કલમ ૧૭૦ હેઠળ અટકાયત સાથે મોકલવામાં આવ્યો છે કે નહીં, તે દર્શાવવાનું રહેશે. કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (પ) પોલીસ અધિકારી પર એવી ફરજ મૂકે છે કે તે અહેવાલ સાથે ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ દસ્તાવેજો અથવા તેમના સંબંધિત ઉતારા પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે તે તથા નીચલી અદાલતમાં સાક્ષી તરીકે તપાસવા માટે ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ વ્યક્તિઓને રજૂ કરવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે તેમના કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો પણ મોકલે.

૧૦. આ પ્રમાણે કલમ ૧૭૩ (૨) એ નક્કી કરે છે કે નિર્ધારિત નમૂનામાં રહેલો અહેવાલ કઈ બાબતોનો સમાવેશ કરવો જોઈએ. વર્તમાન કેસમાં, અહેવાલમાં આરોપીનું નામ અને ગુનાનું સ્વરૂપ સમાવિષ્ટ હતું. હકીકતમાં, કલમ ૧૭૦ એ જોગવાઈ કરે છે કે જો ભાગ ૧૨ હેઠળની તપાસ પછી પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને એવું જણાય કે આરોપી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતો પુરાવો અથવા ચુકિતસંગત આધાર છે, તો એવો અધિકારી આરોપીને કસ્ટડી હેઠળ તેવા મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ મોકલશે જેને પોલીસ અહેવાલના આધારે ગુનાની સંજ્ઞાન લેવા સત્તા હોય, વગેરે. જો આરોપી જામીન પર હોય, તો તે હકીકત કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળ રજૂ કરાયેલા અંતિમ અહેવાલમાં દર્શાવવામાં આવશે. તેથી, કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળના અહેવાલની વૈધાનિક આવશ્યકતાઓનું પાલન ત્યારે થયેલું માનવામાં આવશે જ્યારે તેમાં નિર્ધારિત વિવિધ વિગતો અહેવાલમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવી

હોય. આ અહેવાલ મેજિસ્ટ્રેટને એવી જાણ છે કે સંજોય ગુનાની તપાસ બાદ તપાસ અધિકારી અદાલત દ્વારા ગુનાની તપાસ-વિચારણા થઈ શકે તે માટે પૂરતો પુરાવો એકત્ર કરવામાં સફળ રહ્યો છે અને જરૂરી માહિતી અદાલતને મોકલવામાં આવી રહી છે. વાસ્તવમાં, કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળનો અહેવાલ તપાસ અધિકારીનો એવો અભિપ્રાય દર્શાવે છે કે જ્યાં સુધી તેનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી તે અદાલત દ્વારા આરોપીના ટ્રાયલ માટે પૂરતો પુરાવો એકત્ર કરવામાં સફળ રહ્યો છે અને જ્યારે તે અહેવાલમાં માત્ર આરોપીઓના નામ જ નહીં, પરંતુ સાક્ષીઓના નામ, ગુનાનું સ્વરૂપ અને કેસ ચલાવવાની વિનંતિ પણ દર્શાવે છે, ત્યારે કલમ ૧૭૩(૨) નું પાલન થયેલું ગણાય. કલમ ૧૭૩ (૨) હેઠળ કલ્પાયેલ અહેવાલ સાથે પેટા-કલમ (૫) મુજબ જરૂરી તમામ દસ્તાવેજો અને તેમાં ઉલ્લેખિત સાક્ષીઓના નિવેદનો જોડવાના રહે છે. પેટા-કલમ (૨) મુજબ અહેવાલમાં હોવી જ જોઈએ એવી વિગતોને પેટા-કલમ (૫) હેઠળ રજૂ કરવાનાં સહદસ્તાવેજોથી અલગ પાડી શકાય નહીં. આ બધું મળીને અદાલતને અહેવાલરૂપે રજૂ કરવામાં આવે છે. પરંતુ, જો સંકુચિત અર્થઘટન સ્વીકારવામાં આવે કે પોલીસ અહેવાલ માત્ર કલમ ૧૭૩ (૨) માં નિર્ધારિત જ હોઈ શકે, તો પણ જો કાયદા મુજબ ઉલ્લેખ કરવાનું જરૂરી હોય તે અહેવાલમાં નોંધવામાં આવ્યું હોય, તો પૂરતું પાલન ગણાશે. એવું કહેવું કે પોલીસ અધિકારી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ કલમ ૧૭૩ (૨) હેઠળના અહેવાલમાં ગુનાની બધી વિગતો અવશ્ય દર્શાવવી જોઈએ, એ સંસદે તેને તેમાં દર્શાવવા જેટલી અપેક્ષા રાખી છે તેનાથી વધુ કંઈક કરવાની અપેક્ષા રાખવા સમાન છે. જો અહેવાલ પૂરતી વિશિષ્ટતા અને સ્પષ્ટતા સાથે કાયદાના જે ઉદ્દેશને આકેષિત ગુનો કહેવાય છે તે દર્શાવે, તો તે

કલમ ૧૧ સાથે પૂરતું પાલન ગણાશે. આરોપીના દોષને સ્થિર કરવા માટે જે વિગતો સાબિત કરવી આવશ્યક બને, તે આગળના તબક્કે પ્રગટ થશે, એટલે કે આરોપીને નોટિસ આપ્યા પછી તેના વિરુદ્ધ આરોપ ઘડવામાં આવે ત્યારે અને ત્યારબાદ ટ્રાયલની પ્રક્રિયામાં. તે બધી બાબતો પુરાવાની બાબતો હશે અને કલમ ૧૧ અહેવાલને આરોપના સમર્થનમાં પુરાવા તરીકે હોવો અથવા એવો પુરાવો સમાવવા માંગતી નથી; તેનું કાર્ય માત્ર એટલું છે કે મેજિસ્ટ્રેટને કેસની સંજ્ઞાન લેવા માટે આધાર પ્રાપ્ત થાય (જુઓ ભગવતી શરણ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, (૧૯૬૧) ૩ એસસીઆર ૫૬૩ પૃષ્ઠ ૫૭૭ પર). તેમ છતાં, એવો દાવો કરવામાં આવ્યો કે આ અદાલતે દેઓ કરણ દાસ અગ્રવાલના કેસમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એવું ઠરાવ્યું છે કે કલમ ૧૯૦ (૧) (બી) હેઠળ ગુનાની સંજ્ઞાન લેવા માટે કોઈ ગુનો પ્રગટ થાય છે કે નહીં તે જાણવા માત્ર ચાર્જશીટ તરીકે વર્ણવાયેલા પોલીસ અહેવાલને જ જોવાનું અને અન્ય કોઈ દસ્તાવેજને નહીં જોવાનું રહે છે. અપીલકર્તા તરફથી રજૂ કરાયેલ આ પ્રસ્તાવનો આધાર ઉલ્લેખિત નિર્ણયમાં મળતો નથી. તે કેસમાં આરોપીઓ સામે બિહાર એડિબલ ઓઈલ્સ હોલસેલ ડીલર્સ લાઈસન્સિંગ ઓર્ડર ૧૯૬૫ હેઠળ નિયંત્રિત વસ્તુના વેપાર માટે તેના હેઠળ લાઈસન્સ મેળવ્યા વિના વ્યવસાય ચલાવ્યાનો દોષારોપ કરવામાં આવ્યો હતો. ફરિયાદ પક્ષને રદ કરવા માટે કરાયેલ અરજીમાં એવું જાણવા મળ્યું કે ચાર્જશીટમાં એકમાત્ર આક્ષેપ એટલો જ હતો કે આરોપીઓએ જરૂરી લાઈસન્સ મેળવ્યા વગર ખાદ્ય તેલોના વ્યવસાયનું સંચાલન કર્યું. સ્થિર થયેલા તથ્યો પરથી એવું બહાર આવ્યું કે આરોપીઓએ પહેલાથી જ લાઈસન્સ માટે અરજી કરી હતી અને જરૂરી શુલ્ક પણ ચૂકવ્યા હતા અને તેમણે સદભાવપૂર્વકની એવી

માન્યતા હેઠળ વ્યવસાય ચાલુ રાખ્યો હતો કે તેમણે ઓર્ડરની આવશ્યકતાઓનું પૂરતું પાલન કરી દીધું હતું. આ અદાલતે ઠરાવ્યું કે ભલે તેમને વાસ્તવિક લાઇસન્સ જારી કરવામાં આવ્યું ન હતું, તો પણ એમ કહી શકાય નહીં કે તેમણે કોઈ ગુનો કર્યો હતો. આ દૃષ્ટિકોણ પરથી ફરિયાદ પક્ષને રદ કરવામાં આવ્યો. આ નિર્ણયમાં એવું કંઈ નથી જે અમારી સમક્ષ અપીલકર્તાની આ રજૂઆતને સમર્થન આપે કે તે કેસમાં ફરિયાદ પક્ષે ક્યારેય આ અદાલતને ચાર્જશીટ અથવા પોલીસ અહેવાલ સિવાયના કોઈ દસ્તાવેજ પર નજર કરવા આમંત્રિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, અથવા અદાલતે ચાર્જશીટ સિવાયના દસ્તાવેજોને અવગણીને માત્ર એટલા એકમાત્ર આધારે ફરિયાદ પક્ષને રદ કર્યો હતો કે ચાર્જશીટમાં રહેલા નિવેદનો કોઈ ગુનો પ્રગટ કરતા ન હતા. તેથી, આ નિર્ણય અપીલકર્તાઓને કોઈ મદદરૂપ થતો નથી.

૧૧. આ સંદર્ભમાં શ્રી નાગે રછપાલ સિંહ વિ. રેક્સ એ.આઈ.આર. ૧૯૪૯ અવધ ૬૬ નો ઉલ્લેખ કર્યો, જેમાં એવો અવલોકન કર્યા પછી કે કોઈ નિયમના ઉલ્લંઘનને રચતા તથ્યોનો ઉલ્લેખ કરવામાં નિષ્ફળતા રહે તેનો અર્થ એવો થાય છે કે અહેવાલમાં વાદની કાર્યવાહી દરમિયાન આવેલા અનેક પગલાંમાંથી સર્વપ્રથમ એવા જ એક જરૂરી પગલાંનું અભાવ છે, જે અત્યંત આવશ્યક છે અને જે કેસના મૂળ આધાર સુધી પહોંચે છે, રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવેલી આ વધુ દલીલ કે તે તબક્કે અદાલત કેસમાં નોંધાવવામાં આવેલી પ્રથમ માહિતી અહેવાલ તરફ નજર કરી શકે, તે નામંજૂર કરવામાં આવી હતી. વિષય બાબતે આ અત્યંત સંકુચિત દૃષ્ટિકોણ અમને માન્ય

પડતો નથી. હકીકતમાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ માં ધારા ૧૭૩ ને જે સ્વરૂપમાં સમાવેશ કરવામાં આવી છે તે પછી, સંજોય ગુનાની તપાસ કરતા પોલીસ અધિકારી પર ધારાત્મક ફરજ છે કે તે ધારા ૧૭૩ (૨) હેઠળના પોતાના અહેવાલ સાથે તપાસ દરમિયાન સંકલિત થયેલા પુરાવા પૂરા પાડતા હોવાનો દાવો કરતા દસ્તાવેજો તથા સાક્ષીઓના નિવેદનો રજૂ કરે; અને અદાલત, કેસમાં આગળ વધતા પહેલાં, એ અંગે પૂછપરછ કરવાની ફરજ હેઠળ છે કે અદાલતને ધારા ૧૭૩ હેઠળ પ્રાપ્ત થયેલા તમામ સંબંધિત દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીને આપવામાં આવી છે કે નહીં; અને સંહિતાની ધારા ૧૭૩ (૨) હેઠળ રજૂ થયેલો અહેવાલ તરીકે જેનું સામાન્ય રીતે વર્ણન થવું જોઈએ તેના સમગ્ર સ્વરૂપમાં પરિવર્તન આવ્યું છે. ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવા માટે અદાલત નિયત પ્રારૂપમાં આવેલા અહેવાલને તેની સાથે જોડાયેલ અનુસંગો સહિત જોઈ શકે છે.

૧૨. હવે આ કેસમાં રજૂ કરાયેલ આરોપપત્ર તરફ વળીએ તો તેમાં સંહિતાની કલમ ૧૭૩ (૨) મુજબ આવશ્યક તમામ વિગતો દર્શાવવામાં આવી છે. આરોપીનું નામ ઉલ્લેખિત છે. ગુનાની પ્રકૃતિ ઉલ્લેખિત છે. વધુમાં એમ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે ગુનાની માહિતી મહેશ કાંત ઝા દ્વારા આપવામાં આવી હતી. એ પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે અહીંના અપીલકર્તા ૧ સત્ય નારાયણ મુસાદી વિરુદ્ધ અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળ કાર્યવાહી હાથ ધરવા માટે પૂરતા પુરાવા હતા. શક્ય છે કે આરોપપત્ર વધુ માહિતીપ્રદ હોઈ શક્યું હોત અથવા

આરોપપત્રમાં દર્શાવેલી માહિતી અલ્પ ગણાવી શકાય. થોડી વધુ વિગતો મદદરૂપ થઈ શકી હોત. તેમ છતાં, એવું કહી શકાય નહીં કે તેમાં એવો ગુનો પ્રગટ થતો નહોતો કે જેના વિષે મેજિસ્ટ્રેટ કલમ ૧૮૦ (૧) (બી) હેઠળ સંજ્ઞાન લઈ શકે. અંતે, જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટ પોલીસ અહેવાલને, જેને આરોપપત્ર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, કલમ ૧૮૦ (૧) (બી) હેઠળ જુએ છે, ત્યારે તે પોલીસ અહેવાલના આધારે ગુનાનું સંજ્ઞાન લે છે અને પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ તે અહેવાલમાં દર્શાવેલા ગુના અથવા ગુનાઓનું જ સંજ્ઞાન લે છે (જુઓ દર્શન સિંહ રામ કિશન વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, (૧૯૭૨) ૧ એસ.સી.આર. ૫૭૧, પૃષ્ઠ ૫૭૪). અને ચર્ચાધીન અહેવાલ અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળનો ગુનો પ્રગટ કરે છે.”

૩૦ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૫) માં એક મહત્વપૂર્ણ વાક્યાંશ છે, “પોલીસ અધિકારીએ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલી આપશે”. ઉપયોગમાં લેવાયેલ શબ્દ “કરશે” છે.

૩૧ સેન્ટ્રલ બ્યૂરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન વિ. આર.એસ. પાઈ [૨૦૦૨ ક્રિ. એલ.જે. ૨૦૨૯] ના કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતની ત્રણ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠને કલમ ૧૭૩(૫) માં આવેલ “શલ” શબ્દને અનિવાર્ય તરીકે વાંચવો કે માર્ગદર્શક તરીકે, તે પ્રશ્ન પર વિચારવાનો અવસર મળ્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે, પેટા-કલમ (૫) માં વપરાયેલ “શલ” શબ્દનું અનિવાર્ય તરીકે અર્થઘટન કરી શકાય નહીં એવું

ઠરાવતાં, નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

૭. ઉપરોક્ત પેટા-કલમોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સામાન્ય રીતે તપાસ અધિકારીને ચાર્જશીટ રજૂ કરતી વખતે તમામ સંબંધિત દસ્તાવેજો રજૂ કરવા આવશ્યક છે. તે જ સમયે, કારણ કે કોઈ વિશિષ્ટ પ્રતિબંધ નથી, તેવું માનવામાં આવી શકે નહીં કે વધારાના દસ્તાવેજો અનુસરમાં રજૂ કરી શકાતા નથી. જો અહેવાલ અથવા ચાર્જશીટ રજૂ કરતી વખતે સંબંધિત દસ્તાવેજો રજૂ ન કરવામાં કોઈ ભૂલ થઈ હોય, તો અદાલતની પરવાનગીથી તે જ દસ્તાવેજો રજૂ કરવા તપાસ અધિકારી માટે હંમેશા ખુલ્લું રહે છે. અમારી દૃષ્ટિએ, ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહીનો પ્રારંભિક તબક્કો તથા તે સંદર્ભને ધ્યાનમાં લેતા કે જેમાં પોલીસ અધિકારીએ તે તમામ દસ્તાવેજો અથવા તેમના સંબંધિત અંશો, જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવાના હોય છે, પેટા-કલમ (૫) માં વપરાયેલ 'શલ' શબ્દનો અર્થ ફરજિયાત તરીકે નહીં પરંતુ નિર્દેશાત્મક તરીકે કરવો જોઈએ. સામાન્ય રીતે, તપાસ દરમિયાન એકત્રિત થયેલા તે દસ્તાવેજો, જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવા ઈચ્છે છે, મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવા આવશ્યક હોય છે, પરંતુ જો કોઈ છૂટછાટ રહી ગઈ હોય, તો તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે બાકીના દસ્તાવેજો અનુસરમાં રજૂ કરી શકાતા નથી. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૮૮૮ ની કલમ ૧૭૩(જ) હેઠળની સમાન જોગવાઈનો આ અદાલતે નારાયણ રાવ વિ. સ્ટેટ ઓફ આંધ્ર પ્રદેશ ((૧૯૫૮) એસ.સી.આર. ૨૮૩ પર ૨૯૩) માં વિચાર કર્યો હતો અને એવું ઠરાવ્યું હતું કે કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (જ) અને કલમ ૨૦૭-એ ની પેટા-કલમ (૩) માં આવેલ

‘શલ’ શબ્દ ફરજિયાત નહીં પરંતુ માત્ર નિર્દેશાત્મક છે. વધુમાં, કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૮) ની યોજના પણ અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે ચાર્જશીટ રજૂ થયા પછી પણ, જો જરૂરી હોય તો, વધુ તપાસ અવરોધિત થતી નથી. જો વધુ તપાસ અવરોધિત નથી, તો તપાસ પહેલાં અથવા તપાસ પછી એકત્રિત કરાયેલા વધારાના દસ્તાવેજો ફરિયાદ પક્ષને રજૂ કરવાની મંજૂરી ન આપવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. આવા કેસોમાં આરોપીને કોઈ પૂર્વગ્રહ થઈ શકતો નથી. તેથી, વિશેષ અદાલતે પસાર કરેલો વિવાદિત આદેશ ટકી શકતો નથી.

૩૨ આવો દષ્ટિકોણ અપનાવતા, સર્વોચ્ચ અદાલતે નારાયણ રાવ વિ. એ.પી. રાજ્ય [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૭૩૭] કેસમાં આપેલા પોતાના અગાઉના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો. નારાયણ રાવ (ઉપરોક્ત) માં, ત્રણ-ન્યાયાધીશોની પીઠે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“૮. સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા આરોપી વ્યક્તિઓના ટ્રાયલ પહેલાં થતી કમિટલ કાર્યવાહી સરળ બનાવવા માટે, તે જ સમયે સંહિતામાં સુધારા દ્વારા ધારા ૨૦૭એ ઉમેરવામાં આવી હતી. ઉમેરાયેલ ધારા ૨૦૭એમાં, ઉપધારાઓ (૩) અને (૪), જે તે ધારાના મહત્વપૂર્ણ ભાગો છે, આ મુજબ છે:

“(૩) તપાસની શરૂઆત વખતે, જ્યારે આરોપી તેની સમક્ષ હાજર થાય અથવા તેની સમક્ષ લાવવામાં આવે, ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટે પોતાને સંતોષ કરવો કે ધારા ૧૭૩ માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો આરોપીને આપવામાં આવ્યા છે અને જો તેને એવું જણાય કે આરોપીને આવા દસ્તાવેજો અથવા તેમાંથી કોઈપણ આપવામાં આવ્યા નથી, તો તે તે જ રીતે

આપવામાં આવે તે કરાવશે.

(જ) ત્યારબાદ, મેજિસ્ટ્રેટ એવા વ્યક્તિઓના પુરાવા નોંધવાની કાર્યવાહી કરશે, જો કોઈ હોય, જેમને ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા આક્ષેપિત ગુનાના વાસ્તવિક આચરણ અંગે સાક્ષી તરીકે રજૂ કરવામાં આવે; અને જો મેજિસ્ટ્રેટના મતે ન્યાયના હિતમાં ફરિયાદ પક્ષના અન્ય કોઈ એક અથવા વધુ સાક્ષીઓના પુરાવા નોંધવા જરૂરી હોય, તો તેવા પુરાવા પણ તે નોંધાવી શકશે, ”

૧૦. આથી, એવું જણાશે કે જે કેસોનો વિવેચન અધિકાર માત્ર સેશન્સ કોર્ટને જ હોય છે, એવા કેસોમાં પ્રારંભિક તપાસ હાથ ધરતાં મેજિસ્ટ્રેટનું કર્તવ્ય છે કે ધારા ૧૭૩ માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો આરોપીને પૂરા પાડવામાં આવ્યા છે કે નહીં તેની પોતે ખાતરી કરે અને જો તેને એવું જણાય કે સંબંધિત પોલીસ અધિકારીએ તે બાબતમાં પોતાનું કર્તવ્ય નિભાવ્યું નથી, તો તે કાર્ય કરવામાં આવે તેની ખાતરી મેજિસ્ટ્રેટે કરવી જોઈએ.

આરોપીઓને જરૂરી દસ્તાવેજો પૂરા પાડ્યા બાદ, હવે ફરિયાદ પક્ષ તરફથી માત્ર એવા જ સાક્ષીઓના પુરાવા નોંધવાના આવશ્યક છે જેઓએ આરોપી સામે આક્ષેપિત ગુનાનું વાસ્તવિક આચરણ જોયું હોય અને એવા અન્ય સાક્ષીઓના પણ, જેઓને તે ન્યાયના હિતમાં જરૂરી માને. ઉપર જે કહેવામાં આવ્યું છે તે પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મુનિસિફ-મેજિસ્ટ્રેટે ઉપ-કલમ (જ) મુજબ જરૂરી હોય તે રીતે પુરાવો નોંધ્યો હતો

પરંતુ સરકારી વકીલની સ્વીકારોક્તિના આધારે વડી અદાલતે એવું નિર્ધારિત કર્યું છે કે ધારા ૨૦૭-એની ઉપ-કલમ (૩) ની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં આવ્યું ન હતું. ઉપર ઉલ્લેખિત ધારા ૧૭૩(૪) દ્વારા કલ્પિત તમામ દસ્તાવેજો આરોપીને આપવામાં આવ્યા ન હતા કે સાક્ષીઓના નિવેદનો સિવાયના દસ્તાવેજો તે રીતે પૂરા પાડવામાં આવ્યા ન હતા, તે બાબત સ્પષ્ટ નથી. વડી અદાલતનો ચુકાદો અને આદેશ જોતા એવું જણાય છે કે બીજી પરિસ્થિતિ હતી, પરંતુ અમે આ અનુમાનના આધાર પર આગળ વધશું કે ધારા ૧૭૩ની ઉપ-કલમ (૪) ને ધારા ૨૦૭-એની ઉપ-કલમ (૩) સાથે વાંચતાં, તેની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં સંપૂર્ણ ત્રુટિ રહી હતી.

આવો એવો કોઈ ઉદ્ધંધન અનિવાર્ય રીતે સમગ્ર કાર્યવાહી અને વિચારણાને રદબાતલ અને શૂન્ય બનાવે છે કે નહીં; અથવા તે માત્ર એવી અનિયમિતતા છે જે સંહિતાની કલમ ૫૩૭ (એ) ની જોગવાઈઓના સંદર્ભે સુધારી શકાય તેવી છે? અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, કલમ ૧૭૩ (૪), જે કલમ ૨૦૭એ (૩) સાથે વાંચવાની છે, તેની જોગવાઈઓ ફરજિયાત છે કે માત્ર માર્ગદર્શક સ્વરૂપની છે? એ બાબતમાં કોઈ શંકા નથી કે આ જોગવાઈઓ ૧૯૫૫ના સુધારક અધિનિયમ દ્વારા એ હેતુસર રજૂ કરવામાં આવી છે કે સેશન્સ કોર્ટની વિચારણા સુધી લઈ જતી તપાસ સંબંધિત પ્રક્રિયા સરળ બનાવવામાં આવે અને સાથે સાથે, સંબંધિત પોલીસ અધિકારીઓ તથા તેવા મામલાઓ જેમની સમક્ષ લાવવામાં આવે છે તેવા મેજિસ્ટ્રેટોને આ બાધ્યતા મૂકી આરોપી વ્યક્તિઓના હિતોની રક્ષા કરવામાં આવે કે બચાવના યોગ્ય સંચાલન માટે આરોપી વ્યક્તિઓને જરૂરી બધી માહિતી ઉપલબ્ધ થાય તે માટે

આવશ્યક તમામ દસ્તાવેજો તેમને પૂરા પાડવામાં આવે.

અપીલકર્તા તરફથી યોગ્ય રીતે દલીલ કરવામાં આવી છે કે ઉપરોક્ત સંહિતાની જોગવાઈઓનો સંપૂર્ણપણે પાલન થયું છે કે નહીં તે જોવું મેજિસ્ટ્રેટનું કર્તવ્ય હતું. તેથી, આવા કાર્યવાહીનું સંચાલન કરતી વખતે મેજિસ્ટ્રેટોએ સાવચેત રહેવું આવશ્યક છે, જેથી સંબંધિત પોલીસ અધિકારીઓ દ્વારા આવશ્યક નકલીઓ પૂરી પાડવામાં કોઈ ચુક રહેવાને કારણે આરોપી વ્યક્તિઓને તેમની બચાવમાં અડચણ ન પડે.

પરંતુ અમે એવો નિષ્કર્ષ આપવા તૈયાર નથી કે તે જોગવાઈઓનું પાલન ન થવાથી અનિવાર્ય રીતે તે કાર્યવાહી તથા અનુગામી વિચારણાનો ભંગ થાય છે. કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૪) તેમજ કલમ ૨૦૭-એ ની પેટા-કલમ (૩) બંનેમાં આવેલું “કરશે” શબ્દ અનિવાર્ય સ્વરૂપનો નથી, પરંતુ માત્ર નિર્દેશાત્મક છે, કારણ કે પોલીસ અધિકારી દ્વારા કલમ ૧૭૩ ની જોગવાઈઓનું સંપૂર્ણ પાલન કરવામાં થયેલ ચૂકને એવો વ્યાપક પ્રભાવ પાડવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં કે જેના પરિણામે સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષની વિચારણા સહિતની સમગ્ર કાર્યવાહી સંપૂર્ણપણે નિષ્પ્રભ બની જાય.

ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ, સુધારક અધિનિયમ દ્વારા જે આશય રાખવામાં આવ્યો હતો તે પ્રમાણે પ્રક્રિયાને સરળ બનાવવાના બદલે, અપીલકર્તાની તરફથી જે પરિણામ માટે દલીલ કરવામાં આવી છે, તે અનિવાર્ય રીતે એવી કાર્યવાહીઓ અને નીચલી અદાલતી વિચારણાઓને ફરીથી ખુદી કરવાની પરિણતિ લાવશે, જે કદાચ ઘણાં સમય પહેલાં પૂર્ણ થઈ ગઈ હશે. આવી પરિણામ ન તો ત્વરિત ન્યાયને અનુકૂળ રહેશે

અને ન જ પોતે જ આરોપી વ્યક્તિઓના હિતમાં રહેશે.

નિશ્ચિતપણે, જો કોઈ ચોક્કસ કેસમાં, આરોપી વ્યક્તિઓની તરફથી એવું દર્શાવવામાં આવે કે સંબંધિત પોલીસ અધિકારીઓની તરફથી થયેલ ચૂક અથવા જે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ સમર્પણની કાર્યવાહી બાકી રહી હતી તેની તરફથી થયેલ ચૂકને કારણે આરોપીઓને હાનિ પહોંચી છે, તો ન્યાયહિતમાં, અદાલત સંહિતાની જોગવાઈઓનું પૂર્ણ પાલન કરાવવામાં આગ્રહ રાખીને કાર્યવાહી ફરીથી શરૂ કરી શકે છે.

અમારા મત મુજબ, વર્તમાન કેસમાં જે ઉપેક્ષાની ફરિયાદ કરવામાં આવી છે, તેને સંહિતાની કલમ ૧૬૨ અથવા કલમ ૩૬૦ની જોગવાઈઓનું પાલન ન કરવામાં આવેલી ઉપેક્ષા કરતાં વધુ દૂરગામી અસર આપવી જોઈએ નહીં. ભારતની અદાલતોએ, આવા મુદ્દાઓ પ્રિવી કાઉન્સિલની જ્યુડિશિયલ કમિટીની લોર્ડશીપ્સ સમક્ષ લઈ જવામાં આવ્યા તે પહેલાં, ઉપરોક્ત જેવી ઉપેક્ષાઓને સુધારી શકવામાં સંહિતાની કલમ ૫૩૭ના વ્યાપ વિષે પરસ્પર વિરુદ્ધ મતો વ્યક્ત કર્યા હતા.

અબ્દુલ રહમાન વિ. એમ્પરર, ૫૪ ઈન્ડ એપ ૯૬ :

(એ આઈ આર ૧૯૨૭ પી સી ૪૪) (એ) ના કેસમાં, ન્યાયિક સમિતિના તેમના લોર્ડશીપ્સને સંહિતાની કલમ ૩૬૦ ની જોગવાઈઓના પાલનના અભાવના પ્રભાવ પર વિચાર કરવો પડ્યો હતો. સંહિતાની સંબંધિત જોગવાઈઓનો વિચાર કર્યા બાદ, તેમના લોર્ડશીપ્સ આ નિષ્કર્ષે આવ્યા હતા કે તે માત્ર એક અનિયમિતતા હતી, જેને કલમ ૫૩૭ ની જોગવાઈઓ દ્વારા સુધારી શકાય તેવી હતી.

પુલુકુરી કોંટૈયા વિ. એમ્પરર, ૭૪ ઈન્ડ એપ ૬૫ :

(એ આઈ આર ૧૯૪૭ પી સી ૬૭) (બી), ના કેસમાં, ન્યાયિક સમિતિએ સંહિતાની કલમ ૧૬૨ ની કાયદેસરની જોગવાઈઓના ભંગની અસર પર વિચાર કરવો પડ્યો હતો. ઇન્ડ એપના પૃષ્ઠ ૭૫ ૭૬ પર :

(એ આઈ આરના પૃષ્ઠ ૬૯૭૦ પર) લોર્ડશીપ્સના નીચેના અવલોકનો અમારી સમક્ષ અપીલકર્તાની તરફથી રજૂ કરાયેલ દલીલોનો સંપૂર્ણ જવાબ આપે છે, અને અમે તેને આદરપૂર્વક સ્વીકારીએ છીએ:

જ્યારે કોઈ વિચારણાની કાર્યવાહી સંહિતામાં નિર્ધારિત રીતથી ભિન્ન રીતે હાથ ધરવામાં આવે છે (જેમ કે સુબ્રમણ્ય અચ્યર વિ. એમ્પરર, ૨૮ ઇન્ડ એપ ૨૫૭ (પીસી) (સી) માં), ત્યારે તે વિચારણા ખોટી ગણાય છે અને અનિયમિતતાનું નિવારણ કરવાનો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે; પરંતુ જો વિચારણા સંહિતામાં નિર્ધારિત રીત મુજબ મૂળભૂત રીતે હાથ ધરવામાં આવે, પરંતુ આવી કાર્યવાહી દરમિયાન કોઈ અનિયમિતતા બને, તો તે અનિયમિતતાનું ધારા ૫૩૭ હેઠળ નિવારણ થઈ શકે છે, અને માત્ર એટલા કારણે નહીં કે તેવી અનિયમિતતામાં, જે લગભગ હંમેશાં હોય જ છે, સંહિતાની અત્યંત વ્યાપક જોગવાઈઓમાંથી એક અથવા વધુનો ભંગ સામેલ હોય. ભારતમાં અનેક કેસોમાં ગેરકાયદેસરતા અને અનિયમિતતા વચ્ચે દોરવામાં આવેલો ભેદ સ્વરૂપનો નહીં પરંતુ પ્રમાણનો છે. આ દૃષ્ટિકોણને તેમના લોર્ડશીપ્સના બોર્ડના ૫૪ ઇન્ડ એપ ૮૬ : (એ આઈ આર ૧૯૨૭ પી સી ૪૪) (એ) ના નિર્ણયમાં આધાર મળે છે, જેમાં ફોજદારી પ્ર.સં.ની ધારા ૩૬૦નું પાલન કરવામાં આવેલ નિષ્ફળતાનું નિવારણ ધારાઓ ૫૩૫ અને ૫૩૭ દ્વારા થયેલ માનવામાં આવ્યું હતું. વર્તમાન કેસ ધારા ૫૩૭ હેઠળ આવે છે, અને તેમના

લોર્ડશીપ્સ ધારા ૧૬૨ના ભંગ હોવા છતાં પણ વિચારણાને માન્ય ગણે છે.

૩૩ હવે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૨૦૭ તરફ આવતાં, તેનું ઉદ્દેશ આરોપીને પોતાની બચાવ યોગ્ય રીતે કરી શકે તેવું સક્ષમ બનાવવાનું છે અને આ ઉદ્દેશ પોલીસ અહેવાલ, તેમના દ્વારા નોંધાયેલ સાક્ષીઓના નિવેદનો, કબૂલાત વગેરે જેવા મહત્વપૂર્ણ દસ્તાવેજોની નકલ આરોપીને પૂરું પાડવાથી સિદ્ધ થાય છે, જેથી તેને તેના સામે કયો આરોપ છે તેની જાણ થાય અને તે સાક્ષીઓનો ઉલટ-તપાસ કરી શકે. આરોપીને નકલો પૂરી પાડવાના પીછેહઠનો આશય એ છે કે નીચલી અદાલતમાં તેને કઈ બાબતનો સામનો કરવો છે તેની પૂર્વજાણ તેને થાય.

૩૪ નૂર ખાન વિ. સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન [એ.આઈ.આર. ૧૯૬૪ એસ.સી. ૨૮૬] ના કેસમાં, કલમ ૨૦૭ નો ઉદ્દેશ નીચેના શબ્દોમાં સંક્ષિપ્ત રીતે સમજાવવામાં આવ્યો છે:

૧૫. ધારા ૧૬૨, ૧૭૩ (૪) અને ૨૦૭એ(૩) નો હેતુ એ છે કે તપાસ શરૂ થવા પહેલાં આરોપીને તેની સામેના કેસનું સ્પષ્ટ ચિત્ર પ્રાપ્ત થઈ શકે. આ ધારાઓ તપાસ અધિકારી પર આ બાંહેધરી મૂકે છે કે તપાસ શરૂ થવા પહેલાં, નીચલી અદાલતમાં ચાલનારી કાર્યવાહી દરમિયાન તપાસવામાં આવનાર સાક્ષીઓના નિવેદનોની નકલો પૂરી પાડવામાં આવે, જેથી આરોપી પોતાની તરફથી ઉપસ્થિત કરવાના ઇચ્છિત બચાવને સ્થાપિત કરવા માટે તે નિવેદનોનો ઉપયોગ સાક્ષીઓની ઉલટ-તપાસમાં કરી શકે, અને તેમનાં સાક્ષ્યને પણ ડગમગાવી શકે. કલમ ૧૬૧

(૮) પોલીસ અધિકારીને તપાસ દરમિયાન તેની સમક્ષ તપાસવામાં આવેલા સાક્ષીઓના નિવેદનો લખિત સ્વરૂપે નોંધવાની ફરજ પાડતી નથી, પરંતુ જો તે આવા કોઈ નિવેદનો લખિત સ્વરૂપે નોંધે, તો તે કાર્યવાહી અદાલતમાં શરૂ થાય તે પહેલાં તે નિવેદનોની નકલો આરોપીને ઉપલબ્ધ કરાવવાની ફરજ હેઠળ છે, જેથી આરોપી તેની સામેના કેસની વિગતો અને વિશિષ્ટતાઓ જાણી શકે અને કેસ કેવી રીતે સાબિત કરવાનો આશય છે તે સમજી શકે. આ જોગવાઈનો હેતુ સ્પષ્ટપણે એવો છે કે ફરિયાદ પક્ષના કબજામાં રહેલી, જેના આધારે રાજ્યનો કેસ આધારિત છે, તથા આરોપી વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલા નિવેદનો અંગેની શક્ય તેટલી સંપૂર્ણ માહિતી આરોપીને આપવામાં આવે. પરંતુ તપાસ દરમિયાન નોંધાયેલા સાક્ષીઓના નિવેદનો પૂરા પાડવામાં નિષ્ફળતા થવાથી અવશ્ય જ વિચારણું અવૈધ બને એવું નથી. તે કેસ ચલાવવાની અદાલતની અધિકારિતાને અસર કરતી નથી, તેમજ માત્ર આવી નિષ્ફળતા પોતે જ એવી જમીન નથી કે જે, જો પુરાવો એવો માર્ગ અપનાવવા યોગ્ય ઠરે, તો દોષિત ઠરાવ નોંધવાની અદાલતની સત્તાને અસર કરે. તપાસ દરમિયાન નોંધાયેલા નિવેદનોની નકલો બનાવવાની જોગવાઈ નિઃસંદેહ અત્યંત મહત્વની છે, પરંતુ તેની ઉદ્ધંધનાથી આરોપીને થયેલા પૂર્વગ્રહના પ્રકાશમાં જ તે ઉદ્ધંધનનો વિચાર કરવો જોઈએ, કારણ કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૫૩૭ અન્ય બાબતો ઉપરાંત એવી જોગવાઈ કરે છે કે, સંહિતામાં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને આધીન રહી, સક્ષમ અધિકારિતાવાળી અદાલત દ્વારા કરવામાં આવેલ કોઈ નિષ્કર્ષ, સજા અથવા આદેશને, ફરિયાદ, સમન્સ, વોરંટ, જાહેરાત, આદેશ, ચુકાદા અથવા વિચારણા પહેલાં કે દરમિયાન થયેલી અન્ય કાર્યવાહી, અથવા આ સંહિતા હેઠળની કોઈ તપાસ

અથવા અન્ય કાર્યવાહીમાં થયેલી કોઈ ભૂલ, ચૂક અથવા અનિયમિતતાના આધારે રદ અથવા ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં, સિવાય કે એવી ભૂલ, ચૂક, અનિયમિતતા અથવા ખોટા માર્ગદર્શનના કારણે હકીકતમાં ન્યાયભંગ સર્જાયો હોય. કલમ ૫૩૭ ની સ્પષ્ટીકરણ દ્વારા એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે આ સંહિતા હેઠળની કોઈ કાર્યવાહીમાં થયેલી કોઈ ભૂલ, ચૂક અથવા અનિયમિતતાથી ન્યાયભંગ સર્જાયો છે કે નહીં તે નક્કી કરતી વખતે, અદાલતે આ હકીકતનો વિચાર કરવો પડશે કે એવો આક્ષેપ કાર્યવાહીનો અગાઉના તબક્કે ઉઠાવી શકાયો હોત અને ઉઠાવવો પણ જોઈએ હતો કે કેમ.

૩૫. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૨૭ વિમોચન અંગે છે. જો ન્યાયાધીશ, નોંધપોથી અને રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજોનું અવલોકન કર્યા બાદ તથા ફરિયાદ પક્ષ અને આરોપીને સાંભળ્યા બાદ, આ નિષ્કર્ષે પહોંચે કે આરોપી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતો આધાર અસ્તિત્વમાં નથી, તો તે તેને વિમોચિત કરશે. નિરંજન સિંહ પંજાબી વિ. જીતેન્દ્ર બિજ્જ્યા, [(૧૯૯૦)૪ એસ.સી.સી. ૭૬ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૯૦ એસ.સી. ૧૯૬૨)], સર્વોચ્ચ અદાલતે દર્શાવ્યું હતું કે આરોપ ઘડવાના તબક્કે, અદાલત માટે એ જરૂરી છે કે નોંધ પર રહેલી સામગ્રી અને દસ્તાવેજોની મૂલવણી કરીને એ નિર્ધારિત કરે કે તેમાંથી પ્રગટ થતા તથ્યોને તેમનાં ઉપરથી સ્વીકારતાં, શું તેઓ આરોપિત ગુનો રચતા તમામ આવશ્યક ઘટકોના અસ્તિત્વનો ખુલાસો કરે છે કે નહીં. આ મર્યાદિત હેતુ માટે અદાલત પુરાવાનું છટકીપૂર્વક પરીક્ષણ કરી શકે છે, કારણ કે આ પ્રારંભિક તબક્કે પણ ફરિયાદ પક્ષ

જે કંઈ કહે છે તેને સુસમાચાર સમાન અચૂક સત્ય તરીકે સ્વીકારી શકાય તેમ નથી, ખાસ કરીને જ્યારે તે સામાન્ય સમજ કે કેસની વ્યાપક સંભાવનાઓના વિરોધમાં હોય.

૩૬ સતીશ મેહરા વિ. રાજ્ય (એન.સી.ટી. ઓફ દિલ્હી) [(૨૦૧૨) ૧૩ એસ.સી.સી. ૬૧૪], માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ફરિયાદ ૧૮ અને ૨૧ માં નીચે મુજબ નોંધ્યું હતું:.

૧૮. આ અદાલતે સેન્યુરી સ્પિનિંગના કેસમાં (ઉપરોક્ત) અને એલ. મુનિસ્વામીના કેસમાં (ઉપરોક્ત) જે મત વ્યક્ત કર્યો છે, કે આરોપી વિરુદ્ધ આરોપ નક્કી કરવાથી તે વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા પર નોંધપાત્ર અસર પડે છે, તેનું આ તબક્કે પુનરોચ્ચાર કરવો આવશ્યક બને છે. ફોજદારી કાર્યવાહીમાં આરોપ નક્કી કરવો અને સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ આરોપી તરીકે દર્શાવવામાં આવેલી વ્યક્તિના સર્વોચ્ચ અધિકારો વચ્ચેની સ્પષ્ટ અને અતિ નિકટની સંબંધિતતાને અવગણવી માત્ર જોખમ સાથે જ શક્ય છે. આરોપી વિરુદ્ધ નક્કી કરાયેલા ફોજદારી આરોપની વૈધતાની કોઈપણ તપાસ કરતી વખતે સેન્યુરી સ્પિનિંગ અને મુનિસ્વામી (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદાઓમાં પ્રતિપાદિત મૂળભૂત આવશ્યકતાને નજરઅંદાજ કરી શકાય નહીં. ઉપરોક્ત દૃષ્ટિકોણથી જ, વર્ષોથી વિકસિત થયેલા અને આ પ્રશ્નની તપાસ માટે મૂળભૂત ગણાતા કાયદાના મૌલિક સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને કે નક્કી કરાયેલા આરોપો યોગ્ય ઠરે છે કે નહીં, આપણે આ મામલામાં આગળ વધવું પડશે.

૨૧. ફોજદારી વિવાદની સુનાવણીને માછીમારીસમાન અને દિશાહીન તપાસનું સ્વરૂપ ધારણ કરવા દેવી શકાતી નથી. માત્ર આ આશા અને અપેક્ષા પર કે સુનાવણી દરમિયાન આરોપીને સંડોવતું કોઈ સામગ્રી મળી આવી શકે, તેના આધારે ફરિયાદ પક્ષને કેસને લંબાતો, ઢીલો પડીને અને ચાલુ રાખવાની કાયદેસર પરવાનગી આપી શકાય નહીં. વર્ષોથી અદાલતો દ્વારા વિકસાવાયેલી ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રની પદ્ધતિમાં આવી કાર્યવાહીનું કલ્પન કરવામાં આવેલું નથી. તેના વિરુદ્ધ, ફોજદારી વિવાદની સુનાવણીનો વિચાર માત્ર સ્પષ્ટ આક્ષેપોના આધારે જ કરવામાં આવે છે, જે પ્રથમ દ્રષ્ટિએ આરોપી દ્વારા ગુનો થયેલો છે તે સ્થાપિત કરે અને જે હકીકત આરોપી વિરુદ્ધ સુનાવણી દરમિયાન નિર્વિવાદ અને સ્વીકાર્ય પુરાવા રજૂ કરીને સાબિત કરવી પડે છે...

૩૭ સંહિતાની કલમ ૨૨૮ આરોપ ઘડવા અંગે છે.

૩૮ ઉપર ઉલ્લેખિત સંહિતાની જોગવાઈઓ અંગે યોગ્ય ધારણા આપી ચૂક્યા પછી, હવે હું નીચલી અદાલતમાં પોતાની બચાવની તૈયારી કરી શકે તે માટે આરોપીને દસ્તાવેજોની પૂર્તિ બાબતે ન્યાયનિર્ણયો પર વિચાર કરું છું.

૩૯ સિદ્ધાર્થ વશિષ્ઠ (ઉપરોક્ત) મામલામાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે અનુચ્છેદ ૭૯ થી ૮૨ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“૭૯. આ દલીલના પ્રકાશમાં, ફોજદારી કેસની સામાન્ય સુનાવણીમાં સરકારી વકીલ પર ખુલાસો કરવાની ફરજનું ચોક્કસ સ્વરૂપ આપણે તપાસીએ. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા સરકારી વકીલ ઉપર બચાવ પક્ષ સમક્ષ નિશ્ચિત પુરાવાનો ખુલાસો કરવાની કાનૂની ફરજ મૂકે છે. આ બાબત કલમ ૨૦૭ અને ૨૦૮ દ્વારા નીચે મુજબ સ્પષ્ટ થાય છે:

“૨૦૭. આરોપીને પોલીસ અહેવાલ અને અન્ય દસ્તાવેજોની નકલ પૂરી પાડવી. જે કોઈ કેસમાં કાર્યવાહી પોલીસ અહેવાલના આધારે શરૂ કરવામાં આવી હોય, તેમાં મેજિસ્ટ્રેટ વિલંબ વિના આરોપીને, વિનામૂલ્યે, નીચે દર્શાવેલ દરેક દસ્તાવેજની એક નકલ પૂરી પાડશે.

(૧) પોલીસ અહેવાલ;

(૨) કલમ ૧૫૪ હેઠળ નોંધાયેલી પ્રથમ માહિતી અહેવાલ;

(૩) ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ વ્યક્તિઓને પોતાના સાક્ષીઓ તરીકે તપાસવા પ્રસ્તાવિત કરે છે, તે તમામ વ્યક્તિઓના કલમ ૧૬૧ ની પેટા-કલમ (૩) હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો, તેમાંથી એવો કોઈપણ ભાગ બાદ રાખીને જેના સંબંધમાં કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૬) હેઠળ પોલીસ અધિકારીએ આવા બાદ રાખવા માટે વિનંતી કરી હોય.

(૪) કલમ ૧૬૪ હેઠળ નોંધાયેલા કબૂલાતનામા અને નિવેદનો, જો કોઈ હોય;

(૫) કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) હેઠળ પોલીસ અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલ કોઈપણ અન્ય દસ્તાવેજ અથવા તેનો સંબંધિત ઉતારો: પરંતુ એ શરતે કે મેજિસ્ટ્રેટ, ખંડ (૩) માં ઉલ્લેખિત હોય તેવા નિવેદનના

કોઈપણ એવા ભાગનું અવલોકન કર્યા પછી અને તેવી વિનંતી માટે પોલીસ અધિકારીએ આપેલા કારણોનો વિચાર કર્યા પછી, તે નિવેદનના તે ભાગની અથવા તેના એવા હિસ્સાની, જે મેજિસ્ટ્રેટને યોગ્ય લાગે, નકલ આરોપીને આપવામાં આવે તેવો નિર્દેશ આપી શકશે: આ ઉપરાંત એ પણ શરતે કે જો મેજિસ્ટ્રેટને સંતોષ થાય કે ખંડ (૫) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ દસ્તાવેજ વિસ્તૃત છે, તો તેની નકલ આરોપીને આપવાને બદલે, તે માત્ર અદાલતમાં વ્યક્તિગત રીતે અથવા વકીલ મારફતે તેનું નિરીક્ષણ કરવાની જ પરવાનગી આપવામાં આવશે એવો નિર્દેશ આપશે. "

"૨૦૮. સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા વિચારણીય અન્ય કેસોમાં નિવેદનો અને દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીને પૂરી પાડવા બાબત. જ્યાં પોલીસ અહેવાલ સિવાય અન્ય રીતે સ્થાપિત થયેલ કેસમાં, કલમ ૨૦૪ હેઠળ પ્રક્રિયા જારી કરનાર મેજિસ્ટ્રેટને એવું જણાય કે ગુનો માત્ર સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા જ વિચારણીય છે, ત્યાં મેજિસ્ટ્રેટ વિલંબ વિના આરોપીને, નિઃશુલ્ક, નીચે મુજબની દરેક બાબતની એક નકલ પૂરી પાડશે.

- (૧) કલમ ૨૦૦ અથવા કલમ ૨૦૨ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો, અથવા મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પરીક્ષિત તમામ વ્યક્તિઓના નિવેદનો;
- (૨) કલમ ૧૬૧ અથવા કલમ ૧૬૪ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો અને કબૂલાતો, જો હોય તો;
- (૩) ફરિયાદ પક્ષ જે દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે એવા મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરાયેલા કોઈપણ દસ્તાવેજો:

પરંતુ, જો મેજિસ્ટ્રેટને સંતોષ થાય કે આવો કોઈ દસ્તાવેજ વિશાળ પરિમાણનો છે, તો તે તેની નકલ આરોપીને આપવાના બદલે એવો નિર્દેશ કરશે કે તેને માત્ર વ્યક્તિગત રીતે અથવા અદાલતમાં વકીલ મારફતે તેનું નિરીક્ષણ કરવાની જ મંજૂરી આપવામાં આવશે." "ભારત બાર કાઉન્સિલ નિયમોના નિયમ ૧૬. એડવોકેટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૬૧ હેઠળ ભારત બાર કાઉન્સિલ નિયમોના ભાગ ૬ ના અધ્યાય ૨ નો નિયમ ૧૬ નીચે મુજબ છે: ૧૬. ફોજદારી વિચારણામાં ફરિયાદ પક્ષ તરફથી હાજર થતો વકીલ ફરિયાદ પક્ષનું સંચાલન એવી રીતે કરશે કે જેથી નિર્દોષ વ્યક્તિને દોષિત ઠેરવવામાં ન આવે. આરોપીની નિર્દોષતા સ્થાપિત કરી શકે તેવી સામગ્રીને દબાવી રાખવાનું કડકપણે ટાળવું જોઈએ." તેથી, સ્પષ્ટ છે કે સંહિતા તથા ભારત બાર કાઉન્સિલ નિયમો ખુલાસો કરવાની વિશાળ ફરજનો પ્રાવધાન કરે છે. પરંતુ આ ફરજ તેવા પુરાવા પૂરતી મર્યાદિત છે, જેના પર સરકારી વકીલ વિચારણા દરમિયાન આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે. શ્રી રામ જેઠમલાણી એ દલીલ કરી કે આ ફરજ આ જોગવાઈઓથી પણ આગળ વિસ્તરે છે અને તેમાં એવો પુરાવો પણ આવે છે, જેનો સરકારી વકીલે વિચારણા દરમિયાન ઉપયોગ કર્યો ન હોય. જેમ કે અમે અગાઉથી જ ઉલ્લેખ કર્યો છે, આ હેતુસર તેમણે ઇંગ્લેન્ડની સ્થિતિ પર આધાર રાખ્યો હતો.

૮૦. હાલમાં, ઇંગ્લેન્ડમાં સ્થિતિ ક્રિમિનલ પ્રોસીજર એન્ડ ઇન્વેસ્ટિગેશન્સ એક્ટ, ૧૯૯૬ દ્વારા શાસિત થાય છે. આ અધિનિયમ અમલમાં આવે તે પહેલાં, સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે સામાન્ય કાયદા દ્વારા આવરી લેવાતી હતી. આ સ્થિતિ મુખ્યત્વે બે

કેસોમાંથી પ્રગટ થાય છે. આર. વિ. વોર્ડ (જુડિથ થેરેસા) (૧૯૯૩) ૨ ઓલ ઈ.આર. ૫૭૭ માં, અપીલી અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ફરિયાદ પક્ષ અને આરોપી બન્ને માટે નિષ્પક્ષ વિચારણા સુનિશ્ચિત કરવું ફરિયાદ પક્ષની ફરજ હતી. ખુલાસો કરવાની ફરજ સામાન્ય રીતે બચાવ પક્ષને સાક્ષીઓના નિવેદનોની નકલો પૂરી પાડીને નિભાવવામાં આવતી અને સંબંધિત તમામ પ્રયોગો અને પરીક્ષણોનો પણ ખુલાસો કરવો આવશ્યક હતો. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ખુલાસો કરવાની સામાન્ય કાયદાકીય ફરજ એવી કોઈપણ બાબતને આવરી લે છે જે બચાવ પક્ષને સહાયરૂપ થઈ શકે. આ ફરજના પાલનમાં નિષ્ફળતા ક્રિમિનલ અપીલ એક્ટ, ૧૯૮૮ ની કલમ ૨(૧)(એ) હેઠળ "વિચારણાની પ્રક્રિયામાં અનિયમિતતા" સમાન ગણાશે.

૮૧. આર વિ. પ્રેસ્ટન એન્ડ ઓર્સ. (૧૯૯૩) ૪ ઓલ ઈ.આર. ૬૩૮ના કેસમાં, જેના પર અપીલકર્તાઓએ વિશેષરૂપે આધાર મૂક્યો હતો, સંચાર અવરોધન અધિનિયમ, ૧૯૮૫ સાથે સંબંધિત મામલામાં ટેલિફોનિક વાતચીતના જાહેર ન કરવાના પ્રશ્નનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. સંબંધિત સામગ્રીનો નાશ તે જ અધિનિયમની કલમ ૬ના અનુસંધાનમાં કરવામાં આવ્યો હતો. અપીલમાં, પ્રતિવાદીઓએ મૂળભૂત રીતે એવી દલીલ કરી હતી કે કૉલની સામગ્રીનો ખુલાસો બચાવ પક્ષને ન કરવો એ એક મહત્વની પ્રક્રિયાત્મક અનિયમિતતા સમાન હતો. અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે માત્ર એટલી હકીકત કે તે સામગ્રીનો પુરાવા તરીકે ઉપયોગ થવાનો નહોતો, તેમાંથી એવું માનવામાં આવી શકે નહીં કે તે સામગ્રી નિર્થક હતી, ખાસ કરીને જ્યારે તે પ્રતિવાદીને સહાયરૂપ થઈ શકતી હોય. પરંતુ તે જ સમયે, આ

પણ ઠરાવાયું હતું કે: "કારણ કે ૧૯૮૫ના અધિનિયમની કલમ ૨(૨)(બી) હેઠળ જારી કરાયેલા વૉરન્ટનો હેતુ ગુનેગારોના ફરિયાદ ચલાવવાના દૃષ્ટિકોણથી પુરાવા એકત્રિત કરવાનો ન હતો, અને કારણ કે તપાસ સત્તાધિકારી પર અધિનિયમની કલમ ૬ હેઠળ ગંભીર ગુનાના નિવારણ અથવા શોધખોળ માટે તેની જાળવણીની જરૂરિયાત રહેતી ન હોય ત્યારે અવરોધન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલી તમામ સામગ્રીનો શક્ય તેટલો વહેલો નાશ કરવાની ફરજ હતી, તેથી અવરોધનમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા દસ્તાવેજોના નાશ અને પરિણામે ખુલાસા માટે તેમની અનુપલબ્ધતા પર પ્રતિવાદીઓ તેમના નીચલી અદાલતના વિચારણાક્રમ દરમિયાન મહત્વની પ્રક્રિયાત્મક અનિયમિતતા તરીકે આધાર રાખી શકતા નહોતા". આમ, સામાન્ય કાનૂન હેઠળની સ્થિતિ સ્પષ્ટ છે, એટલે કે, સંવેદનશીલ માહિતી અને જાહેર હિત રક્ષણ જેવી અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓને આધિન, ફરિયાદ પક્ષે એવી કોઈપણ સામગ્રી જાહેર કરવી જોઈએ કે જે બચાવ પક્ષને નિર્દોષતા તરફ દોરી જતી હોય.

૮૨. ભારતીય ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રમાં, આરોપીને વિશ્વના કેટલાક દેશોના ભિન્ન ન્યાયશાસ્ત્રોની સરખામણીએ થોડુંક વધુ લાભદાયક સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ભારતમાં ફોજદારી ન્યાયના વહીવટની વ્યવસ્થા માનવ અધિકારો અને માનવજીવનની ગૌરવને ઘણું ઊંચું સ્થાન આપે છે. આપણા ન્યાયશાસ્ત્રમાં, આરોપી દોષિત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી નિર્દોષ માનવામાં આવે છે; આક્ષેપિત આરોપીને ન્યાયસભર અને સત્યનિષ્ઠ તપાસ તથા ન્યાયી વિચારણાનો અધિકાર છે અને ગુનાની વિચારણામાં ફરિયાદ પક્ષ પાસેથી સંતુલિત ભૂમિકા નિભાવવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. કાયદાના મૂળભૂત શાસનના નિયમનું પાલન સુનિશ્ચિત

કરવા માટે તપાસ ન્યાયસંગત, નિષ્પક્ષ, પારદર્શક અને ત્વરિત હોવી જોઈએ. આ આપણા ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો છે અને તે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૦ અને ૨૧માં સમાવિષ્ટ બંધારણીય આદેશ સાથે સંપૂર્ણ સુસંગત છે. કોઈ વ્યક્તિને ગુનો થયાના સમયે અમલમાં રહેલા કાયદા અનુસાર જ વિચારણામાં મુકવાનો અધિકાર છે. એક જ ગુનામાં કોઈ વ્યક્તિને બે વાર દંડિત કરી શકાતી નથી અને વિશેષરૂપે તેને પોતાના વિરુદ્ધ સાક્ષી બનવા માટે બાધ્ય કરી શકાતો નથી તથા કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા સિવાય તેને તેની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરી શકાતો નથી. આપણા દેશમાં, ગુનાઓની તપાસ અને આરોપીના અધિકારો સંબંધિત કાયદો સમયગાળા સાથે વિકસિત થયો છે. એક તરફ, તપાસ અધિકારીને તપાસ સ્વતંત્રપણે અને પારદર્શક રીતે હાથ ધરવાની સત્તા સોંપવામાં આવી છે. સામાન્ય રીતે અદાલતોને પણ તપાસમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો અધિકાર હોતો નથી. તે સંપૂર્ણપણે તપાસ સંસ્થાના ક્ષેત્રાધિકારમાં આવે છે. અપવાદરૂપ કિસ્સાઓમાં વડી અદાલતોએ તપાસ પર દેખરેખ રાખી છે, પરંતુ તે પણ અત્યંત મર્યાદિત પરિધિમાં. બીજી તરફ, સરકારી વકીલ પર એ ફરજ મૂકવામાં આવી છે કે આરોપીના અધિકારોનું હનન ન થાય અને તેને પોતાનો બચાવ રજૂ કરવાની ન્યાયી તક મળે, જેથી દોષિત નિશંકપણે છૂટી ન જાય અને નિર્દોષને દંડ ન થાય. રાજ્યસત્તાની પ્રબળતા સામે પણ આરોપીના અધિકારોને ઓછા ગણાવી શકાય નહીં; તેની વિચારણા બંધારણીય આદેશની જોગવાઈઓને અનુરૂપ જ થવી જોઈએ. આ બંધારણીય તત્વજ્ઞાનનો સમસ્ત પ્રભાવ એવો છે કે અદાલતો અને તપાસ સંસ્થા બંનેએ કાયદાના મૂળભૂત શાસનનું પાલન સુનિશ્ચિત કરતાં પોતાના પોતાના સ્વતંત્ર ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરવું

જોઈએ. તપાસ નિષ્પક્ષ હોય અને કાયદા અનુસાર સિવાય કોઈપણ રીતે વ્યક્તિની સ્વતંત્રતામાં અડચણ ન આવે તે સુનિશ્ચિત કરવાનો દાયિત્વ માત્ર તપાસ સંસ્થાનો જ નથી, પરંતુ અદાલતોનો પણ છે. ફોજદારી કાયદાનો સમાન રીતે અમલપાત્ર સિદ્ધાંત એ છે કે તપાસ સંસ્થાની ઉપર ઊંચી જવાબદારી રહેલી છે કે તે દૂષિત અને અન્યાયી રીતે તપાસ હાથ ન ધરે. તપાસ પ્રથમદષ્ટિએ પક્ષપાતપૂર્ણ મનોદશાનું ધોતક ન હોવી જોઈએ અને દોષિતને કાયદા સમક્ષ લાવવા માટે સર્વ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કારણ કે સમાજમાં તેના સ્થાન અને પ્રભાવને અવગણીને કાયદા ઉપર કોઈ ઊંચું નથી. કશ્મેરી દેવ વિ. દિલ્હી એડમિનિસ્ટ્રેશન અને અન્ય [જે.ટી. ૧૯૮૮ (૨) એસ.સી. ૨૯૩] : (એ.આઈ.આર. ૧૯૮૮ એસ.સી. ૧૩૨૩) ના કેસમાં ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે તપાસનો અભિલેખ એવો દર્શાવતો ન હોવો જોઈએ કે દોષિતોને બચાવવા અને ઢાંકવા માટે પ્રયત્નો કરવામાં આવી રહ્યા છે, ભલે તેઓ પોલીસ અધિકારીઓ હોય અને તેમના વિરુદ્ધ બર્બર પ્રકારનો ગુનો કરવાનો આક્ષેપ હોય. જ્યાં તપાસ અધિકારીએ રજૂ કરેલો અહેવાલ સ્પષ્ટપણે અન્યાયી હોય અને ફોજદારી તપાસ તથા ન્યાયશાસ્ત્રના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોને આઘાત પહોંચાડતો હોય, ત્યાં અદાલતોએ એવો અહેવાલ સ્વીકારવાનું પણ નકાર્યું છે. કોન્ટ્રા વેરીટાટેમ લેક્સ નનક્વામ એલિક્વિડ પર્મિટિટ: તેનો અર્થ એવો થાય છે કે અદાલત પર માત્ર તેવા અહેવાલને જ સ્વીકારવાની અને તેની મંજૂરી આપવાની ફરજ છે, જે વિશ્વાસપૂર્વક અને ફળદાયી તપાસનું પરિણામ હોય. અદાલતે કાયદાવિરુદ્ધ અહેવાલ સ્વીકારવાનો નથી, પરંતુ ન્યાયસંગત અને નિષ્પક્ષ તપાસ કરાવી ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ અનુસાર અહેવાલ રજૂ કરાવવાનો છે, જે રાજ્ય વહીવટ પર

ભાર અને બાધ્યતા મૂકે છે. ફોજદારી ન્યાયનો હેતુ ઢિગુણો છે. ગુનાને કડક રીતે દંડિત કરવો અને વાસ્તવમાં અથવા પૂરતા પ્રમાણમાં ગુનાને નિવારવો. આ બન્ને હેતુઓ માત્ર ગુનાના કમિશનની નિષ્પક્ષ તપાસ, અદાલત સમક્ષ ફરિયાદ પક્ષનો કેસ પ્રામાણિકતાપૂર્વક સાબિત કરવાથી અને દોષિતને કાયદા મુજબ દંડિત કરવાથી જ સિદ્ધ થઈ શકે છે.

૮૩. ઐતિહાસિક રીતે, પરંતુ સતત, આ અદાલતનો અભિપ્રાય એવો રહ્યો છે કે તપાસ ન્યાયસંગત અને અસરકારક હોવી જોઈએ, તે ગુનાના તત્વો સાથે સુસંગત એવી યોગ્ય દિશામાં આગળ વધવી જોઈએ અને અવ્યવસ્થિત રીતે નહીં. કેટલાક કેસોમાં અસરકારક તપાસ હોવા ઉપરાંત, આરોપીને ન્યાયભંગ સાબિત કરવો પણ પડી શકે; પરંતુ એકવાર તે દર્શાવવામાં આવે, આરોપી કાયદા અનુસાર નિશ્ચિત લાભનો હકદાર બને છે. તપાસ એવી રીતે કરવામાં આવવી જોઈએ કે જેથી અનુચ્છેદ ૧૯ અને ૨૧ હેઠળના નાગરિકના હક્કો અને તપાસ કરવાની પોલીસની વ્યાપક સત્તા વચ્ચે યોગ્ય સંતુલન સ્થાપિત થાય. આ સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતો આ અદાલતે સસી થોમસ વિ. સ્ટેટ એન્ડ અર્સ. [(૨૦૦૭) ૨ એસ.સી.સી. (ક્રિમિનલ) ૭૨]; સ્ટેટ ઇન્સ્પેક્ટર ઓફ પોલીસ વિ. સૂર્યા સંકરમ કાર્ડી [(૨૦૦૬) ૩ એસ.સી.સી. (ક્રિમિનલ) ૨૨૫ : (એ.આઈ.આર. ૨૦૦૭ એસ.સી. (સપ્લ.) ૧૮૬૦ : ૨૦૦૬ એ.આઈ.આર. એસ.સી.ડબલ્યુ. ૪૫૭૬)] અને ટી.ટી. એન્ટની વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરળ [(૨૦૦૧) ૬ એસ.સી.સી. ૧૮૧ : (એ.આઈ.આર. ૨૦૦૧ એસ.સી. ૨૬૩૭ : ૨૦૦૧ એ.આઈ.આર. એસ.સી.ડબલ્યુ. ૨૫૭૧)] ના કેસોમાં

પ્રતિપાદિત કર્યા છે. નિર્મલ સિંહ કાહલોન વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ [એ.આઈ.આર. ૨૦૦૯ એસ.સી. ૯૮૪] : (૨૦૦૯ એ.આઈ.આર. એસ.સી.૬૫૯. ૬૦) માં આ અદાલતે ખાસ કરીને જણાવ્યું હતું કે ન્યાયસંગત તપાસ અને ન્યાયસંગત ટ્રાયલનો સિદ્ધાંત ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ આરોપીના મૂળભૂત અધિકારના સંરક્ષણ સાથે અભિન્નરૂપે જોડાયેલો છે. અમે વિવેકપૂર્ણ અને ન્યાયસંગત તપાસના આ સિદ્ધાંતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, કારણ કે આરોપીને ન્યાયસંગત બચાવનો હક આ જ સિદ્ધાંતમાંથી ઉદ્ભવે છે. આરોપીને સતામણીનો ભોગ બનવું પડતું નથી, તેના બચાવના હકમાં અનાવશ્યક અવરોધ ઊભો કરવામાં આવતો નથી અને કાયદા મુજબ જેને તે મેળવવા હકદાર હોય તે તેને કાયદાના વિરુદ્ધ રીતે નકારવામાં આવતું નથી.

૮૪. અહીં એ નોંધવું પ્રાસંગિક છે કે ન્યાયસંગત, નિષ્પક્ષ અને પારદર્શક તપાસના સ્થાપિત સિદ્ધાંતોમાંનો એક સિદ્ધાંત આરોપીની બચાવનો અધિકાર છે. અદાલતમાં પૂછપરછ/વિચારણાની પ્રક્રિયા દરમિયાન આરોપીને કેટલાક દસ્તાવેજોની માંગ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત હોઈ શકે છે. કાનૂની જોગવાઈઓ અને ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર હેઠળ કાયદો જેમ વિકસ્યો છે તે પ્રકાશમાં આરોપીના આ અધિકારની વ્યાપ્તિનું આપણે પરીક્ષણ કરીએ. આ તત્વને યોગ્ય દ્રષ્ટિકોણથી સમજવા માટે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૦ થી ૧૭૩ હેઠળની યોજનાનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. આ બધી જોગવાઈઓ સંહિતાના અધ્યાય ૧૨ હેઠળ આવે છે, જે પોલીસને મળતી માહિતી અને તેમની તપાસ કરવાની સત્તાઓ વિષે છે.

પોલીસને મુક્તપણે અને નિષ્પક્ષ રીતે તપાસ કરવાની સત્તા કાયદામાં સુસ્થાપિત અને સંહિતાબદ્ધ રીતે માન્ય કરાઈ છે. કલમ ૧૭૦ અનુસાર, તપાસ અધિકારી જ્યારે એથી સંતુષ્ટ થાય કે પૂરતા પુરાવા અથવા વાજબી આધાર ઉપલબ્ધ છે, ત્યારે તે આરોપીને કસ્ટડીમાં મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ મોકલશે અને સાથે તેવા શસ્ત્રો અથવા વસ્તુઓ પણ મોકલશે, જે અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવી આવશ્યક હોય. સંહિતાની કલમ ૧૭૨નો પોલીસ અધિકારી દ્વારા કરવામાં આવતી સમગ્ર તપાસ સાથે સાર્થક સંબંધ છે. આ અધ્યાય હેઠળ તેની માટે ડાયરી જાળવવી ફરજિયાત છે, જેમાં તે પોતાના દ્વારા હાથ ધરાયેલી તપાસની દિનપ્રતિદિનની કાર્યવાહીની નોંધ કરશે. તે ઘટનાઓનો સમય, પોતાનું પ્રસ્થાન, પરત અહેવાલ આપવાનો સમય, તપાસ પૂર્ણ કરવાની નોંધ, તેણે મુલાકાત લીધેલા સ્થળ/સ્થળો તથા તપાસ દરમિયાન તેણે નોંધેલા નિવેદનોનો ઉલ્લેખ કરશે એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. તપાસ દરમિયાન કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલ સાક્ષીનું નિવેદન પણ તે ડાયરીમાં સામેલ કરવું પડશે. ફોજદારી અદાલતને કલમ ૧૭૨(૨) હેઠળ આવી ડાયરીઓ મંગાવવાની સત્તા છે અને તેનો ઉપયોગ અદાલત કરી શકે છે; તેમ છતાં, કેસમાં પુરાવા તરીકે નહીં, પરંતુ આવી પૂછપરછ અથવા વિચારણામાં અદાલતને સહાયરૂપ થવા માટે. જોકે, એ જ કલમની પેટા-કલમ (૩) મુજબ, ન તો આરોપી અને ન તો તેના પ્રતિનિધિઓ આવી ડાયરીઓ મંગાવવાનો હક ધરાવે છે અને ન તો તેમને તે જોવા હક છે; પરંતુ જ્યાં એ ડાયરી બનાવનાર પોલીસ અધિકારી પોતાની સ્મૃતિ તાજી કરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરે અથવા અદાલત કલમ ૧૭૨ના અર્થમાં એવા પોલીસ અધિકારીને ખંડન કરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરે, ત્યાં કલમ ૧૬૧ અથવા ૧૪૫ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે. કલમ

૧૭૩ તપાસ એજન્સીને અનાવશ્યક વિલંબ વિના ત્વરિત રીતે તપાસ પૂર્ણ કરવાની આજ્ઞા આપે છે અને આવી તપાસ પૂર્ણ થયા બાદ પોલીસ મથકનો ઇન્ચાર્જ અધિકારી રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત પ્રારૂપમાં વિગતો સાથે અને આ કલમ હેઠળ આવશ્યક માહિતી પ્રદાન કરતાં પોલીસ અહેવાલ પર ગુનાની સંજ્ઞાન લેવાની સત્તાવાળા મેજિસ્ટ્રેટને અહેવાલ મોકલશે. કલમ ૧૭૩(૫) ની જોગવાઈઓ એ બાબતનું પરિકલ્પન કરે છે અને જ્યાં કલમ ૧૭૦ની જોગવાઈઓ લાગુ પડે છે ત્યાં તપાસ અધિકારી પર એ ફરજ મૂકે છે કે તે પોતાના અહેવાલ સાથે તે બધા દસ્તાવેજો અથવા તેમના સંબંધિત ઉતારા મેજિસ્ટ્રેટને મોકલે, જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ ભરોસો રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, સિવાય કે જે દસ્તાવેજો સંહિતાની કલમ ૧૭૦(૨) મુજબ તપાસ દરમિયાન પહેલેથી જ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવ્યા હોય. તપાસ દરમિયાન કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા તે તમામ વ્યક્તિઓના નિવેદનો, જેઓને ફરિયાદ પક્ષ સાક્ષી તરીકે તપાસવા ઇચ્છે છે, તે પણ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવશે. કલમ ૧૭૩(૬) હેઠળ પોલીસ અધિકારીને અમુક હદે વિવેકાધિકાર આપવામાં આવ્યો છે; જો તેની એવી માન્યતા હોય કે આપું કોઈ નિવેદન કાર્યવાહી વિષય સાથે સંબંધિત નથી અથવા તેનું આરોપીને ખુલાસો કરવો ન્યાયના હિતમાં આવશ્યક નથી અને જાહેર હિતમાં તેનું ગોપન રાખવું યોગ્ય છે, તો તે નિવેદનનો તે ભાગ દર્શાવશે અને આરોપીને આપવાનાર નકલોમાંથી તે ભાગ અલગ રાખવા માટે મેજિસ્ટ્રેટને વિનંતી કરશે તથા આવી વિનંતી કરવાના પોતાના કારણો જણાવશે. એ જ કલમની પેટા-કલમ (૭) કાયદા હેઠળ પોલીસ અધિકારીને અપાયેલા વધુ એક વિવેકાધિકારનું સૂચક છે કે જ્યાં તેને અનુકૂળ જણાય, ત્યાં તે કલમની પેટા-કલમ (૫) માં ઉલ્લેખિત

દસ્તાવેજોની નકલ પૂરી પાડી શકે છે. કલમ ૧૭૩(૮) તપાસ અધિકારીને, જો તે વધુ પુરાવા એકત્ર કરી શકે, તો વધુ અહેવાલ રજૂ કરવાની સત્તા આપે છે. કલમ ૧૭૩ મુજબનો આ અહેવાલ પ્રાપ્ત થયા બાદ અદાલત કાયદા અનુસાર કેસની વિચારણા આગળ વધારશે.

૮૫. તપાસ અધિકારી/પોલીસ મથકના પ્રભારી અધિકારીને ડાયરી જાળવવાની આવશ્યકતા રાખવાનો શું મહત્વ છે? તેનો હેતુ અને ઉદ્દેશ્ય સ્પષ્ટ જણાય છે કે તપાસમાં ન્યાયસંગતતા, પારદર્શિતા રહે અને યોગ્ય તપાસ સુનિશ્ચિત કરવા માટે નોંધપોથી જાળવવામાં આવે.

૮૬. હબીબ મહમ્મદ વિ. હૈદરાબાદ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૪ એસ.સી. ૫૧, ના કેસમાં, આ અદાલતે કાયદાનો એવો સિદ્ધાંત જણાવ્યો હતો કે ફોજદારી અદાલત, પોતાની સમક્ષ તપાસ/વિચારણાધીન કેસની પોલીસ ડાયરીઓ મંગાવી શકે છે અને આવી ડાયરીઓનો ઉપયોગ, કેસમાં પુરાવા તરીકે નહીં પરંતુ તેવી તપાસ અથવા વિચારણાને સહાયરૂપ થવા માટે કરી શકે છે. અદાલતને એવું જણાય છે કે વિદ્વાન ન્યાયાધીશે પોતાના ચુકાદામાં પોલીસ ડાયરીઓનો સર્વથા ઉપયોગ કરવામાં તથા તે ડાયરીઓમાં રહેલા નિવેદનોમાંથી પુરાવાની મૂલવણીના પ્રશ્ને પોતાના મતને પુષ્ટિ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં ભૂલ કરી હતી. તેઓ ડાયરીઓનો યોગ્ય ઉપયોગ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૨ મુજબ, જે મુદ્દાઓને સ્પષ્ટીકરણની જરૂર હોય તે સ્પષ્ટ કરીને, કરી શકતા હતા. આ કેસમાં

અદાલતનો મુખ્ય વિચાર એ દલીલ સાથે સંબંધિત હતો કે ડાયરીઓ રજૂ કરવામાં આવી નહોતી.

૮૭. વધુમાં, ખાત્રી વિ. બિહાર રાજ્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૮૧ એસ.સી. ૧૦૬૮ ના કેસમાં, ભલે તે એક રિટ અરજીમાં હોય, આ અદાલત સમક્ષ એવો પ્રશ્ન હતો કે અદાલતે તેના તા. ૧૬મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૮૧ના આદેશ દ્વારા મંગાવેલા દસ્તાવેજો રાજ્ય દ્વારા રજૂ કરવા પાત્ર છે કે નહીં, અથવા તે દસ્તાવેજોની રજૂઆત સંહિતાની કલમો ૧૬૨ અને ૧૭૨ હેઠળ અપરોધિત છે અને તે કેસોના અરજદારો એવા દસ્તાવેજો જોવાના હકદાર નથી. અદાલતે આ દલીલ નામંજૂર કરી નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

આ બાબતે સૌની એકમત સમજ છે કે શ્રી એલ.વી. સિંહને ભારતીય પોલીસ અધિનિયમ, ૧૯૬૧ ની કલમ ૩ હેઠળ રાજ્ય સરકાર દ્વારા અંડરટ્રાયલ કેદીઓની આંખો ફોડવાના ચોવીસ કેસોની તપાસ કરવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો, જ્યાં અંડરટ્રાયલ કેદીઓએ આક્ષેપ કર્યો હતો અને પ્રથમ માહિતી અહેવાલો નોંધાયા હતા કે પોલીસ અટકાયત દરમિયાન પોલીસ અધિકારીઓએ તેમની આંખો ફોડી હતી; શ્રી એલ.વી. સિંહે પોતાના સહયોગીઓ મારફતે આ તપાસ હાથ ધરી હતી અને રાજ્ય સરકાર દ્વારા તેમને સોંપવામાં આવેલી સત્તાવાર ફરજના નિર્વહમાં પોતાના અહેવાલો રજૂ કર્યા હતા. આ અહેવાલો સ્પષ્ટપણે આ પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત છે કે તે ચોવીસ અંડરટ્રાયલ કેદીઓની આંખો કેવી રીતે, કઈ રીતથી અને કોના દ્વારા ફોડવામાં આવી હતી, કારણ કે એ જ બાબતની તપાસ કરવા માટે શ્રી એલ.વી.

સિંહને રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. જો એવું હોય, તો હાલની કાર્યવાહીમધ્યે રાજ્ય આ અહેવાલો રજૂ કરવાનો અને તેમને પુરાવા તરીકે વાપરવાનો વિરોધ કેવી રીતે કરી શકે તે સમજવું મુશ્કેલ છે. આ અહેવાલો ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૩૫ હેઠળ નિઃસંદેહ સંબંધિત છે.

૮૮. મલકિયાત સિંહ અને અન્ય વિ. પંજાબ રાજ્ય (૧૯૯૧) ૪ એસ.સી.સી. ૩૪૧ ના કેસમાં, આ અદાલતે તે સિદ્ધાંતનું પુનરોચ્ચાર કર્યું હતું કે કેસ ડાયરીમાં થયેલી નોંધોનો ઉપયોગ વાસ્તવમાં કોઈ કામનો નથી અને તે આરોપીને લાભદાયક છે, પરંતુ તપાસ અધિકારી અથવા અદાલત દ્વારા કેસમાં એવી નોંધોનો ઉપયોગ સ્મૃતિ તાજી કરવા માટે અથવા પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ સાથે વાંચવામાં આવતી કલમ ૧૬૧ હેઠળના પૂર્વ નિવેદન તરીકે તપાસ અધિકારીનું ખંડન કરવા માટે કરવામાં આવે, તો તેવી નોંધોનો આરોપી પુરાવા તરીકે ઉપયોગ કરી શકે છે. બચાવ પક્ષ હેઠળ તેનો મુક્ત ઉપયોગ માન્ય નથી.

૮૯. મુકુન્દ લાલ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૯ એસ.સી. ૧૪૪ ના કેસમાં, આ અદાલતે સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું હતું કે, કેસ ડાયરીમાં થયેલ નોંધોની સર્વત્ર અને અશરતી તપાસ કરવાનો આરોપીને અવરોધરહિત અધિકાર ન અપાય, ભલે સંબંધિત પોલીસ અધિકારીએ પોતાની યાદશક્તિ તાજી કરવા માટે તેવી નોંધોનો ઉપયોગ કર્યો હોય કે ન કર્યો હોય, અથવા અદાલતે તે પોલીસ અધિકારીનો વિરોધાભાસ દર્શાવવા માટે તેવી નોંધોનો ઉપયોગ કર્યો હોય કે

ન કર્યો હોય, તો પણ એવો ઇનકાર અયોગ્ય ગણાવી શકાય તેમ નથી. આ બાબતને અત્યંત મહત્વના રક્ષણાત્મક ઉપાય તરીકે માનવામાં આવી હતી, કારણ કે વિધાનમંડળે તપાસ કે વિચારણું ચલાવતી અદાલત પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂક્યો છે અને અદાલતને આવી ડાયરીઓ મંગાવવાનો અધિકાર આપ્યો છે; તેથી, આરોપીનો અધિકાર અવરોધરહિત નથી, પરંતુ હકીકતમાં નોંધાયા મુજબ મર્યાદિત છે.

૯૦. ઉપયોગી રીતે, આ અદાલતના શમશુલ કાનવર વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. એ.આઈ.આર. ૧૯૯૫ એસ.સી. ૧૭૪૮: (૧૯૯૫ એ.આઈ.આર. એસ.સી.ડબલ્યુ. ૨૭૪૧) કેસમાં આપવામાં આવેલ ચુકાદાનો પણ ઉલ્લેખ કરી શકાય, જેમાં આ અદાલતે કોડની કલમ ૧૭૨ અનુસાર રાજ્યને સામાન્ય સુનાવણી કરવાની દિશા જારી કરતી વખતે સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું હતું કે ઉક્ત જોગવાઈ મુજબ પોલીસ અધિકારી/ઇનચાર્જ માટે ડાયરી જાળવવી ફરજિયાત હતી અને ફોજદારી કોડ હેઠળ આવી ડાયરીઓ મંગાવવાની અને તેમનો ઉપયોગ પુરાવા તરીકે નહીં પરંતુ માત્ર આવી તપાસ અથવા વિચારણા માટે સહાયરૂપ થવા માટે કરવાની અધિકારિતા છે. સામાન્ય રીતે તેમાં રહેલી માહિતીનો ઉપયોગ સાક્ષીઓને પૂછવામાં આવતા પ્રશ્નોના આધારરૂપે મર્યાદિત હોય છે, ખાસ કરીને પોલીસ સાક્ષીઓ બાબતે, જ્યાં પોલીસ અધિકારીએ પોતાની સ્મૃતિ તાજી કરવા માટે નોંધોનો ઉપયોગ કર્યો હોય અથવા અદાલત આવા પોલીસ અધિકારીનો વિરોધાભાસ દર્શાવવા માટે તેનો ઉપયોગ કરતી હોય, ત્યારે કલમ ૧૬૧ અથવા ૧૪૫ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે. જનરલ ડાયરીમાંની નોંધોના સંદર્ભે પોલીસ અધિકારીની

પ્રતિપરીક્ષા કરવાનો આરોપીનો અધિકાર તેની વ્યાપ્તિમાં ખૂબ જ મર્યાદિત છે અને એવો મર્યાદિત અવકાશ પણ ત્યારે જ ઊભો થાય છે જ્યારે અદાલત ઉપરોક્ત હેતુઓ માટે તે નોંધોનો ઉપયોગ કરે. તપાસ અધિકારીને પોતાની સ્મૃતિ તાજી કરવાનો અધિકાર છે અને તે જનરલ ડાયરીનો સંદર્ભ લઈ શકે છે. અદાલતને પોતાના અધિકારોનો ઉપયોગ કરીને અને જણાવાયેલા હેતુઓ માટે કેસ ડાયરી મંગાવવાનો અધિકાર છે. આરોપીને તપાસ દરમિયાન નોંધાયેલ નિવેદનોનો ઉપયોગ વિરોધાભાસ દર્શાવવાના હેતુ માટે કરવાનો અધિકાર સોંપવામાં આવ્યો છે અને કોડની કલમો ૨ અને ૭ મુજબ આરોપીને તેની નકલો જોવા હક્કદાર છે (સ્ટેટ ઓફ કેરલા વિ. બાબુ (૧૯૯૯) ૪ એસ.સી.સી. ૬૨૧ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૯૯ એસ.સી. ૨૧૬૧ : ૧૯૯૦ એ.આઈ.આર. એસ.સી.ડબલ્યુ. ૨૧૭૨) અને સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક વિ. કે. ચરપ્પા રેડ્ડી (૧૯૯૯) ૮ એસ.સી.સી. ૭૧૫ : (એ.આઈ.આર. ૨૦૦૦ એસ.સી. ૧૮૫ : ૧૯૯૯ એ.આઈ.આર. એસ.સી.ડબલ્યુ. ૪૨૭૬)).

૯૧. જેમ કાયદાના સિદ્ધાંતો સતત રીતે સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવ્યા છે તે પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પોલીસ ફાઇલ અને સામાન્ય રોજનામયા સંબંધે આરોપીના હકો બહુ મર્યાદિત છે અને અગાઉ ઉલ્લેખિત જોગવાઈઓ દ્વારા નિયંત્રિત થાય છે. તેમ છતાં, સંહિતાની જોગવાઈઓ તથા તેના વિરુદ્ધના આરોપનો સામનો ન્યાયસંગત તપાસ અને વિચારણાથી થાય તે માટેના બંધારણીય આદેશ હેઠળ આરોપીને નિશ્ચિત હકો આપવામાં આવ્યા છે. આ બંને પ્રક્રિયામાં ન્યાયસંગતતાનું

પાલન કરવું મૂળભૂત રીતે આવશ્યક છે. કલમ ૧૭૦ હેઠળ, તપાસ દરમ્યાનના દસ્તાવેજો મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવાના રહે છે, જ્યારે કલમ ૧૭૩(પ) મુજબ તમામ દસ્તાવેજો અથવા સંબંધિત અંશો તથા કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલ નિવેદન પણ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવાના રહે છે. તપાસ અધિકારીને ગુનેગારનો દોષ સાબિત કરવા માટે તેના વિવેક મુજબ જે સામગ્રી જરૂરી હોય તે એકત્રિત કરવાનો અધિકાર છે. તે કલમ ૧૬૧ મુજબ નિવેદન નોંધાવી શકે છે અને મામલાની તપાસ કરવાની તેની સત્તા અત્યંત વ્યાપક છે, જોકે તે સંહિતાની જોગવાઈઓથી નિયમિત થાય છે. કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલ નિવેદન, સંહિતાની કલમ ૧૬૨ હેઠળ, સ્વયંમાં પુરાવા નથી. અદાલત સમક્ષ રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો/નિવેદનો મેળવવાનો આરોપીનો હક નિર્વિવાદ છે અને ફરિયાદ પક્ષે તેનો પાલન કરવું જ જોઈએ તથા અદાલતે કાયદા અનુસાર આરોપીને દસ્તાવેજો/નિવેદનોની નકલો ઉપલબ્ધ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ. કલમ ૧૬૨(૧) ના પરંતુક હેઠળ, આરોપીને સંહિતાની કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનોના આધારે સાક્ષીઓનો સામનો કરાવવાનો કાયદેસર હક છે અને તે અવિભાજ્ય છે. વધુમાં, કલમ ૮૧ અદાલતને એવી સત્તા આપે છે કે તે સંહિતાની જોગવાઈઓ હેઠળની કોઈપણ તપાસ, પૂછપરછ, વિચારણા અથવા અન્ય કાર્યવાહી માટે જરૂરી કે ઈચ્છનીય ગણાતો કોઈપણ દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુ રજૂ કરાવવા સમન્સ જારી કરી શકે. જ્યારે કલમ ૮૧ ને કલમ ૨૪૩ સાથે વાંચીએ ત્યારે તે કહે છે કે જો આરોપીને પોતાનો બચાવ રજૂ કરવા અને પોતાનો પુરાવો પેદા કરવા કહેવામાં આવે, તો તેને કોઈપણ સાક્ષીને તપાસ, ઉલટ-તપાસ અથવા કોઈ દસ્તાવેજ અથવા અન્ય વસ્તુ રજૂ કરાવવા માટે હાજર થવા મજબૂર કરવા પ્રક્રિયા

જારી કરવાની વિનંતી સાથે અદાલત સમક્ષ અરજી કરવાનો હક પણ આપવામાં આવ્યો છે, જેના સંબંધે અદાલતે કારણસભર આદેશ પસાર કરવો પડે છે. આરોપીની સ્વતંત્રતામાં કાયદાની યોગ્ય પ્રક્રિયા સિવાય હસ્તક્ષેપ કરી શકાય નહીં. 'કાયદાની યોગ્ય પ્રક્રિયા' શબ્દપ્રયોગમાં ન્યાયસંગત વિચારણાનો સમાવેશ થાય છે એમ માનવું પડશે. અદાલત આરોપીને તમામ દસ્તાવેજો અને નિવેદનો મેળવવાનો તેમજ પોતાના કેસના સમર્થનમાં કોઈપણ નોંધ અથવા સાક્ષી રજૂ કરાવવા અરજી કરવાની હક આપે છે. આ બંધારણીય આદેશ અને આરોપીને અપાયેલા કાયદેસર હકો ફરિયાદ પક્ષ પર (ફરિયાદ પક્ષ અને સરકારી વકીલ પર) ન્યાયસંગત જાહેર કરવાની અભિપ્રેત ફરજ મૂકે છે. ન્યાયસંગત જાહેર કરવાની કલ્પનાના વ્યાપમાં એવો દસ્તાવેજ પણ આવશે જે પર ફરિયાદ પક્ષ નિર્ભર કરે છે, ભલે તે અદાલતમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો હોય કે ન હોય. એવો દસ્તાવેજ મૂળભૂત રીતે આરોપીને આપવો જ જોઈએ અને જ્યાં તપાસ દરમિયાન તપાસ એજન્સી દ્વારા સદ્ભાવપૂર્વક કોઈ દસ્તાવેજ મેળવવામાં આવ્યો હોય અને સરકારી વકીલના મત મુજબ તે સંબંધિત હોય તથા સત્ય સુધી પહોંચવામાં સહાયરૂપ થતો હોય, ત્યારે એવો દસ્તાવેજ પણ આરોપીને જાહેર કરવો જોઈએ. ખાસ કરીને જાહેર કરવાની બાબતમાં સરકારી વકીલની ભૂમિકા અને ફરજને, અગાઉ ઉલ્લેખિત અંગ્રેજી પદ્ધતિમાં પ્રચલિત કાયદાકીય સ્થિતિ સાથે, આપણા કાયદા હેઠળ સમકક્ષ ગણાવી શકાતી નથી. પરંતુ તે જ સમયે ન્યાયસંગત વિચારણાની માંગ અવગણવામાં આવી શકતી નથી. તપાસ દરમિયાન શંકાસ્પદ રીતે, છેતરપિંડીથી અથવા આરોપીને અયોગ્ય લાભ પહોંચાડીને મેળવવામાં આવેલા દસ્તાવેજના સંદર્ભમાં પરિણામો ભિન્ન હોઈ શકે છે;

આવા દસ્તાવેજ અંગે, ફરિયાદ પક્ષ તેનો આધાર લે કે ન લે, સરકારી વકીલ પોતાના વિવેકાધિકારે આરોપીને તે ન આપવાનો નિર્ણય કરી શકે; જોકે અન્ય કિસ્સાઓમાં જાહેર કરવાની ફરજ વધુ નિશ્ચિત રહેશે. જેમ અગાઉ નોંધાયું છે તેમ, કલમ ૨૦૭ ની જોગવાઈઓનો આ વિષય પર મહત્વપૂર્ણ પ્રભાવ છે અને તે નોંધપાત્ર વાંચન પ્રસ્તુત કરે છે. આ જોગવાઈ માત્ર એટલું જ માગતી અથવા ફરજિયાત કરતી નથી કે અદાલત વિલંબ વિના અને વિનામૂલ્યે આરોપીને પોલીસ અહેવાલ, પ્રથમ માહિતી અહેવાલ, નિવેદન, કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા એવા વ્યક્તિઓના કબૂલાતી નિવેદનો જેમને ફરિયાદ પક્ષ સાક્ષી તરીકે તપાસવા ઇચ્છે છે, તેની નકલો પૂરી પાડી દે; અલબત્ત, સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૬) હેઠળ કલ્પિત નિવેદન અથવા દસ્તાવેજના કોઈપણ ભાગને બાદ રાખીને; તેમજ કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) હેઠળ પોલીસ દ્વારા મેજિસ્ટ્રેટને સુપરત કરવામાં આવેલ કોઈપણ અન્ય દસ્તાવેજ અથવા તેનો સંબંધિત અંશ પણ આપવો પડે છે. કલમ ૧૭૩ ની જોગવાઈઓની સરખામણીએ, જ્યાં વિધાનમંડળે 'જે દસ્તાવેજો પર ફરિયાદ પક્ષ નિર્ભર કરે છે' એવો શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે, તે શબ્દો સંહિતાની કલમ ૨૦૭ હેઠળ વપરાયેલા નથી. તેથી, સંહિતાની કલમ ૨૦૭ ની જોગવાઈઓને તેનો હેતુ સિદ્ધ થાય તે રીતે ઉદાર અને સંબંધિત અર્થ આપવો પડશે. એટલું જ નહીં, કલમ ૧૭૩(૫) હેઠળના અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને સુપરત કરાયેલા દસ્તાવેજોમાં સંહિતાની કલમ ૧૭૦(૨) ની આવશ્યકતા મુજબ તપાસ દરમિયાન મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવાના દસ્તાવેજોનો પણ સમાવેશ થયો ગણાશે.

૯૨. દસ્તાવેજોના પ્રક્ટીકરણ બાબતે આરોપીનો અધિકાર મર્યાદિત અધિકાર છે, પરંતુ તે સંહિતાબદ્ધ છે અને નિષ્પક્ષ તપાસ તથા વિચારણાનો મૂળભૂત આધાર છે. આવા વિષયોમાં આરોપી પોલીસ ફાઇલના દરેક દસ્તાવેજની માંગ કરવા માટે કે અદાલતના આદેશ મુજબ કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળના અહેવાલ સાથે જોડાયેલા દસ્તાવેજોમાંથી બહાર રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવેલા ભાગોની પણ માંગ કરવા માટે અપરિહાર્ય કાનૂની અધિકારનો દાવો કરી શકતો નથી. પરંતુ આરોપીના કેટલાક અધિકારો સંહિતાબદ્ધ કાયદામાંથી તેમજ બંધારણીય અધિકારક્ષેત્રના સમતાવિષયક સિદ્ધાંતોમાંથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે આવી પ્રક્રિયામાં નોંધપાત્ર ભિન્નતા લાવવામાં આવે તો નિષ્પક્ષ વિચારણાના મૂળ આધારને જ નિષ્ફળ બનાવે. કલમ ૧૭૩ની જોગવાઈઓ સાથે પૂર્ણરૂપે વાચવામાં આવતી કલમો ૨૦૭, ૨૪૩ના ક્ષેત્રાધિકારમાં આવતા દસ્તાવેજોની માંગ કરવાનો અધિકાર અને દસ્તાવેજો તલબ કરવા બાબતે સંહિતાની કલમ ૯૧ હેઠળ અદાલતની સત્તા, ફરિયાદ પક્ષે તપાસ દરમિયાન એકત્રિત કરેલા અને જેમના ઉપર તે આધાર રાખે છે એવા નિવેદનો અને દસ્તાવેજોની નકલો માંગવાના આરોપીના અધિકારને શાસિત કરશે એવા સિદ્ધાંતોનું સૂચન કરે છે તથા પૂરા પાડે છે. તેમાં દર્શાવેલા કાનૂની મૂળભૂત ઘટકોની પૂર્તિ થવા પાત્ર હોય ત્યારે, સામાન્ય રોજનામયાનો ભાગ બનેલા દસ્તાવેજના ઉત્પાદન માટે આરોપી દસ્તાવેજોની નકલો માંગવાનો અથવા અદાલત સમક્ષ વિનંતી કરવાનો કોઈ અધિકાર ધરાવતો નથી એવું કહેવું અદાલત માટે મુશ્કેલ રહેશે. જે દસ્તાવેજ સદ્ભાવપૂર્વક પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યો હોય અને ફરિયાદ પક્ષના કેસ સાથે સંબંધ ધરાવતો હોય અને સરકારી વકીલના મત મુજબ ન્યાયના હિતમાં

તથા નિષ્પક્ષ તપાસ અને વિચારણાના હિતમાં તે આરોપીને જાહેર કરવો જોઈએ, તે આરોપીને પૂરો પાડવો જોઈએ. ત્યારબાદ એવો દસ્તાવેજ આરોપીને જાહેર કરવો જોઈએ જેથી તેને નિષ્પક્ષ બચાવની તક મળે, વિશેષ કરીને જ્યારે આવા દસ્તાવેજનું ઉત્પાદન ન કરવું અથવા તેનું પ્રકટીકરણ ન કરવું, ફોજદારી ન્યાયના સંચાલનને તથા આરોપીના બચાવને હાનિકારક રીતે અસર કરે. અંગ્રેજી પ્રણાલી હેઠળ પ્રકટીકરણની સંકલ્પના અને અભિયોજકના કર્તવ્યોને, અમારા મત મુજબ, આ તબક્કે ભારતીય ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર પર કડક અર્થમાં લાગુ કરી શકાય તેમ નથી. તેમ છતાં, અમારો વિચારપૂર્વકનો અભિપ્રાય એવો છે કે પ્રકટીકરણના સિદ્ધાંતને થોડોક વિસ્તૃત પ્રયોગ આપવો પડશે. વર્તમાન કેસ સુધી મર્યાદિત રીતે જોવામાં આવે તો, અમે અગાઉ જ નોંધ્યું છે કે આરોપીના નિષ્પક્ષ વિચારણાના અધિકારને કોઈ હાનિ પહોંચી નથી અને બેલિસ્ટિક અહેવાલોમાંથી એકની નકલ ન આપવાથી ન્યાયના હેતુઓમાં કોઈ વિક્ષેપ આવ્યો નથી. દસ્તાવેજની સત્યતા અંગેનો થોડોક સંદેહ પણ ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા ઊભો કરવામાં આવ્યો હતો અને ફરિયાદ પક્ષે આ દસ્તાવેજ પર આધાર ન રાખવાનો વિકલ્પ પસંદ કર્યો હતો. આ પરિસ્થિતિઓમાં, કેસના તથ્યો અને સંજોગોમાં આરોપીના પ્રકટીકરણના અધિકારને કોઈ આંચકો લાગ્યો નથી. આરોપીએ આ મુદ્દો નીચલી અદાલત સમક્ષ પણ ગંભીરતાથી ઉઠાવ્યો નહોતો.”

૪૦ મનુ શર્મા ઉપનામ (ઉપરોક્ત), પર બાદમાં વી.કે. સસિકલા (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે પરિચ્છેદ

૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૬ અને ૧૭ માં નીચે મુજબ નોંધ્યું હતું:

“૧૧. ફોજદારી આરોપની તપાસની પ્રક્રિયાનું શાસન કરતાં પરિમાણો; તપાસ એજન્સીની ફરજો તથા તપાસની પ્રક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી અને તે અંગેનો અહેવાલ અદાલતમાં રજૂ થયા બાદ અદાલતોની ભૂમિકા, આ બધું ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ (સી.આર.પી.સી.) ના વિવિધ પ્રકરણોમાં વિગતવાર નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે. તપાસ એજન્સીની સત્તા ભલે વિશાળ અને વ્યાપક હોય અને આ બાબતમાં અદાલતોની ભૂમિકા લઘુત્તમ હોય, તેમ છતાં સંહિતામાં એવી અંતર્નિહિત જોગવાઈઓ સમાવાયેલ છે કે જેથી ફોજદારી ગુનાની તપાસ આરોપીને વાજબી તપાસ-પ્રક્રિયાના હકો ધ્યાનમાં રાખીને હાથ ધરવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત થાય. દરેક તપાસની દિનપ્રતિદિન આધાર પર કેસ ડાયરી રાખવાની તપાસ એજન્સી પર ફરજિયાત મૂકવામાં આવેલી ફરજ તથા કલમ ૧૭૨(૨) હેઠળ અદાલતને પ્રાપ્ત સત્તા અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ દ્વારા વડી અદાલતોને પ્રદાન કરાયેલી પૂર્ણ સત્તા, વાજબી તપાસના સંચાલનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે પૂરતી સુરક્ષા-વ્યવસ્થા છે. ઉપરોક્ત બાબતના આ પાસાં પર વિશદ ચર્ચા કર્યા વગર, અત્યારે જે બાબત નોંધપાત્ર છે તે સંહિતાની એવી જોગવાઈઓ છે જે કેસની તપાસ પૂર્ણ થયા પછીની સ્થિતિ/અવસ્થાને સંબોધે છે. આ સંદર્ભમાં કલમ ૧૭૩(૫) ની જોગવાઈઓ વિશેષ રીતે નોંધપાત્ર છે. **ઉક્ત** જોગવાઈ તપાસ એજન્સી પર આ બાંહેધરી મૂકે છે કે કાર્યવાહી દરમિયાન ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ દસ્તાવેજો/નિવેદનો વગેરે પર આધાર રાખવાનો

ઈરાદો ધરાવે છે તે સંબંધિત અદાલતમાં મોકલે/પ્રેષિત કરે. જોકે, કલમ ૧૭૩(૫) કલમ ૧૭૩(૬) ની જોગવાઈઓને આધીન છે, જે તપાસ અધિકારીને કલમ ૧૭૩(૫) હેઠળ મોકલવામાં આવેલા નિવેદન અથવા દસ્તાવેજોના કોઈપણ ભાગને આરોપીને આપવાની નકલો માંથી બહાર રાખવા માટે સંબંધિત અદાલત સમક્ષ વિનંતી કરવાની સત્તા આપે છે. કલમ ૧૭૩ હેઠળનો અહેવાલ તથા સાથેના દસ્તાવેજો પ્રાપ્ત થયા પછી, બાબતનો નિવેડો કરવા સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતે ત્યારબાદ નક્કી કરવાનું રહે છે કે આક્ષેપિત ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવો કે કેમ; અને જો લેવો હોય તો આરોપીની અદાલત સમક્ષ હાજરી માટે સમન્સ જારી કરવાનું રહે છે. આવી હાજરી થયા પછી, કલમ ૨૦૭ સી.આર.પી.સી. હેઠળ, સંબંધિત અદાલતે આરોપીને નીચે દર્શાવેલા દસ્તાવેજોની નકલો આપવી ફરજિયાત છે: (૨) પોલીસ અહેવાલ; (૩) કલમ ૧૫૪ હેઠળ નોંધવામાં આવેલ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ; (૪) ફરિયાદ પક્ષ જેમને પોતાના સાક્ષી તરીકે તપાસવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે તે તમામ વ્યક્તિઓના કલમ ૧૬૧ની પેટા-કલમ (૩) હેઠળ નોંધવામાં આવેલા નિવેદનો, જેમાંથી તે કોઈપણ ભાગને બાદ કરીને, જેના સંદર્ભમાં કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૬) હેઠળ પોલીસ અધિકારીએ આવા બાદ અંગે વિનંતી કરી હોય; (૪) કલમ ૧૬૪ હેઠળ નોંધવામાં આવેલા કબૂલાતો અને નિવેદનો, જો હોય તો; (૫) કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૫) હેઠળ પોલીસ અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલ કોઈપણ અન્ય દસ્તાવેજ અથવા તેનો સંબંધિત ઉતારો. ૧૨. જ્યારે કલમ ૨૦૭ ના પ્રથમ

પરંતુક દ્વારા અદાલતને, આરોપીને પૂરી પાડવાની નકલો માંથી, કલમ ૧૭૩(૬) હેઠળ આવરી લેવાયેલા હોઈ શકે એવા ભાગોને બહાર રાખવાનો અધિકાર આપવામાં આવે છે, ત્યારે કલમ ૨૦૭ ના બીજા પરંતુક દ્વારા અદાલતને, તેની નકલો આપવાના બદલે, દસ્તાવેજોની તપાસની સુવિધા આરોપીને આપવા સત્તા આપવામાં આવે છે, જો અદાલતના મત મુજબ તેમાં રહેલી વિશાળ સામગ્રીના કારણે દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીને પૂરી પાડવી વ્યવહાર્ય ન હોય. આ તબક્કે અમે ખાસ ભારપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવો ઇચ્છીએ છીએ કે, સંહિતાની ઉપરોક્ત જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે, અમે જાણપૂર્વક "મેજિસ્ટ્રેટ" શબ્દપ્રયોગના બદલે "અદાલત" શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે, કારણ કે વિવિધ વિશેષ અધિનિયમો હેઠળ, સંહિતા મુજબ અનિવાર્ય કરાયેલ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કેસને ઉચ્ચ અદાલત (સેશન્સ કોર્ટ) સમક્ષ સોંપવાની આવશ્યકતા દૂર કરવામાં આવી છે અને વિશેષ કાનૂન હેઠળ રચાયેલ વિશેષ અદાલતોને તપાસ એજન્સી પાસેથી સંબંધિત દસ્તાવેજો સાથે તપાસનો અહેવાલ સીધો સ્વીકારવાની અને ત્યારબાદ, જરૂરી હોય તો, ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. ૧૩. કાનૂનના ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતો અને સંહિતાની જોગવાઈઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં વર્તમાન મામલે અપીલકર્તાના હકોનો અમારે નિર્ણય કરવો રહેશે. આ બાબત વિવાદાસ્પદ નથી કે વિશેષ ન્યાયાધીશની અદાલતમાં આરોપીની હાજરી થયા બાદ તપાસ અધિકારીએ પોતાના અહેવાલ સાથે અદાલતમાં મોકલેલા ઘણાં દસ્તાવેજોમાંથી મોટા પ્રમાણમાં દસ્તાવેજો આરોપીને ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ

વર્ષ ૨૦૦૭માં જ આરોપી વિરુદ્ધ આરોપનામું ઘડવામાં આવ્યું હતું અને હાલ કાર્યવાહી દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ની જોગવાઈઓ હેઠળ બીજા આરોપી, અર્થાત્ અપીલકર્તાની પૂછપરછના તબક્કે પહોંચી છે. અગાઉના કોઈપણ સમયે (દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ બીજા આરોપીની પૂછપરછ પહેલાં) આરોપીએ એવું દર્શાવ્યું નહોતું કે અદાલતમાં એવા દસ્તાવેજો છે જે કલમ ૧૭૩ (૫) હેઠળ તેને મોકલવામાં આવ્યા છે અને જેના પર ફરિયાદ પક્ષે આધાર રાખ્યો નથી. કાર્યવાહી આટલી પ્રગતિશીલ અવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી જ આરોપીએ, ઉક્ત હકીકતો દર્શાવીને, આ દલીલ કરી હતી કે ઉક્ત દસ્તાવેજો આરોપીના પક્ષે અનુકૂળ છે, તેથી તેને તેમની નકલો મેળવવાનો અથવા ઓછામાં ઓછું તેમનું નિરીક્ષણ કરવાનો હક છે. ૧૪. ફોજદારી કેસની તપાસ દરમિયાન મોટી સંખ્યામાં દસ્તાવેજોની જમી થવી એ સામાન્ય લક્ષણ છે. તપાસની પ્રક્રિયા પૂર્ણ થયા બાદ અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળ અદાલતમાં અહેવાલ રજૂ કરવામાં આવે તે પહેલાં, તપાસ એજન્સીની તરફથી યોગ્ય પ્રમાણમાં મનન-વિચારનો ઉપયોગ કરવો સંહિતામાં અંગત્વ છે. એવો મનન-વિચાર એક તરફ તે નિશ્ચિત ગુના(ઓ) બાબતે હોય છે, જે તપાસ અધિકારીના મત મુજબ આરોપી દ્વારા કરવામાં આવ્યા હોય શકે, અને બીજી તરફ તપાસ દરમિયાન જમ કરાયેલા તે નિશ્ચિત દસ્તાવેજો અને નોંધપોથીઓની ઓળખ અને વિગતો બાબતે પણ હોય છે, જે કથિત રીતે કરાયેલા ગુના(ઓ) અંગે તપાસ અધિકારીના નિષ્કર્ષને આધાર આપે છે. જોકે ફરિયાદ પક્ષના કેસને આધાર

આપતા એવા જ અહેવાલો કલમ ૧૭૩ (૫) હેઠળ અદાલતમાં મોકલવાના હોય છે, ત્યારે પણ એવી દરેક પરિસ્થિતિમાં કે જ્યાં જમ કરાયેલા કેટલાક કાગળો અને દસ્તાવેજો ફરિયાદ પક્ષના કેસને આધાર આપતા નથી અને વિપરીત રીતે આરોપીને આધાર આપે છે, ત્યાં તપાસ અધિકારી ઉપર એક ફરજ નિષ્ઠાપૂર્વક આવેલ છે કે તે એકત્ર કરાયેલા દસ્તાવેજો અને સામગ્રીના બંને સમૂહોની મૂલવણી કરે અને જરૂરી હોય તો તે જ તબક્કે આરોપીને દોષમુક્ત ઠરાવે. તેમ છતાં, એવી પરિસ્થિતિ કલ્પવી અશક્ય નથી કે જેમાં તપાસ અધિકારી જમ કરાયેલા દસ્તાવેજોના તે ભાગને, જે આરોપીના પક્ષમાં હોય, અવગણે અને માત્ર ફરિયાદ પક્ષને આધાર આપતા દસ્તાવેજો જ અદાલતમાં મોકલે. જો આવી પરિસ્થિતિ આરોપી દ્વારા દર્શાવવામાં આવે અને આવા દસ્તાવેજો વાસ્તવમાં અદાલતમાં મોકલવામાં આવ્યા હોય, તો શું અદાલતની ફરજ નહીં બને કે તેવા દસ્તાવેજો આરોપીને ઉપલબ્ધ કરાવે, ભલે ફરિયાદ પક્ષે તેમને ચિહ્નિત કર્યા ન હોય અને આંકડપે રજૂ કર્યા ન હોય? એવી પરિસ્થિતિમાં શું થાય કે જેમાં આવા દસ્તાવેજો તપાસ અધિકારી દ્વારા અદાલતમાં મોકલવામાં જ આવ્યા ન હોય, તેવો પ્રશ્ન વર્તમાન કેસમાં ઊભો થતો નથી. અમારી સમક્ષ જે પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે તે એવી છે કે સ્પષ્ટપણે કેસના અચિહ્નિત અને આંકડપે રજૂ ન કરાયેલા દસ્તાવેજો, જેની માંગ આરોપી દ્વારા કરવામાં આવી રહી છે, તે કલમ ૧૭૩ (૫) હેઠળ અદાલતમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ ફરિયાદ પક્ષ તેમના પર આધાર રાખતું નથી. જોકે ફરિયાદ પક્ષે આ મુદ્દા પર થોડું સંશય ઊભું કરવાનો પ્રયત્ન

કર્ચો છે કે અચિહ્નિત અને આંકરૂપે રજૂ ન કરાયેલા દસ્તાવેજો કલમ ૧૭૩ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાના અહેવાલનો ભાગ છે કે નહીં, છતાં ફરિયાદ પક્ષે આ નકાર્ચું નથી કે ઉક્ત અચિહ્નિત અને આંકરૂપે રજૂ ન કરાયેલા દસ્તાવેજો હાલ અદાલતની કસ્ટડીમાં છે. વધુમાં, વિદ્વાન નીચલી અદાલત સમક્ષ તેની અરજમાં આરોપિણીએ ઉક્ત દસ્તાવેજોની નિશ્ચિત વિગતો પૂરી પાડી હતી અને તપાસ એજન્સીએ તૈયાર કરેલી નિશ્ચિત જમી યાદીઓના સંદર્ભ સાથે તેમનો સંબંધ પણ દર્શાવ્યો હતો. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, નિર્ભયપણે એવું માનવામાં આવી શકે કે વર્તમાન કેસમાં એવું બન્યું છે કે તપાસના અહેવાલ સાથે મોટી સંખ્યામાં દસ્તાવેજો અદાલતમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા, જેમાંથી ફરિયાદ પક્ષે માત્ર એક ભાગ પર જ આધાર રાખ્યો છે અને બાકીના દસ્તાવેજોને અચિહ્નિત તથા આંકરૂપે રજૂ ન કરેલા રાખ્યા છે.””૧૬. સિદ્ધાર્થ વશિષ્ઠ (ઉપરોક્ત) માં કાનૂનની કરાયેલ ઘોષણા વર્તમાન કેસમાં ઊભા થયેલા પ્રશ્નોના માત્ર બાહ્ય પરિધિને સ્પર્શતી હોય શકે. તેમ છતાં, પ્રાપ્ત થયેલી હકારાત્મક પ્રગતિને, અમારી દષ્ટિએ, વળાંક લઈને પાછળ દોરી જવા દેવી શકાય નહીં અને આ ગતિને માત્ર આગળ જ વધારવાની છે. જો અપીલકર્તાની દાવેદારીને ઉપર દર્શાવેલ સંદર્ભ અને પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવામાં આવે, તો અમારા મતે, જો દસ્તાવેજો અથવા ઓછામાં ઓછી તેમના નિરીક્ષણનો ઇનકાર કરવામાં આવે, તો સંભવિત પૂર્વગ્રહની ધારણા અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે ઉપસ્થિત થાય છે. આરોપીએ અગાઉના કોઈ પણ સમયે ઉક્ત દસ્તાવેજોની માંગણી ન કરી હોય, તે માત્રથી આરોપીના આવા અધિકારને

અવરોધિત કરવાની અસર થઈ શકતી નથી. આવી માંગણી, જ્યારે સુધી ઉઠાવવામાં ન આવી હોય, તેની ગેરહાજરીને અનેક ચુકિતસંગત અને સ્વીકાર્ય રીતે સમજી અને સમજાવી શકાય છે. એટલું કહેવું પૂરતું રહેશે કે પૂર્વગ્રહ, મુશ્કેલી અથવા બચાવ રજૂ કરવામાં અવરોધ અંગેની વ્યક્તિગત ધારણા વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ બદલાય શકે છે અને આવી ધારણાઓનું માપન કરવા માટે કોઈ એકસરખો માપદંડ હોઈ શકતો નથી. જો વર્તમાન અપીલકર્તાએ ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા નિશ્ચિત દસ્તાવેજોના આધારે રજૂ કરાયેલા પુરાવાના કોઈ ભાગનો જવાબ આપવા અથવા તેને સમજાવવા અંગે કેટલીક મુશ્કેલીઓ અનુભવી હોય અને એવો નિશ્ચય કરવા ઈચ્છતી હોય કે કથિત રીતે દોષારોપક દસ્તાવેજોને અદાલતની કબજામાં રહેલા કેટલાક અન્ય દસ્તાવેજોના સંદર્ભથી વધુ સારી રીતે સમજાવી શકાય કે નહીં, તો આ બાબતમાં પોતાને સંતોષ મળે તેવી તક આરોપીને આપવી જ જોઈએ. આરોપીને થનારા સંભવિત પૂર્વગ્રહને સમજવું તે ફરિયાદ પક્ષનું કે અદાલતનું કાર્ય નથી. પૂર્વગ્રહની ધારણા વિકસાવવી તે આરોપી માટે છે અને જો તે ચુકિતસંગત આધાર પર સ્થાપિત હોય, તો આરોપીએ આવી કોઈપણ ધારણાના બોજા હેઠળ કામ ન કરવું પડે તેની ખાતરી કરવી અને શક્ય તેટલી વહેલી તકે તેનો અંત લાવવો, અદાલત તેમજ ફરિયાદ પક્ષ બન્નેનું કર્તવ્ય છે. અમારાં મત મુજબ, આવી દૃષ્ટિ ન્યાયસંગત વિચારણાની પ્રક્રિયાનું અવિનાશી લક્ષણ છે, જે પ્રત્યેક આરોપીને કલમ ૨૧ દ્વારા બાંહેધરી આપવામાં આવ્યું છે. ૧૭. તેથી, અમારી સમક્ષ ઉદ્ભવેલો મુદ્દો રાજ્ય દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ અને વડી અદાલત

દ્વારા વિચારવામાં આવેલ મુદ્દા કરતાં કંઈક વિશાળ છે. હવે ઉદ્ભવતો પ્રશ્ન ફક્ત ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૭ ના ઉપબંધોના પાલન કે અપાલનનો રહ્યો નથી; અને તે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાના ઉપબંધોની કડક ભાષાની મર્યાદાઓને ઓળંગી, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ ની હેતુલક્ષી વ્યાખ્યા પર અદાલતો દ્વારા અત્યંત પરિશ્રમપૂર્વક વિકસાવવામાં આવેલા મુક્ત અને નિષ્પક્ષ વિચારણાના વિશાળ સિદ્ધાંતને સ્પર્શે છે. વિનંતી કરવામાં આવેલ તબક્કો, પસાર થયેલો સમયગાળો કે આરોપીનું પૂર્વ વર્તન નિર્ણાયક બાબતો નથી. મહત્વની બાબત એ છે કે કોઈ નિશ્ચિત પરિસ્થિતિમાં જો આરોપી અદાલત સમક્ષ આવી દલીલ કરે કે તપાસ એજન્સી દ્વારા અદાલતને મોકલવામાં આવેલા કેટલાક દસ્તાવેજો ફરિયાદ પક્ષે આંકિત કર્યા નથી, કારણ કે તે દસ્તાવેજો આરોપીના પક્ષમાં અનુકૂળ છે, તો આરોપી એવો દાવો કરે ત્યારે અદાલતે તેને આવા દસ્તાવેજો સુધી પહોંચનો હક સ્વીકારવો જ જોઈએ. અમારી દૃષ્ટિએ, આ જ આ કેસનો મૂળ પ્રશ્ન છે અને તેનો જવાબ હકારાત્મક આપવો આવશ્યક છે. આ સંદર્ભમાં, અમે સ્પષ્ટપણે કહેવા માંગીએ છીએ કે વડી અદાલતે લીધેલા આ મત સાથે સંમત થવું અમને કઠિન લાગે છે કે આરોપીએ ઉઠાવેલી હાનિની દલીલની કસોટી કરવા માટે તેને વિચારણાની પૂર્ણતા સુધી રાહ જોવી પડે. આવી દલીલનો નિરાકરણ શક્ય તેટલી વહેલી તકે અને નિશ્ચિતપણે વિચારણા પૂર્ણ થાય તે પહેલાં કરવો જોઈએ, ભલે તે આરોપીએ મોડેથી ઉઠાવી હોય. અમારી ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રમાં ન્યાયના ત્રાજવા આ રીતે સંતુલિત રાખવાના રહે છે. ”

૪૧ ગુરુબચન (ઉપરોક્ત)માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“૪ આ હકીકત પણ છે કે સુધારા પહેલાં આરોપીએ સાક્ષીને વિરુદ્ધાભાસમાં મૂકવા માટે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય તે હેતુથી પોલીસ અધિકારી સમક્ષ કરાયેલા નિવેદનોનો સંદર્ભ લેવા અને તેની નકલ મેળવવા અદાલતને વિનંતી કરવી પડતી હતી, પરંતુ હવે હાલની જોગવાઈ મુજબ આવી કોઈ વિનંતી જરૂરી નથી, કારણ કે, જેમ આગળ દર્શાવવામાં આવશે તેમ, નકલો અગાઉથી આપવામાં આવવી જોઈએ એવી જોગવાઈ છે. કલમ ૧૭૩ પોલીસ અધિકારીના અહેવાલ સંબંધિત છે અને ઉપ-કલમ (૪) હકીકતમાં નવી જોગવાઈ છે. સાથે સાથે નવી ઉપ-કલમ (૫) પણ ઉમેરવામાં આવી છે. ઉપ-કલમ (૪) આ મુજબ છે:

આ કલમ હેઠળ અહેવાલ મોકલ્યા પછી, પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીએ, તપાસ અથવા નીચલી અદાલતમાં ચાલતી કાર્યવાહીની શરૂઆત પહેલાં, ઉપ-કલમ (૧) હેઠળ મોકલવામાં આવેલ અહેવાલની નકલ અને કલમ ૧૫૪ હેઠળ નોંધાયેલી પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નકલ તથા ફરિયાદ પક્ષ જેનો આધાર લેવા પ્રસ્તાવિત કરે છે તેવા અન્ય તમામ દસ્તાવેજોની અથવા તેના સંબંધિત અવતરણોની નકલો, જો હોય તો કલમ ૧૬૪ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો અને કબૂલાતો સહિત, તેમજ ફરિયાદ પક્ષ પોતાના સાક્ષી તરીકે જેમની પૂછપરછ કરવાનો પ્રસ્તાવ રાખે છે તે તમામ વ્યક્તિઓના કલમ ૧૬૧ની ઉપ-કલમ (૩) હેઠળ નોંધાયેલા

નિવેદનોની નકલો, આરોપીને વિનામૂલ્યે પૂરું પાડશે અથવા પૂરું પાડવામાં આવે તેવી વ્યવસ્થા કરશે.”

આ નવી પેટા-કલમમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પોલીસ અધિકારી તપાસ પૂર્ણ કર્યા બાદ જ્યારે પોતાનો અહેવાલ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલે છે, ત્યારે તેમાં ઉલ્લેખિત નિવેદનો અને દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીને પૂરી પાડવી જોઈએ. આ જોગવાઈનો હેતુ આરોપીને આ બાબતની જાણ પર મૂકવાનો છે કે તપાસ અથવા વિચારણાના સમયે તેને કઈ બાબતોનો સામનો કરવો પડશે. અસંશોધિત પેટા-કલમ (૪) માં માત્ર એટલું જ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલા અહેવાલની નકલ, અરજી કરવામાં આવે ત્યારે, તપાસ અથવા વિચારણાની શરૂઆત પહેલાં આરોપીને પૂરી પાડવામાં આવશે. નિવેદનો, દસ્તાવેજો વગેરેની નકલો તેને પૂરી પાડવાની કોઈ બાધ્યતા નહોતી.

હવે અમે સંહિતામાં નવી ઉમેરવામાં આવેલ જોગવાઈ, એટલે કે સ. ૨૦૭-એ, તરફ સંદર્ભ લઈ શકીએ છીએ, જે પોલીસ અહેવાલના આધારે સ્થાપિત થયેલી અને સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા ચલાવી શકાય એવા કેસની તપાસ સંબંધિત કાર્યવાહી માં અપનાવવાની પ્રક્રિયા સાથે સંબંધિત છે.

ઉપખંડ (૩) અને (૪) નીચે મુજબ છે:

(૩) તપાસની શરૂઆત વખતે, જ્યારે આરોપી તેની સમક્ષ હાજર થાય અથવા તેની સમક્ષ લાવવામાં આવે, ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટે પોતાને સંતોષ કરવો કે કલમ ૧૭૩ માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો આરોપીને આપવામાં આવ્યા છે અને જો તેને એવું જણાય કે આરોપીને આવા દસ્તાવેજો અથવા તેમાંથી કોઈપણ આપવામાં આવ્યા

નથી, તો તે તે જ રીતે અપાવવા કરાવશે.

(જ) ત્યારબાદ મેજિસ્ટ્રેટ, જો કોઈ હોય, તો ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા આક્ષેપિત ગુનાના વાસ્તવિક આચરણ અંગે સાક્ષી તરીકે રજૂ કરવામાં આવેલા એવા વ્યક્તિઓના પુરાવા નોંધવાની કાર્યવાહી કરશે અને જો મેજિસ્ટ્રેટનો એવો મત હોય કે ન્યાયના હિતમાં ફરિયાદ પક્ષના અન્ય એક અથવા વધુ સાક્ષીઓના પુરાવા નોંધવા જરૂરી છે, તો તે આવા પુરાવા પણ નોંધી શકશે.

પેટા-કલમ (જ) પ્રતિબદ્ધ અદાલતમાં પુરાવા નોંધવાની પદ્ધતિમાં એક મૂળભૂત ફેરફાર કરે છે, કારણ કે તે નિર્ધારિત કરે છે કે ગુનાનો વાસ્તવિક આચરણ કરનાર અંગેના માત્ર તેવા સાક્ષીઓ, જેમને ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા હાજર કરવામાં આવે, તેમનો જ પ્રતિબદ્ધ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પરીક્ષણ કરવો જરૂરી છે. અન્ય સાક્ષીઓ, જે વિવિધ વિગતોમાં ફરિયાદ પક્ષની આવૃત્તિને સમર્થન આપે છે, તેમનું પ્રતિબદ્ધ અદાલત દ્વારા પરીક્ષણ કરવું આવશ્યક નથી. કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (જ), કલમ ૨૦૭એ ની પેટા-કલમ (૩) સાથે વાંચતાં, તપાસ શરૂ થાય તે પહેલાં બચાવ પક્ષને તમામ નિવેદનો અને દસ્તાવેજો કબજામાં હોય તેવી પૂરતી જોગવાઈ કરે છે, પરંતુ કલમ ૧૭૩ (જ) અથવા કલમ ૨૦૭એ (૩) પૈકી ક્યાંય પણ એવું જણાવવામાં આવ્યું નથી કે સંબંધિત કેસોના નિવેદનો આરોપીને પૂરાં પાડવા જોઈએ. આ સંદર્ભમાં અમે અધ્યાય ૨૧ માં સામેલ, મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા વોરંટ કેસોના વિચારણાને લગતી કલમ ૨૫૧ (એ) નો પણ ઉલ્લેખ કરી શકીએ. કલમ ૨૫૧ (એ) ની પેટા-કલમ (૧) કલમ ૨૦૭એ (૩) ને અનુરૂપ છે. અહીં પણ સંબંધિત કેસોના નિવેદનો અંગે કોઈ ઉલ્લેખ નથી.

વડી અદાલતો અને સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષ ચાલતા વિચારણાઓને લગતા પ્રકરણ ૨૩ માં, કલમ ૨૮૬ થી આગળ, ફરિયાદ પક્ષ અને બચાવ પક્ષના મામલાઓના વિચારણાની પૂર્ણતા સુધીની પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. આ પ્રકરણમાં ક્યાંય પણ એવો કોઈ નિર્દેશ અથવા નિયમ નથી કે સેશન્સની વિચારણામાં બચાવ પક્ષને કલમ ૧૬૧ હેઠળ લેવાયેલા નિવેદનોની નકલો પૂરી પાડવાની રહેશે. અમારા મત મુજબ તેનું કારણ એ છે કે આવા નિવેદનો કમિટિંગ અદાલત સમક્ષ પૂછપરછના પ્રારંભિક તબક્કે કલમ ૨૦૭-અ હેઠળ આપવામાં આવ્યા હોવા જોઈએ. તેથી, અમે એવું કહી શકતા નથી કે સેશન્સ કોર્ટમાં વિચારણાના સંચાલનને માર્ગદર્શન આપતા કોઈ ફરજિયાત નિયમનું પાલન ન થયું હોય; પરંતુ દલીલ એવી છે કે કારણ કે ફરિયાદ પક્ષની શરૂઆત કમિટલ અદાલત સમક્ષ થાય છે, તેથી કલમ ૨૦૭-અ નું પાલન ન થવાથી સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષની વિચારણા પણ દૂષિત બને. આ દલીલનું નજીકથી પરીક્ષણ કરતાં તેની અસંગતતા પ્રગટ થાય છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા (સુધારા) અધિનિયમ (૧૯૫૫ નો ૨૬), ની કલમ ૧૧૬ માં બચાવ જોગવાઈઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે, જેમાં પેટા-કલમ (૩) (ઉપખંડ (સી) - સંપા.) અન્ય બાબતોની સાથે એમ કહે છે કે તે અધિનિયમ દ્વારા સુધારેલ મુખ્ય અધિનિયમની કલમ ૨૦૭-અ અથવા કલમ ૨૫૧-અ, એવા કોઈપણ પૂછપરછ અથવા મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષની વિચારણાને લાગુ પડશે નહીં અથવા અસર કરશે નહીં, જેમાં મેજિસ્ટ્રેટે એવી શરૂઆતની તારીખ પહેલાં પુરાવા નોંધવાનું શરૂ કર્યું હોય અને જે તે તારીખે બાકી હોય, અને આવી પૂછપરછ અથવા વિચારણા એ રીતે ચાલુ રાખવામાં આવશે અને તેનો નિકાલ કરવામાં આવશે

૪૨ આ અદાલતના એક માનનીય એકલ ન્યાયાધીશે હિમતલાલ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, આરોપી કથિત રીતે બનાવટી બનાવવામાં આવેલ દસ્તાવેજો સંબંધે હસ્તલેખ નિષ્ણાત દ્વારા આપવામાં આવેલા અભિપ્રાયના

આધારોથી યુક્ત નકલ મેળવવા હકદાર હતો કે કેમ, તે પ્રશ્ન પર વિચાર કર્યો હતો. અદાલતે નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

૩ આદેશ પરથી એવું પ્રતીત થાય છે કે જે દસ્તાવેજોની તપાસ હસ્તલેખ નિષ્ણાતે કરી હતી તેના સંબંધે તેના અભિપ્રાયના આધારરૂપ કારણો ધરાવતો અહેવાલ આરોપીને પુરો પાડવામાં આવ્યો છે અને તે આધારે તે મુદ્દાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. અરજદાર તરફથી અને આરોપી ક્રમાંક ૬, વિરોધી ક્રમાંક ૬ તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલો કહે છે કે તેના અભિપ્રાયના આવા કોઈ આધારરૂપ કારણો પુરા પાડવામાં આવ્યા નથી; માત્ર મુખ્ય રાજ્ય પ્રશ્નાસ્પદ દસ્તાવેજ પરીક્ષક, સી.આઈ.ડી.જી.એસ., અમદાવાદનો નિર્વચક અભિપ્રાય જ છે અને તે આ અરજ સાથે જોડવામાં આવ્યો છે. વિદ્વાન મદદનીશ સરકારી વકીલ અમને તે દર્શાવીને સંતોષ આપી શક્યા નથી કે અભિપ્રાયના આધારરૂપ કારણો પણ આરોપીને પુરા પાડવામાં આવ્યા હતા. તેથી, પ્રશ્નાધીન લખાણોના સંદર્ભમાં હસ્તલેખ નિષ્ણાતે અભિપ્રાય આપવા માટે જે આધાર અથવા કારણો તેને પ્રેર્યા હોય તે માંગવાનો હક આરોપીઓને છે કે નહીં તેનો વિચાર કરવો આવશ્યક બને છે. ફોજદારી પ્ર.સં.ની કલમ ૧૭૩, પેટા-કલમ (૪) મુજબ કેસના પ્રભારી પોલીસ અધિકારીએ પેટા-કલમ (૧) હેઠળ મોકલવામાં આવેલ અહેવાલની નકલ, કલમ ૧૫૪ હેઠળ નોંધાયેલ પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નકલ તથા ફરિયાદ પક્ષ જે અન્ય તમામ દસ્તાવેજો અથવા તેમના સંબંધિત ઉતારા પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, જેમાં નિવેદનો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે,

તેની નકલ આરોપીને વિનામૂલ્યે આપવી અથવા અપાવવી જરૂરી છે. “અને અન્ય તમામ દસ્તાવેજો અથવા તેમના સંબંધિત ઉતારા, જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે” એવા શબ્દો સ્પષ્ટપણે ફક્ત અભિપ્રાય જ નહીં પરંતુ એવો અભિપ્રાય આપવા માટે હસ્તલેખ નિષ્ણાતે આપેલા આધાર અથવા કારણોને પણ આવરી લે છે. તેથી, જો કેસમાં અમુક દસ્તાવેજોના હસ્તલેખની ઓળખનો પ્રશ્ન નક્કી કરવા ફરિયાદ પક્ષ તે આધારકારણો પર આધાર રાખવા ઈચ્છે, તો તે એક સમરૂપ દસ્તાવેજ બને છે અને તેને અલગ પાડી શકાતો નથી. એવી સ્થિતિ નથી કે તેનું અભિપ્રાય ફોજદારી પ્ર.સં.ની કલમ ૫૪૫ (જેમ લખાયું છે ?) હેઠળ વિચારવામાં આવેલા અમુક અન્ય અભિપ્રાયો વગેરેની જેમ આંક તરીકે મૂકી શકાય; તેથી તેનો પુરાવો કરવો ફરજિયાત બને છે. તેથી નિષ્ણાતની તપાસ કરવી જ પડશે અને તેને અદાલત સમક્ષ એવો અભિપ્રાય આપવા માટેના પોતાના આધારકારણો જણાવવા પડશે. તેથી, જો તે આધારકારણો તેણે તપાસ અધિકારીને મોકલ્યા હોય, તો તેઓ આરોપીને પુરા પાડવા જોઈએ અને તે સ્વરૂપે ફોજદારી પ્ર.સં.ની કલમ ૧૬૨ હેઠળ તેની પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલા નિવેદનના સ્વરૂપના ગણાશે. વધુમાં, આવો અભિપ્રાય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૪૫ હેઠળ કોઈપણ આવા કેસમાં સંબંધિત બની જાય છે. તે જ સમયે, પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૫૧માં જોગવાઈ છે કે જ્યારે કોઈ જીવંત વ્યક્તિનો અભિપ્રાય સંબંધિત હોય, ત્યારે જે આધાર પર એવો અભિપ્રાય આધારિત હોય તે આધાર પણ સંબંધિત હોય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો,

આવો કોઈપણ અભિપ્રાય જે આધાર પર આધારિત હોય તે આધાર અને તે અંતે જે અભિપ્રાય આપે છે તે બન્ને કોઈપણ આવી તપાસમાં સંબંધિત છે અને જો ફરિયાદ પક્ષ કોઈ ફોજદારી વિચારણામાં આરોપી વિરુદ્ધ પુરાવાના એક ભાગ તરીકે એવા અભિપ્રાય પર આધાર રાખવા મા ગે, તો સંહિતાની કલમ ૧૭૩(જ) હેઠળ તે આરોપીને પુરો પાડવો ફરજિયાત છે. જો આધારકારણો પુરા પાડવામાં ન આવે, તો એવો અભિપ્રાય કયા આધારે આપવામાં આવ્યો હતો તે આરોપીને જાણી શકાશે નહીં. તેના બચાવમાં તેને ગેરલાભ થશે, અને ફોજદારી વિચારણાની ન્યાયસંગતતા એ માંગે છે કે તે આરોપીને પુરા પાડવામાં આવે. વિચારણાના સમયે આરોપીને અજાણ સ્થિતિમાં મુકવો ન જોઈએ; કારણ કે, આખરે, ફોજદારી પ્ર.સં.ની કલમ ૧૭૩(જ) પાછળ વિધાનમંડળનો આશય એવો છે કે કેસમાં તેની વિરુદ્ધ રજૂ થનારી શક્ય તમામ સાબિતીથી આરોપીને અવગત કરવો. હવે, જ્યારે નિષ્ણાતે આપેલો અભિપ્રાય જે આધાર પર આપ્યો છે એવા કોઈ આધારકારણો આરોપીને પુરા પાડવામાં આવ્યા નથી, જેમ મારી સમક્ષ દલીલ કરવામાં આવી છે, ત્યારે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે જોવું કે વિચારણા અથવા તપાસ શરૂ થાય તે પહેલાં તે જ દરેક આરોપીને પુરા પાડવામાં આવે.

૪૩ મને આ જ અદાલતના વિભાગીય ખંડપીઠનો પ્રવિણકુમાર લાલચંદ શાહ વિ. ગુજરાત રાજ્ય [૧૯૮૨ ક્રિ. એલ.જે. ૭૬૩] કેસનો નિર્ણય મારા લાભરૂપે ઉપલબ્ધ છે. વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષનો મુદ્દો એવો હતો કે, એવી ફોજદારી કેસની

સુનાવણી દરમિયાન જેમાં હસ્તલેખનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો હોય, આરોપીઓને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(પ) અને કલમ ૨૦૭ના ઉપબંધો હેઠળ ફરિયાદ પક્ષ પાસેથી મોટું કરીને તૈયાર કરાયેલા ફોટોગ્રાફોની નકલો મેળવવાનો હક છે કે કેમ. જણાવેલ કેસની હકીકતોથી જે જાણવા મળે છે તે એ છે કે ફરિયાદ પક્ષે હસ્તલેખ નિષ્ણાતના પુરાવા ઉપર ભરોસો મૂક્યો હતો, કારણ કે હસ્તલેખ નિષ્ણાતે આરોપીઓના હસ્તલેખો અંગે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો હતો. સુનાવણીના તબક્કે આરોપીઓએ અદાલત સમક્ષ એવી વિનંતી કરી હતી કે વિવાદિત અને સ્વીકારેલી સહીઓના મોટું કરીને તૈયાર કરાયેલા ફોટોગ્રાફો તેમને પુરા પાડવામાં આવ્યા નહોતા, તેથી તેઓ માટે પોતાનો બચાવ યોગ્ય રીતે તૈયાર કરવો શક્ય નહીં બને. ત્યાંના આરોપીનો કેસ એવો હતો કે તે પોતાના બચાવની તૈયારી કરવા માટે ખાનગી હસ્તલેખ નિષ્ણાતની મદદ લેવા માંગતો હતો અને એ પણ જાણવા માંગતો હતો કે કથિત હસ્તલેખો બનાવટી હતા કે નહીં, તેમજ જરૂર પડે તો ખાનગી હસ્તલેખ નિષ્ણાતની મદદથી રાજ્યના હસ્તલેખ નિષ્ણાતની ઉલટ-તપાસ પણ કરી શકે. આવી અરજીઓ મુખ્યત્વે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ અને કલમ ૨૦૭માં સમાયેલ ઉપબંધોના બળ પર કરવામાં આવી હતી. સંબંધિત અદાલતે આ અરજીઓ એ કારણે નામંજૂર કરી હતી કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની ઉપરોક્ત બે કલમોના ઉપબંધો હેઠળ જે દસ્તાવેજો પુરા પાડવાના હોય છે, તેમાં મોટું કરીને તૈયાર કરાયેલા ફોટોગ્રાફોનો સમાવેશ થતો નથી. નીચલી અદાલત સમક્ષ એવો મુદ્દો પણ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો કે ફરિયાદ પક્ષ મોટું કરીને તૈયાર કરાયેલા ફોટોગ્રાફો પર ભરોસો મૂકતું નહોતું, પરંતુ તે માત્ર હસ્તલેખ નિષ્ણાતના અભિપ્રાય, અહેવાલ અને

તેણે આપેલ કારણો પર જ ભરોસો મૂકતું હતું અને અભિપ્રાય તથા કારણોની નકલો તો આરોપીઓને અગાઉથી જ આપવામાં આવી હતી. એવો રજૂઆત પણ કરવામાં આવી હતી કે ફરિયાદ પક્ષ પાસે મોટું કરીને તૈયાર કરાયેલા ફોટોગ્રાફોની નકલો નહોતી અને તેઓ તેને અદાલતમાં રજૂ કરવા માંગતા પણ નહોતા, તેથી આરોપીઓ તેવા મોટું કરીને તૈયાર કરાયેલા ફોટોગ્રાફો માગી શકતા નહોતા. વિભાગીય ખંડપીઠે, વિવાદિત તેમજ નમૂનાના હસ્તલેખો અને સહીઓના મોટું કરીને તૈયાર કરાયેલા ફોટોગ્રાફો મેળવવાનો આરોપી વ્યક્તિઓને હક હોવાનું ઠરાવતાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ અને ૨૦૭ના ઉપબંધોની મહત્તા અને સાચો અભિપ્રાય સમજાવી નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

“૬. આ કલમનો મહત્વનો ભાગ પેટા-કલમ (પ) છે, જે કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (પ) હેઠળ પોલીસ અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલ અન્ય કોઈ દસ્તાવેજ અથવા તેના સંબંધિત ઉતારાનો ઉલ્લેખ કરે છે. રાજ્ય તરફથી રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૨૦૭ની પેટા-કલમ (પ) હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટે વિલંબ વિના અને નિઃશુલ્ક રીતે આરોપીને, કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (પ) હેઠળ પોલીસ અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલ અન્ય કોઈ દસ્તાવેજ અથવા તેના સંબંધિત ઉતારાની નકલ આપવાની રહે છે. તેથી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે જો પોલીસે કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (એ) હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટને કોઈ દસ્તાવેજ મોકલ્યો જ ન હોય, તો આવા દસ્તાવેજની નિઃશુલ્ક નકલ આરોપીને આપવાનો પ્રશ્ન જ ઉદ્ભવે નહીં. એવી રજૂઆત છે કે વિસ્તૃત કરાયેલ ફોટોગ્રાફો કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (પ)

હેઠળ પોલીસે મેજિસ્ટ્રેટને મોકલ્યા નથી અને તેથી આ જોગવાઈ લાગુ પડશે નહીં. તેથી હવે અમારે આ વિચારવું પડશે કે સંહિતાની કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૫) હેઠળ અદાલતને જે દસ્તાવેજો મોકલવામાં આવ્યા હોય માત્ર તેમની જ નકલો પૂરાં પાડવાની અદાલત પર ફરજ રહેશે કે નહીં. આ રજૂઆતનું મૂલવણ કરવા માટે અમારે જોવું પડશે કે વિવાદના સ્વભાવને કે મામલામાં ફરિયાદ પક્ષે રજૂ કરવાના પુરાવાના વ્યાપને ધ્યાનમાં રાખીને અદાલતને આવશ્યક લાગતી બીજી કોઈ નકલો મોકલાવવા ફરિયાદ પક્ષને આગ્રહ કરવાનો અદાલત પાસે કોઈ અન્ય અધિકાર છે કે નહીં. અગાઉ વિચારવામાં આવ્યું છે તેમ, સંહિતાની કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૫) હેઠળ પોલીસ અધિકારીને મેજિસ્ટ્રેટને “જે તમામ દસ્તાવેજો અને તેમના સંબંધિત ઉતારાઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે” તે મોકલવાના રહે છે. અમે ફક્ત આ ભાગ પર જ ભાર મૂકાશું, કારણ કે કલમ ૨૦૭ની પેટા-કલમ (૫) ખૂબ મહત્વની નથી અને પોલીસે પહેલાથી અન્ય દસ્તાવેજો મોકલ્યા છે કે નહીં તે બાબત પણ અમારા હેતુ માટે સંબંધિત નથી. વિચારવાનો પ્રશ્ન એ છે કે આરોપી દ્વારા માંગવામાં આવેલા દસ્તાવેજો કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૫)ની જોગવાઈઓની અંદર લાવી શકાય કે નહીં; જો આવી શકે, તો ચોક્કસ કહી શકાય કે પોલીસે આરોપી દ્વારા માંગવામાં આવેલા દસ્તાવેજો મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવાના રહેશે અને તે માટે આ વિચારવું આવશ્યક બનશે કે શું તે એવા દસ્તાવેજો છે જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે. જો ફરિયાદ પક્ષ દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવાનો

પ્રસ્તાવ કરે છે, તો તે દસ્તાવેજો અદાલતમાં મોકલવા જોઈએ અને તે દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીને ઉપલબ્ધ કરાવવી જોઈએ. તેથી વિવાદ “જે પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે” એવા શબ્દો આસપાસ કેન્દ્રિત છે. રાજ્ય તરફથી અમારી સમક્ષ ખૂબ જ જોરશોરથી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે જો ફરિયાદ પક્ષ વિસ્તૃત કરાયેલ ફોટોગ્રાફો પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરતું ન હોય, તો આરોપીઓને તે વિસ્તૃત કરાયેલ ફોટોગ્રાફો મેળવવાનો હક નથી; અને આ અદાલત સમક્ષ તેમજ નીચલી અદાલતમાં પણ ભારપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે ફરિયાદ પક્ષ વિસ્તૃત કરાયેલ ફોટોગ્રાફો પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરતું ન હતું, કારણ કે તે વિસ્તૃત કરાયેલ ફોટોગ્રાફો પુરાવામાં રજૂ કરવા તેઓ ઈચ્છતા ન હતા. શબ્દોના આવા અતિ-તકનીકી અર્થઘટન પર અને ફરિયાદ પક્ષ વિસ્તૃત કરાયેલ ફોટોગ્રાફો પર આધાર રાખતું નથી એવો વલણ અપનાવીને, રાજ્ય અરજીઓ ફગાવવાનો આગ્રહ રાખે છે.

૭. અદાલતને આ બાબતમાં તપાસ કરવાની મનાઈ નથી કે ફરિયાદ પક્ષ કોઈ વિશિષ્ટ દસ્તાવેજ પર આધાર રાખે છે કે નહીં; આ વાત નિર્વિવાદ છે. દસ્તાવેજ તથા પરિણામે તેની નકલો ન આપવી પડે તે માટે ફરિયાદ પક્ષ એવું કહી શકે કે તે કોઈ વિશિષ્ટ દસ્તાવેજ પર આધાર રાખતું નથી. પરંતુ અદાલતે જોવું પડશે કે શું તે દસ્તાવેજ તેવા ફરિયાદ પક્ષના પુરાવા સાથે અનિવાર્ય રીતે પરસ્પર સંકળાયેલો છે કે નહીં, જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર

રાખવાનો પ્રસ્તાવ રાખે છે. અરજદારોની તરફેથી રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે આરોપીઓને તેમની યોગ્ય બચાવ તૈયારીમાં સહાય થાય તે માટે તેમને નિષ્ણાતની સલાહ લેવી જરૂરી બની શકે, જેથી તેઓ રાજ્યના નિષ્ણાતના અભિપ્રાયનો ખાનગી નિષ્ણાતના અભિપ્રાયથી સામનો કરી શકે અને રાજ્યના નિષ્ણાતે આપેલ અભિપ્રાય યોગ્ય છે કે નહીં તે પણ જાણી શકે. વધુમાં એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું કે ખાનગી હસ્તલેખ નિષ્ણાત સ્વીકૃત અને વિવાદિત લખાણોના વિશાળિત ફોટોગ્રાફો વગર અભિપ્રાય આપી શકતો નથી; તેથી આવા ફોટોગ્રાફોના અભાવે આરોપી પોતાનો બચાવ યોગ્ય રીતે તૈયાર કરી શકશે નહીં. તેના પ્રતિભાવમાં રાજ્યની તરફેથી એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું કે દસ્તાવેજો અદાલતમાં છે અને જો આરોપીઓને ઈચ્છા હોય, તો તેઓ ફોટોગ્રાફ લઈ, તેમનો વિશાળિકરણ કરાવી, પોતાના નિષ્ણાતની સલાહ લઈ શકે. નિશ્ચિતરૂપે આ આકર્ષક સૂચન છે, પરંતુ વિચારવાનો પ્રશ્ન એ છે કે શું આથી ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૫) અથવા કલમ ૨૦૭ની તે આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ થાય છે કે નહીં, જે આરોપીને પોતાનો બચાવ અસરકારક રીતે તૈયાર કરવામાં સહાય થાય તે હેતુથી ઘડવામાં આવી છે. આ સુધારાઓ પ્રસ્તાવિત કરવાની આવશ્યકતા સમજવા માટે, અગાઉના કાયદાકીય પ્રાવધાનોનો અને આ ફેરફાર કરવાની જરૂરિયાતનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે. જ્યાં સુધી નકલો આપવાની બાબત છે, ત્યાં સુધી કલમ ૧૭૩ સંબંધે સુધારો અધિનિયમ ૨૬, ૧૯૫૫ દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૫૫ પહેલાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ આ મુજબ હતી :

"૧૭૩. (૧) આ અધ્યાય હેઠળની દરેક તપાસ અનાવશ્યક વિલંબ વિના પૂર્ણ કરવામાં આવશે, અને, તે પૂર્ણ થતા જ પોલીસ સ્ટેશનનો પ્રભારી અધિકારી (એ) રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત પ્રારૂપમાં અહેવાલ, જેમાં પક્ષકારોના નામો, માહિતીનું સ્વરૂપ તથા કેસની પરિસ્થિતિઓથી પરિચિત હોવાનું જણાતા વ્યક્તિઓનાં નામો દર્શાવવામાં આવ્યા હોય, અને જેમાં એ પણ જણાવવામાં આવ્યું હોય કે આરોપીને (જો ધરપકડ કરવામાં આવી હોય) કસ્ટડીમાં મોકલવામાં આવ્યો છે કે તેના બંધપત્ર પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો છે, અને જો એમ હોય, તો જામીનદારો સાથે કે વગર, એવો અહેવાલ પોલીસ અહેવાલના આધારે ગુનાનું સંજ્ઞાન લેવા સત્તાધિકૃત મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવો; અને (બી) રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિયત કરવામાં આવે તેવી રીતથી, ગુનાના કરણ સંબંધિત માહિતી સૌપ્રથમ આપનાર વ્યક્તિને, જો કોઈ હોય તો, તેણે કરેલી કાર્યવાહીનો સંદેશ આપવો.

(૨) જ્યાં પોલીસના કોઈ ઉચ્ચ અધિકારીની નિયુક્તિ કલમ ૧૫૮ હેઠળ કરવામાં આવી હોય, ત્યાં રાજ્ય સરકાર સામાન્ય અથવા વિશેષ આદેશ દ્વારા જે કેસોમાં તે રીતે નિર્દેશ આપે તેવા તમામ કેસોમાં અહેવાલ તે અધિકારી મારફતે રજૂ કરવો અને મેજિસ્ટ્રેટના આદેશો મળ્યા સુધી તે અધિકારી પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને વધુ તપાસ કરવા માટે નિર્દેશ આપી શકે. (૩) જ્યારે પણ આ કલમ હેઠળ મોકલવામાં આવેલ અહેવાલ પરથી એવું જણાય કે આરોપીને તેના બોન્ડ પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો છે, ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટ તેવા

બોન્ડમાંથી મુક્તિ આપવા અંગે અથવા અન્યથા, તેને યોગ્ય લાગે એવો આદેશ કરશે.(૪) આ કલમ હેઠળ મોકલવામાં આવેલ કોઈપણ અહેવાલની નકલ, અરજી કરવામાં આવે તો, પૂછપરછ અથવા નીચલી અદાલતમાં ચાલતી કાર્યવાહી શરૂ થાય તે પહેલાં આરોપીને આપવામાં આવશે. પરંતુ શરતે કે, તે માટે ચૂકવણી કરવામાં આવશે, સિવાય કે મેજિસ્ટ્રેટ કોઈ વિશેષ કારણસર તે વિનામૂલ્યે આપવી યોગ્ય માને. ”

અતએવ, આ જોગવાઈમાં અદાલતને નકલીઓ મોકલવાની કે આરોપીને નકલીઓ પુરપાટ આપવા અંગે કોઈ આવશ્યકતા સમાવિષ્ટ નહોતી, સિવાય એટલું કે, અદાલતી વિચારણા શરૂ થાય તે પહેલાં કલમ ૧૭૩ (જૂની) હેઠળ મોકલવામાં આવેલા કોઈ અહેવાલની નકલ આરોપીને પૂરી પાડવાની હતી; અને તે નકલ કેટલીક એવી વિશેષ કારણોસર, જે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટને યોગ્ય જણાય, નિઃશુલ્ક આપવી કે નહીં તે બાબત મેજિસ્ટ્રેટના વિવેકાધિકાર પર છોડી દેવામાં આવી હતી. કલમ ૧૭૩ ની આ પેટા-કલમ (૪) ને અધિનિયમ ૧૯૫૫ ના ૨૬ દ્વારા પેટા-કલમો (૪) અને (૫) થી બદલવામાં આવી હતી. ૧૯૭૩ માં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતામાં થયેલા સુધારા પહેલાં, કલમ ૧૭૩ માં ઉમેરવામાં આવેલી પેટા-કલમો (૪) અને (૫) નીચે મુજબ હતી :

“(૪) આ કલમ હેઠળ અહેવાલ મોકલ્યા પછી, પોલીસ મથકનો પ્રભારી અધિકારી તપાસ અથવા વિચારણાની શરૂઆત પહેલાં, આરોપીને વિનામૂલ્યે, પેટા-કલમ (૧) હેઠળ મોકલવામાં આવેલ અહેવાલની, ધારા ૧૫૪ હેઠળ નોંધાયેલ

પ્રથમ માહિતી અહેવાલની અને અન્ય તમામ દસ્તાવેજોની અથવા તેમના સંબંધિત અંશોની, જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, તેની નકલ આપશે અથવા અપાવવામાં આવશે; તેમાં, જો હોય તો, ધારા ૧૮૪ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો અને કબૂલાતો તથા ધારા ૧૬૧ ની પેટા-કલમ (૩) હેઠળ નોંધાયેલા તે તમામ વ્યક્તિઓના નિવેદનોનો પણ સમાવેશ થશે, જેઓને ફરિયાદ પક્ષ પોતાના સાક્ષી તરીકે તપાસવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે.

(૫) પેટા-કલમ (૪) માં સમાવેશ થયેલ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, જો પોલીસ અધિકારીનું એવું મત હોય કે કલમ ૧૬૧ ની પેટા-કલમ (૩) હેઠળ નોંધાયેલ કોઈપણ નિવેદનનો કોઈપણ ભાગ પૂછપરછ અથવા વિચારણાના વિષયવસ્તુ સાથે સંબંધિત નથી અથવા તેનો ખુલાસો આરોપીને કરવો ન્યાયહિતમાં આવશ્યક નથી અને જાહેર હિતમાં અનિચ્છનીય છે, તો તે આરોપીને આપવામાં આવતી નિવેદનની નકલમાંથી એવો ભાગ બાકાત રાખશે અને આવી સ્થિતિમાં એવો ભાગ બાકાત રાખવાના પોતાના કારણો દર્શાવતો અહેવાલ તે મેજિસ્ટ્રેટને કરશે; શરત એવી કે પૂછપરછ અથવા વિચારણાની શરૂઆત સમયે મેજિસ્ટ્રેટ, આમ બાકાત રાખવામાં આવેલ ભાગનું અવલોકન કર્યા પછી અને પોલીસ અધિકારીના અહેવાલનો વિચાર કર્યા પછી, તેને યોગ્ય લાગે તેવા આદેશો કરશે અને જો તે એમ નિર્દેશ કરે, તો આમ બાકાત રાખવામાં આવેલ ભાગની અથવા તેનો તેને યોગ્ય લાગે એવો હિસ્સો, તેની નકલ આરોપીને આપવામાં આવશે. ”

આ પેટા-કલમ (જ) માં મહત્વના શબ્દો છે "અને અન્ય તમામ દસ્તાવેજો અથવા તેના સંબંધિત ઉતારા, જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે". આ શબ્દો સુધારેલી કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (પ)(એ) માં મળતા શબ્દો જેટલાં જ સચોટ હતા. તેથી એવું સારી રીતે કહી શકાય કે ૧૯૫૫ માં લાવવામાં આવેલી જોગવાઈ, વર્તમાન સંહિતાના સંબંધમાં, કેટલીક નાનકડી ફેરફારો સિવાય વ્યવહારિક રીતે સમાન જ છે. તેથી, આ ફેરફારો કરતાં વખતે વિધાનમંડળનો આશય શું હતો તે વિચારવું આવશ્યક રહેશે. સંયુક્ત સમિતિના અહેવાલના પરિચ્છેદ ૧૭ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે :

તેઓ એવું માને છે કે આરોપીને પોતાની બચાવ પક્ષમાં પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે શક્ય તેટલી તમામ મદદ મળી રહે તે હેતુસર, નીચલી અદાલતમાં વિચારણા શરૂ થાય તે પહેલાં તેને તમામ નિવેદનો, અહેવાલો, કબૂલાતો વગેરેની જાણ હોવી અત્યંત આવશ્યક છે.

અતેએવ સંયુક્ત સમિતિએ એમ માન્યું કે આ જોગવાઈ આરોપીને પોતાની બચાવ રજૂ કરવામાં શક્ય તેટલી બધી સહાય ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે જરૂરી હતી અને તેથી એવું જરૂરી માનવામાં આવ્યું કે નીચલી અદાલતની કાર્યવાહી શરૂ થાય તે પહેલાં તેને બધા નિવેદનો, અહેવાલો, કબૂલાતો વગેરેની જાણ કરવી જોઈએ. હવે, પોતાની બચાવ માટે આરોપીને જરૂરી સહાય મળે તે બાબત ફરિયાદ પક્ષની મનસ્વી ઈચ્છા પર છોડી શકાય કે, યોગ્ય સંદર્ભ કરવામાં આવે તો, તે બાબત અદાલતના વિચાર

માટે ખુલ્લી હોવી જોઈએ, તે ચર્ચાસ્પદ પ્રશ્ન છે. તેને પુરા પાડવામાં આવેલા દસ્તાવેજોના આધારે આરોપી પોતાની બચાવ યોગ્ય રીતે તૈયાર કરી શકે છે કે નહીં, તે સંબંધિત પક્ષકારો દ્વારા અદાલત સમક્ષ કરવામાં આવેલા સંદર્ભના બળે અદાલતે વિચારવાનો મુદ્દો બને છે. તેવી પરિસ્થિતિમાં આરોપી અદાલતને કહી શકે છે કે કોઈ વિશિષ્ટ દસ્તાવેજના અભાવે તેને પોતાની બચાવ યોગ્ય રીતે તૈયાર કરવા માટે પુરતી તકો મળતી નથી. તે તબક્કે ફરિયાદ પક્ષની એજન્સી પણ અદાલતને બતાવી શકે છે કે આરોપીની બચાવ ઘડવા માટે ઉપલબ્ધ તમામ સંભવિત સામગ્રી પૂરી પાડવામાં આવી છે અને જે કંઈ આરોપી હવે માંગે છે તે યોગ્ય બચાવ તૈયાર કરવા માટે આવશ્યક નથી અને એ પણ કે ફરિયાદ પક્ષ તેનો આધાર લેવાનો પ્રસ્તાવ રાખતું નથી. જો અદાલત સંતોષ પામે કે યોગ્ય બચાવ તૈયાર કરવા માટે તે દસ્તાવેજો જરૂરી નથી, તો અદાલત એવું વિચાર કરી શકે કે તે દસ્તાવેજો જરૂરી નહીં ગણાય. પરંતુ ફરિયાદ પક્ષ એવો દાવો કરે છતાં કે તે તે દસ્તાવેજનો આધાર લેવાનો પ્રસ્તાવ રાખતું નથી, જો અદાલત તેના સમક્ષ ઉપલબ્ધ સામગ્રી અને સંબંધિત તારીખને આધારે એ નિષ્કર્ષે આવે કે કોઈ ચોક્કસ દસ્તાવેજ વિના આરોપી પોતાની બચાવ યોગ્ય રીતે તૈયાર કરી શકતો નથી, તો શું તેને ફરિયાદ પક્ષને તે દસ્તાવેજ રજૂ કરવાનો નિર્દેશ આપવાનો અધિકાર ન હોય? તેનો જવાબ અત્યંત સરળ છે. આ માટે અદાલતની સત્તાનો ઉપયોગ કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) ને ધ્યાનમાં રાખીને કરી શકાય, તેનો અર્થ એ કે જો અદાલત એમ માને કે પોલીસ દ્વારા મોકલવામાં આવેલા તમામ દસ્તાવેજોમાં આરોપીની યોગ્ય બચાવ તૈયાર કરવા માટે આવશ્યક દસ્તાવેજનો સમાવેશ થતો નથી, તો તે દસ્તાવેજ મંગાવી શકે, કારણ કે

તેને એવો દસ્તાવેજ ગણાવી શકાય કે જેના આધાર પર ફરિયાદ પક્ષ નિર્ભર થવાનો પ્રસ્તાવ રાખે છે. તે જ રીતે, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૯૧ હેઠળ પણ અદાલતને કોઈ વ્યક્તિને દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુ રજૂ કરવા માટે સમન્સ જારી કરવાની સત્તા છે. આ જોગવાઈ મુજબ, જો કોઈ અદાલત એમ માને કે તેની સમક્ષ આ સંહિતા હેઠળની કોઈ તપાસ, નીચલી અદાલતની કાર્યવાહી અથવા અન્ય કાર્યવાહીના હેતુસર કોઈ દસ્તાવેજ અથવા અન્ય વસ્તુનું રજૂ કરવું જરૂરી અથવા ઈચ્છનીય છે, તો અદાલત તે વ્યક્તિને, જેના કબજામાં અથવા સત્તામાં એવો દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુ હોવાનું માનવામાં આવે છે, તેને હાજર રહી તેને રજૂ કરવા, અથવા સમન્સ અથવા આદેશમાં દર્શાવેલા સમય અને સ્થળે તેને રજૂ કરવા માટે સમન્સ જારી કરી શકે છે. એટલે આ સત્તા અદાલત પાસે ઉપલબ્ધ છે. વિચારવાનો પ્રશ્ન એ છે કે તે ચોક્કસ દસ્તાવેજ એવો દસ્તાવેજ છે કે નહીં કે જેને એવો માનવામાં આવી શકે કે જેના આધાર પર ફરિયાદ પક્ષ નિર્ભર થવાનો પ્રસ્તાવ રાખે છે.

૮. અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, રાજ્ય તરફથી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે વિશાળિત ફોટોગ્રાફો અંગે આરોપીનો આગ્રહ યોગ્ય નથી, કારણ કે ફરિયાદ પક્ષ તેઓ પર નિર્ભર રહેવાનો પ્રસ્તાવ કરતું નથી. અમારી સમક્ષ એવી સાક્ષીના આધારે દલીલો રજૂ કરવામાં આવી છે, જે નીચલી અદાલતમાં નોંધાઈ હતી, જેમાં એક તબક્કે હસ્તલેખ નિષ્ણાતે જણાવ્યું હતું કે જ્યારે તેણે પોતાનું મત બનાવ્યું અને કારણો સાથે અહેવાલ આપ્યો, ત્યારે તેણે વિશાળિત ફોટોગ્રાફોનો સંદર્ભ લીધો હતો અને તેના આધારે તેણે પોતાની સમક્ષ રહેલા નિર્દિષ્ટ હસ્તલેખ અંગે મત રચ્યો હતો.

અમારી સમક્ષ વધુમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે અદાલત દ્વારા પૂછાયેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હસ્તલેખ નિષ્ણાતે જણાવ્યું હતું કે તે વિશાળિત ફોટોગ્રાફો વિના પણ મત આપી શક્યો હોત. હવે, તે વિશાળિત ફોટોગ્રાફો વિના મત આપી શક્યો હોત કે નહીં, તે એવી બાબત છે જે કલ્પિત રીતે તેની પાસેથી બહાર લાવવામાં આવી છે, કારણ કે અમારી સમક્ષ કરવામાં આવેલી રજૂઆતો મુજબ હસ્તલેખ નિષ્ણાતનો આ સ્પષ્ટ અભિપ્રાય હતો કે મત રચવા માટે તેણે વિશાળિત ફોટોગ્રાફોનો સંદર્ભ લીધો હતો. તેથી, પ્રથમ તો અમારે જોવું પડશે કે મત આપવા માટે તથા નિર્દિષ્ટ હસ્તલેખ અંગે મત રચવા માટે ફરિયાદ પક્ષ માટે, બચાવ પક્ષના વકીલ અથવા બચાવ પક્ષના નિષ્ણાત માટે, અથવા અદાલતના મૂલવણ માટે વિશાળિત ફોટોગ્રાફો હોવા આવશ્યક છે કે નહીં. તે માટે આવા વિષયો પર પુસ્તકો લખનાર કેટલાક નિષ્ણાતોના અભિપ્રાયોનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશે. એલ્બર્ટ એસ. ઓસ્બોર્ન દ્વારા લખાયેલું પુસ્તક "કવેશ્ચન્ડ ડોક્યુમેન્ટ્સ", દ્વિતીય આવૃત્તિ, અધ્યાય ૫, પૃષ્ઠ ૩૯ પર ઉલ્લેખ કરે છે કે લગભગ દરેક વિવાદિત દસ્તાવેજની તપાસમાં ફોટોગ્રાફો ઉપયોગી હોય છે અને અનેક કિસ્સાઓમાં તેમના વિના હકીકતોને અદાલત અને નિર્ણાયક સભ્યો સમક્ષ અસરકારક અને વિશ્વાસપ્રેરક રીતે રજૂ કરવી અશક્ય બને છે. તેમાં આગળ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે ફોટોગ્રાફો ઘણી વખત એવી બાબતને સ્પષ્ટ કરે છે જે અન્યથા છુપાયેલી કે અસ્પષ્ટ રહી શકે, અને માત્ર આ હકીકત જ તેમના ઉપયોગ માટે પૂરતું કારણ છે. પૃષ્ઠ ૪૦ ના છેલ્લાં અનુરંધેદમાં વધુમાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે વિવાદિત દસ્તાવેજના ફોટોગ્રાફો બનાવવાનું સૌથી મહત્વપૂર્ણ કારણ એ છે કે આ રીતથી પ્રશ્નાધીન લખાણને ચોક્કસપણે મોટું કરી

શકાય છે, જેથી તેની દરેક ગુણવત્તા અને લાક્ષણિકતા સ્પષ્ટ અને યોગ્ય રીતે અર્થઘટિત કરી શકાય, ભલે એમ દર્શાવવામાં આવેલ હકીકતો પ્રામાણિકતા તરફ ઈશારો કરતી હોય કે કૂટરચના તરફ.”

“૧૩. એ નોંધવું જોઈએ કે જૂની ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા હેઠળ, જેના તરફ અમે અગાઉથી જ સંદર્ભ આપ્યો છે, આરોપીઓને કોઈ નકલ મેળવવાનો હક ન હતો. અમે એ બાબત પણ વિચારમાં લીધી છે કે આરોપીને પોતાની બચાવ તૈયારી માટે યોગ્ય અને ન્યાયસંગત તક ઉપલબ્ધ કરાવવાના પ્રશંસનીય હેતુથી, ૧૯૫૫ ના સુધારક અધિનિયમ ૨૬ દ્વારા ધારા ૧૭૩(જ) અને (પ) કાયદામાં ઉમેરવામાં આવી હતી. આ સુધારાનો હેતુ, પ્રથમ, વિલંબ ટાળવાનો અને કાર્યવાહી ઝડપી બનાવવાનો હતો અને બીજું, વિચારણાની શરૂઆત પહેલાં આરોપીને તેના કેસનું સ્પષ્ટ ચિત્ર પ્રાપ્ત થવું જોઈએ તે હતો. સેશન્સ કેસો અથવા વોરંટ વિચારણીઓ અંગે, સુધારા પહેલાં બે તબક્કા હતા. સમર્પણ આદેશ પહેલાં, ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા સમર્પણ અદાલત સમક્ષ પુરાવો રજૂ કરવામાં આવતો અને જરૂરી જણાય તો બચાવ પક્ષને ઉલટ – તપાસ કરવાનો હક હતો. પરંતુ તે માટે ફરિયાદ પક્ષે આરોપી વિરુદ્ધ જે સમગ્ર કેસ ઉપર તે આધાર રાખે છે તે બધું જ ખુલ્લું મૂકવું પડતું. આ બાબત સેશન્સ વિચારણાની શરૂઆત પહેલાં જ આરોપીને જાણીતી થઈ જતી. તેવી જ રીતે, ફરિયાદ આધારિત વોરંટ કેસો અને પોલીસ અહેવાલ આધારિત વોરંટ કેસોમાં આરોપ ઘડતા પહેલાં વિચારણાની કાર્યવાહી થતી હતી. ખાનગી ફરિયાદોના

કેસોમાં, જેમાં નકલ ઉપલબ્ધ થતી નથી, તે સ્થિતિ યથાવત્ રહી છે. પરંતુ આવા કેસોમાં પણ આરોપ ઘડતા પહેલાં આરોપીને ફરિયાદ પક્ષનો કેસ શું છે તેની જાણ થઈ જતી. પોલીસ અહેવાલ આધારિત કેસોમાં, આ ક્લિરિકિટ ટાળવા માટે અને ફરિયાદ પક્ષ જે સામગ્રી પર આધાર રાખે છે તે આરોપીને ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે, પ્રક્રિયામાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. આવી વિચારણીઓમાં જો નિષ્ણાત વિસ્તૃત ફોટોગ્રાફો સાથે આવ્યો હોય, તો તે આરોપીને નિરીક્ષણ માટે ઉપલબ્ધ હતા અને જો નિષ્ણાત પોતાની અભિપ્રાય રચવા માટે તે વિસ્તૃત ફોટોગ્રાફો પર આધાર રાખે છે, તો શું એવું કહી શકાય નહીં કે ફરિયાદ પક્ષ એ દસ્તાવેજ પર આધાર રાખે છે? વિસ્તૃત ફોટોગ્રાફોની સૂક્ષ્મ તપાસ એ જ એકમાત્ર રીત છે જેના આધાર પર નિષ્ણાત પોતાનો અભિપ્રાય રચે છે. જો આ બાબતો વિચારવામાં આવે, તો નિઃસંદેહ એવું કહી શકાય કે તે બચાવ માટે આવશ્યક દસ્તાવેજો છે અને તેથી ધારા ૧૭૩(પ) (એ) અથવા ધારા ૨૦૭(પ) ના શબ્દોની કડક અતિ-તકનીકી રીતે કરાતી વ્યાખ્યા કાયદેસર જોગવાઈઓની ભાવનાને અનુરૂપ ગણાય નહીં. વિલી (વિલિયમ) સ્લેની વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યના કેસમાં, જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૫૬ એસ.સી. ૧૧૬ : (૧૯૫૬ ક્રિ એલ.જે. ૨૯૧) માં પ્રકાશિત છે, બોઝ ન્યાયાધીશે આ મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :

સંહિતા પ્રક્રિયાની સંહિતા છે અને, તમામ પ્રક્રિયાત્મક કાયદાઓની જેમ, તેનો આશય ન્યાયના હેતુઓને આગળ વધારવાનો છે અને અનંત તકનીકી આક્ષેપોની રજૂઆત દ્વારા તેમને નિષ્ફળ બનાવવાનો

નથી. સંહિતાનો હેતુ એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે આરોપિત વ્યક્તિને કેટલીક સુસ્થાપિત અને સુસમજાયેલી રેખાઓ અનુસાર સંપૂર્ણ અને નિષ્પક્ષ વિચારણા મળે, જે કુદરતી ન્યાય અંગેની અમારી કલ્પનાઓ સાથે સુસંગત હોય.

આથી, પ્રક્રિયાત્મક કાયદામાં પણ આરોપીના વિશેષાધિકાર અથવા અધિકારનો વિચાર કરવાની આવશ્યકતા શું છે તે સ્પષ્ટ થાય છે. અમે આ બાબતનો વિચાર એ કારણે કરી રહ્યા છીએ કે એવી દલીલ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની જોગવાઈઓ માત્ર પ્રક્રિયાત્મક હોવાને કારણે આરોપીને કોઈ હકિકતી અધિકાર મળતો નથી અને તેથી તે અદાલતના અંતિમ નિષ્કર્ષના મૂળ પર અસર કરતી નથી. આ દલીલ એ પ્રશ્ન પર આધારિત છે કે જ્યાં નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી હજી ચાલુ છે અને આરોપી પોતાની બચાવની જરૂરિયાત માટે આવશ્યક નકલો મેળવવા પોતાના અધિકારના સમર્થનમાં આવ્યો છે, ત્યાં અંતિમ વિશ્લેષણમાં અદાલત યોગ્ય નિષ્કર્ષે પહોંચી છે કે નહીં. અમે આ નિરીક્ષણ એ કારણે કરી રહ્યા છીએ કે આ ચુકાદામાંથી અમને એવું દર્શાવવાનો પ્રયાસ થયો છે કે અદાલતે એવું પણ અવલોકન કર્યું છે કે જ્યાં સુધી કોઈ એવી બાબત ન હોય જે અધિકારક્ષેત્રના મૂળ પર આઘાત કરતી હોય અથવા જેને સ્વાભાવિક ન્યાય કહેવાય તેવી બાબત પ્રત્યે અત્યંત અસહ્ય હોય, ત્યાં સુધી પ્રશ્ન અંતે હાનિ પહોંચવાના પ્રશ્ન સુધી સીમિત રહી જાય છે. સંહિતાના કેટલાક ભાગો એટલા સ્પષ્ટ હશે કે તેઓ પોતે જ પોતાનો અર્થ વ્યક્ત કરશે અને અન્ય કેટલાક ભાગો એટલા સ્પષ્ટ નહીં હોય અને બને કે જે કંઈ બન્યું હોય તે તમામ બાબતો ધ્યાનમાં લેતાં એવું દર્શાવી શકાય કે કોઈ

હાનિ પહોંચી નહોતી અથવા હાનિ પહોંચવાની કોઈ વાજબી સંભાવના નહોતી. અહીંનો પ્રશ્ન હજી એટલો પરિપક્વ નથી કે આરોપીને કોઈ હાનિ પહોંચી છે કે નહીં તેનો વિચાર કરવામાં આવે. અહીં પ્રશ્ન એ છે કે આરોપીને પોતાની બચાવરચના યોગ્ય રીતે ઘડવા માટે કોઈ વિશિષ્ટ નકલ મેળવવાનો અધિકાર વિચારવાનો છે. નારાયણ રાવ વિ. સ્ટેટ ઓફ આંધ્ર પ્રદેશ, જેનો ઉલ્લેખ એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૭૩૭ માં આવેલ છે, તે કેસમાં આરોપીને નકલો પુરા પાડવામાં ન આવ્યાનો પ્રશ્ન વિચારવામાં આવ્યો હતો અને તેમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૧૭૩(૪) ની જોગવાઈઓનું પાલન ન થવાને કારણે કાર્યવાહી અને અનુસૂચિત નીચલી અદાલતી ઈચ્છા બગડે એવો પરિણામ થતો નથી. તે કેસમાં કેટલીક નકલો આરોપીને આપવામાં આવી નહોતી અને કાર્યવાહી આગળ વધ્યા પછી ફરિયાદ ઉઠાવવામાં આવી હતી. સુધારેલ જોગવાઈઓનો વિચાર કરતાં સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું (પૃષ્ઠ ૭૪૦-૪૧ પર) :-

આરોપિત વ્યક્તિઓનો સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા થનાર વિચારણા પહેલાંની કમિટમેન્ટ કાર્યવાહી સરળ બનાવવા માટે, ૧૯૫૫ માં સંહિતામાં સુધારા દ્વારા ધારા ૨૦૭એ ઉમેરવામાં આવી હતી. તે ધારાની ઉપધારા (૩) અને (૪) પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જે મામલાઓનું નિરાકરણ માત્ર સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા જ થઈ શકે છે, તેવા મામલાઓમાં પ્રાથમિક તપાસ હાથ ધરતી વખતે મેજિસ્ટ્રેટનું કર્તવ્ય એ છે કે તે પોતાની જાતને આ બાબતે સંતુષ્ટ કરે કે ધારા ૧૭૩ માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો આરોપિતને પૂરાં પાડવામાં આવ્યા છે અને જો

તેને એવું જણાય કે સંબંધિત પોલીસ અધિકારીઓએ તે બાબતમાં પોતાનું કર્તવ્ય બજાવ્યું નથી, તો મેજિસ્ટ્રેટે એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે તે કરવામાં આવે. " (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે).

રાજ્ય તરફથી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે આ ચુકાદો માત્ર એટલું દર્શાવે છે કે મેજિસ્ટ્રેટે કલમ ૧૭૩ હેઠળ ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો આરોપીને પૂરા પાડવામાં આવ્યા છે કે નહીં તે જોવાનું છે. તેથી એવી રજૂઆત છે કે જો ફરિયાદ પક્ષ દસ્તાવેજો પર પોતે નિર્ભર ન હોય, તો તે દસ્તાવેજો કલમ ૧૭૩માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો ગણાશે નહીં અને પરિણામે તે દસ્તાવેજો આરોપીને આપવાની આવશ્યકતા રહેશે નહીં. અમારે એનું મૂળવર્ણન જરૂરી છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૨૦૭ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટે તે દસ્તાવેજોની નકલ પૂરી પાડવાની હોય છે. પરંતુ તે પહેલાં મેજિસ્ટ્રેટને સંતોષ થવો આવશ્યક હતો અને સર્વોચ્ચ અદાલતના આ જ ચુકાદામાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે જો મેજિસ્ટ્રેટને જણાય કે કેટલાક દસ્તાવેજો પૂરા પાડવામાં આવ્યા નથી, તો મેજિસ્ટ્રેટે તે પૂરા પાડવામાં આવે તેની ખાતરી કરવી જોઈએ. મેજિસ્ટ્રેટ અથવા અદાલતની તેવી સત્તાઓ હજી પણ યથાવત્ છે અને જો અદાલતને જણાય કે પોલીસ અધિકારીએ કલમ ૧૭૩(પ) (એ) હેઠળ જરૂરી એવો દસ્તાવેજ મોકલ્યો નથી, તો તે નિશ્ચિતપણે તેની રજૂઆત કરવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે. આ બાબતનો અમે અગાઉથી વિચાર કરી ચૂક્યા છીએ. પરંતુ નારાયણ રાવના કેસમાં (ઉપરોક્ત) સર્વોચ્ચ અદાલતના મહત્વપૂર્ણ અવલોકનો નીચે મુજબ છે:

"કલમ ૧૭૩(૪) અને કલમ ૨૦૭અ(૩) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ

૧૯૫૫ના સુધારક અધિનિયમ દ્વારા, સેશન્સ કોર્ટમાં ચાલનારી સુનાવણી સુધી પહોંચતી તપાસોની પ્રક્રિયાને સરળ બનાવવા માટે રજૂ કરવામાં આવી છે, અને તે જ સમયે, સંબંધિત પોલીસ અધિકારીઓ તથા જેમના સમક્ષ આવી કાર્યવાહી રજૂ કરવામાં આવે છે તે મેજિસ્ટ્રેટોને આ બાધ્યતા મૂકી આરોપી વ્યક્તિઓના હિતોની સુરક્ષા કરવા માટે કે, આરોપી વ્યક્તિઓને તેમના બચાવના યોગ્ય સંચાલન માટે જરૂરી તમામ માહિતી આપે તેવા તમામ દસ્તાવેજો પૂરા પાડવામાં આવે. ” (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

જે ભાગ પર અમે ભાર મૂક્યો છે તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અદાલતે માત્ર પોલીસ દ્વારા અહેવાલ સાથે મોકલવામાં આવેલા દસ્તાવેજોનો જ સંદર્ભ લઈને સંતોષ માનવાનો નથી, પરંતુ અદાલતે એ પણ જોવું પડે છે કે આરોપી વ્યક્તિઓને તેમની બચાવની યોગ્ય રીતે કામગીરી કરવા માટે જરૂરી તમામ માહિતી ઉપલબ્ધ હોવી જોઈએ. જો સ્પષ્ટપણે એવું કહી શકાય કે આરોપીની બચાવ માટે વિસ્તૃત કરાયેલા ફોટોગ્રાફોની જરૂરિયાત છે, તો તેને તે નકારી શકાય નહીં. અમે ઉપર ઉલ્લેખિત પુસ્તકોના આધારે અગાઉ જ વિચાર્યું છે કે વિસ્તૃત કરાયેલા ફોટોગ્રાફોની જરૂરિયાત માત્ર નિષ્ણાતને અભિપ્રાય સુધી પહોંચવા માટે જ નથી, પરંતુ લખાણ અંગે અદાલત યોગ્ય નિષ્કર્ષે પહોંચે તે માટે પણ તે જરૂરી છે. એ બાબત પર ભાર મૂકવાની જરૂર નથી કે હસ્તલેખ નિષ્ણાતનો અભિપ્રાય માત્ર અભિપ્રાયરૂપ પુરાવો છે અને તે નિર્ણાયક નથી. તે માત્ર એવા સાક્ષીઓ દ્વારા આપવામાં આવેલા પુરાવાને પુષ્ટિ આપે છે, જેઓ લખાણથી પરિચિત હોય છે. પરંતુ વિવાદિત લખાણ બનાવટી

છે કે અન્યથા, તે અંગે નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે ફરિયાદ પક્ષ તેમજ બચાવ પક્ષ અને અદાલતને લખાણ તરફ જોવું જરૂરી બનશે અને વિશેષ કરીને અદાલતે પોતાનો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય રચવો પડશે. આ અભિપ્રાય રચવા માટે નિષ્ણાતોએ એવું માન્યું છે કે વિસ્તૃત કરાયેલા ફોટોગ્રાફોની હાજરી વધુ સહાયરૂપ થશે અને જો તે અદાલત માટે જરૂરી હોય, તો શું એવું કહી શકાય કે તેવા દસ્તાવેજો એવા નથી કે જે અદાલતમાં રજૂ કરવા આવશ્યક હોય? સ્ટેટ (દિલ્લી એડમિનિસ્ટ્રેશન) વિ. પાલી રામ, જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૭૯ એસ.સી. ૧૪ : (૧૯૭૯ ક્રિ એલ.જે. ૧૭) માં પ્રકાશિત થયો છે, તે કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું છે (ક્રિ એલ.જે.ના પૃષ્ઠ ૨૫ પર) :

નિષ્ણાતનો કાર્યક્ષેત્ર ન્યાયાધીશ અથવા જ્યુરી તરીકે કાર્ય કરવાનો નથી. નિષ્ણાતનું વાસ્તવિક કાર્ય એ છે કે તે અદાલત સમક્ષ તમામ સામગ્રી, તેમજ તે કયા કારણોસર તે નિષ્કર્ષે પહોંચ્યો છે તે કારણો સાથે, રજૂ કરે, જેથી અદાલત, ભલે તે નિષ્ણાત ન હોય, તો પણ તે સામગ્રીના પોતાના અવલોકનના આધારે પોતાનો સ્વતંત્ર નિર્ણય રચી શકે..... સામાન્ય રીતે, અદાલતે નિષ્ણાતને કાયદાના હોય કે હકીકતના, કોઈપણ વિવાદિત મુદ્દા અંગે તેનો નિષ્કર્ષ આપવા કહેવું યોગ્ય નથી, કારણ કે કડક અર્થમાં આવા મુદ્દાઓનો નિર્ણય અદાલત અથવા જ્યુરીએ કરવાનું હોય છે. હસ્તલેખ નિષ્ણાતનું કાર્ય વિવાદિત લેખન અને સાબિત થયેલ અથવા સ્વીકારેલ લેખન વચ્ચેના સામ્ય અને અસામ્યના મુદ્દાઓના સંદર્ભમાં, બંને લખાણોના સમૂહોની વૈજ્ઞાનિક તુલના કર્યા પછી પોતાનો અભિપ્રાય આપવાનો છે.

આ અવલોકનો સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે નિષ્ણાતે જે કારણોએ તેને નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા પ્રેરિત કર્યો હોય તે કારણો સાથેની તમામ સામગ્રી અદાલત સમક્ષ એકસાથે મૂકવી આવશ્યક છે. તે સામગ્રી કઈ છે? શું એવું કહી શકાય કે માત્ર એક કાગળનો ટુકડો, જેમાં તેણે પોતાનો અભિપ્રાય અને તેના કારણો આપ્યા છે, તે જ સામગ્રી છે, અથવા તે મૂળભૂત સામગ્રી છે, જેના આધાર પર તેણે પોતાના અભિપ્રાયનો આધાર રાખ્યો છે, જેમ કે વિસ્તૃત કરાયેલા ફોટોગ્રાફો? જો નિષ્ણાતે પોતાનો અભિપ્રાય વિસ્તૃત કરાયેલા ફોટોગ્રાફોની શક્તિના આધારે આપ્યો હોય, તો માત્ર કારણોની પુનરુત્પત્તિ પૂરતી ગણાશે નહીં. અદાલત પણ વિસ્તૃત કરાયેલા ફોટોગ્રાફોનો સંદર્ભ લીધા વિના અને સમાનતા કે અસમાનતાના બિંદુઓ, જે કંઈ હોય તે, જાણી કાઢ્યા વિના, નિષ્ણાતે યોગ્ય અભિપ્રાય આપ્યો છે કે નહીં તેની મૂલવણી કરી શકશે નહીં. તેથી, હસ્તલેખની મૂલવણી કરવા માટે વિસ્તૃત કરાયેલા ફોટોગ્રાફો આવશ્યક બનશે, અને ભલે ફરિયાદ પક્ષ તેમને રજૂ ન કરે અથવા માત્ર મૌખિક રીતે એવું કહે કે તેઓ તેમની ઉપર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ ધરાવતા નથી, તો શું એવું કહી શકાય નહીં કે તે જ દસ્તાવેજો છે, જેના પર નિષ્ણાતે નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે આધાર રાખ્યો હતો અને તેથી તે જ દસ્તાવેજો છે, જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખે છે?

૧૪. રાજ્ય તરફથી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે નકલીઓ આપવાના પ્રશ્ન સુધી કોઈ ન્યાયશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત સંકળાયેલો નથી. નારાયણ

રાવના કેસમાં (ઉપરોક્ત) સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદા પર ક્ષીણ આધાર મુકવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ ત્યાં પૂર્વગ્રહનો પ્રશ્ન હતો, તેમ છતાં ત્યાં પણ સર્વોચ્ચ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું છે કે આરોપીના બચાવના યોગ્ય સંચાલન માટે દસ્તાવેજો આવશ્યક છે. અહીં પૂર્વગ્રહનો પ્રશ્ન નથી, કારણ કે આરોપીઓ પ્રારંભિક તબક્કે જ ફરિયાદ લઈને આવ્યા છે. નીચલી અદાલતમાં ચાલતી કાર્યવાહી પૂર્ણ થઈ નથી અને તેથી જો આ તબક્કે અદાલત એવો નિષ્કર્ષ કરે કે આરોપીના યોગ્ય બચાવ માટે મોટા કરાયેલા ફોટોગ્રાફો પૂરા પાડવા આવશ્યક છે, તો પછી પૂર્વગ્રહ વગેરેના અન્ય પ્રશ્નો ઉદ્ભવશે નહીં. રાજ્યએ આ મુદ્દો રજૂ કરવા માટે કે નકલીઓ આપવાના પ્રશ્નમાં ન્યાયશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત સંકળાયેલો નથી, બશીર હુસૈન વિ. ગુલામ મોહમદ ઇસ્માઈલના કેસમાં એ.આઈ.આર. ૧૯૬૬ બોમ ૨૫૩ : (૧૯૬૬ ક્રિ એલ.જે. ૧૩૯૫) પર આધાર મૂક્યો હતો. બોમ્બે વડી અદાલત સમક્ષના કેસમાં ખાનગી ફરિયાદમાં કરાયેલા નિવેદનોની નકલીઓ પૂરી પાડવાનો પ્રશ્ન હતો. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા મુજબ, પોલીસ અહેવાલ પર દાખલ થયેલા કેસમાં ફરિયાદ પક્ષ જે નિવેદનો અને દસ્તાવેજો પર આધાર રાખે છે, તેમની નકલીઓ પૂરી પાડવાની હોય છે. જ્યારે એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો ત્યારે બોમ્બે વડી અદાલતે આ કહીને તેને અસ્વીકાર કર્યો કે કલમ ૧૭૩(જ) ફક્ત ત્યારે જ લાગુ પડે છે જ્યારે તપાસ પોલીસ અધિકારી દ્વારા કરવામાં આવી હોય અને તે પણ સંહિતાના પ્રકરણ ૧૪ હેઠળ. વધુમાં એવું પણ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું કે કલમ ૧૭૩(જ) સંપૂર્ણપણે પ્રક્રિયાત્મક છે અને માત્ર માર્ગદર્શક છે. તે

ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રનો કોઈ મૂળભૂત સિદ્ધાંત પણ ઘડે છે એવું નથી અને તેથી એવી દલીલ કરી શકાતી નથી કે આ કલમમાં સમાયેલ સિદ્ધાંતને સમાનતાથી લાગુ કરીને આવી નકલીઓ આરોપીને ઉપલબ્ધ કરાવવી જોઈએ. વધુમાં એવું પણ નિરીક્ષણ થયું કે ખાનગી ફરિયાદ પર સ્થાપિત વોરંટ કેસ કલમો રપર થી રપટ હેઠળની પ્રક્રિયાથી સંચાલિત થાય છે અને કારણ કે આ કલમોમાં આવી નકલીઓ પૂરી પાડવા માટે કલમ ૧૭૩(જ) જેવી કોઈ જોગવાઈ નથી, આરોપી આવી નકલીઓ મેળવવાનો હકદાર નથી. આ નિરીક્ષણો તેથી કરવામાં આવ્યા હતા કે અદાલત સમક્ષ એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો કે જ્યાં પ્રકરણ ૧૪ લાગુ પડતું નથી અને ભલે કેસ પોલીસ અહેવાલ આધારિત ન હોય, તોય કલમ ૧૭૩(જ)ની સમાનતાથી નકલીઓ આપવી જોઈએ. આ દલીલનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. એટલું જ નહીં, તે કેસમાં બચાવ પક્ષ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી જેટામલાનીએ એવી રજૂઆત કરીને જોગવાઈઓને સર્વવ્યાપક બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો કે ફરિયાદ પક્ષે એવા તમામ વ્યક્તિઓના નિવેદનોની નકલીઓ પૂરી પાડવી જ જોઈએ જેમની તપાસ દરમિયાન ફરિયાદ પક્ષ પૂછપરછ કરવાની દરખાસ્ત કરતું નથી, કારણ કે તે એવી જોગવાઈઓનો ઉદ્દેશ કરતું હતું જે સંહિતામાં ન હતી અને છતાં તેને સમાનતાથી લાગુ કરવાનો પ્રયત્ન થતો હતો. બોમ્બે વડી અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું છે કે કલમ ૧૭૩(જ) સંપૂર્ણપણે પ્રક્રિયાત્મક છે અને તે ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રનો કોઈ મૂળભૂત સિદ્ધાંત પણ ઘડતી નથી. પરંતુ હાલના કેસમાં કલમ ૧૭૩(જ)

સ્પષ્ટપણે લાગુ પડે છે. એક સૂક્ષ્મ ભેદ ઉભો કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે કે જો આ સિદ્ધાંતો (બોમ્બે વડી અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલા) લાગુ કરવામાં આવે, તો કારણ કે કલમ ૧૭૩(૫)(એ) હેઠળ પોલીસને ફક્ત તેવા દસ્તાવેજો જ મોકલવા ફરજિયાત છે જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનું પ્રસ્તાવિત કરે છે અને જો કલમ ૨૦૭(વી) હેઠળ અદાલતે મેજિસ્ટ્રેટને પોલીસ અહેવાલ સાથે કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૫) હેઠળ મોકલાયેલા અન્ય કોઈ દસ્તાવેજની અથવા તેના સંબંધિત અંશની નકલ આપવાની હોય, તો જો દસ્તાવેજો મોકલવામાં આવ્યા ન હોય, તો કડક પાલન મુજબ મોટા કરાયેલા ફોટોગ્રાફોની નકલ આપવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. પરંતુ અમને લાગે છે કે આ દલીલ અતિશય તકનીકી છે, કારણ કે અમે “ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવાનું પ્રસ્તાવિત કરે છે” તેને વ્યાપક અર્થઘટનમાં ધ્યાનમાં લેવા ઇચ્છીએ છીએ, જેથી આરોપીને તેના યોગ્ય બચાવ માટે સામગ્રીની ઉપલબ્ધિનું મૂલવણ કરી શકાય. ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત ન્યાયસંગત વિચારણાનો છે. ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા આરોપીને આપવામાં આવતા દસ્તાવેજોમાંથી ન્યાયસંગત વિચારણાની ખાતરી હોવી જ જોઈએ, અર્થાત આરોપીને તે તમામ સામગ્રીની જાણ હોવી જોઈએ જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખે છે અને તે તમામ સામગ્રીની પણ જાણ હોવી જોઈએ જેનો ઉપયોગ ફરિયાદ પક્ષ આરોપી વિરુદ્ધ કરવાનું છે, જેથી તે પોતાનો યોગ્ય બચાવ તૈયાર કરી શકે. આવા કેસમાં ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત નિશ્ચિતપણે સંકળાયેલો છે. છતાં પણ,

બશીર હુસૈનના કેસમાં (ઉપરોક્ત) બોમ્બે વડી અદાલતના આ ચુકાદા હોવા છતાં, જેમાં બતાવવામાં આવ્યું હતું કે પ્રકરણ ૧૪ હેઠળ આવરી ન લેવાતા ખાનગી ફરિયાદ આધારિત કોઈપણ કેસમાં આરોપી નકલીઓ મેળવવાનો હકદાર નથી, એ જ બોમ્બે વડી અદાલતે ગોવિંદ રઘુનાથ સાવંત વિ. બી.એ. કાકડે, અહેવાલિત (૧૯૭૫) ૭૭ બોમ એલ.આર. ૨૧૪,ના કેસમાં એવું માન્યું હતું કે રેલવે સંપત્તિ (ગેરકાયદેસર કબજો) અધિનિયમ, ૧૯૬૬ હેઠળના ગુનાઓ બાબતે આરોપીને નકલીઓ આપવી જોઈએ. બશીર હુસૈનના કેસનો (ઉપરોક્ત) ચુકાદો એકલ ન્યાયાધીશનો છે. તેવી જ રીતે ગોવિંદ રઘુનાથ સાવંતના કેસનો (ઉપરોક્ત) ચુકાદો પણ એકલ ન્યાયાધીશનો છે. તે કેસમાં આરોપીએ સાક્ષીઓના નિવેદનોની નકલીઓ માટે અરજી કરી હતી અને પ્રેસિડન્સી મેજિસ્ટ્રેટ આ આધારે અરજી નામંજૂર કરી હતી કે રેલવે સંપત્તિ (ગેરકાયદેસર કબજો) અધિનિયમ, ૧૯૬૬ હેઠળના કેસોમાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૫૨ અને ત્યારબાદની જોગવાઈઓ હેઠળની પ્રક્રિયા લાગુ પડે છે, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૫૧-એ હેઠળની નહીં, અને તેથી ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૪)માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજોની નકલીઓ આરોપી હક્કરૂપે માંગી શકતો નથી. બોમ્બે વડી અદાલતે ઠરાવ્યું કે ભલે એવો કોઈ વૈધાનિક અથવા તકનીકી કારણ ન હોય કે ફરિયાદ ચલાવતી સત્તાએ સ્વપ્રેરણાથી આરોપીને નકલીઓ પૂરી પાડવી જોઈએ અથવા અદાલતમાં રજૂ કરવી જોઈએ, તેમ છતાં ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨(૧) હેઠળના બચાવના મૂળભૂત

હક્કના સંરક્ષણ અને અમલ માટે તથા કુદરતી ન્યાયના સામાન્ય સિદ્ધાંતોના આધારે, જ્યારે આરોપી એવી રજૂઆત માટે અરજી કરે ત્યારે ફરિયાદ પક્ષના વકીલની નૈતિક અને આચારાત્મક ફરજ એટલી તો છે જ કે જે સાક્ષીની પૂછપરછ તે કરવા માગે છે તેના નિવેદનો અદાલત સમક્ષ ઓછામાં ઓછા રજૂ કરે. અમારે કહેવું પડે છે કે અમે આ પાસાને નૈતિક અને આચારાત્મક ફરજના દૃષ્ટિકોણથી વિચારતા નથી. પરંતુ અમે તેને આરોપીના તાત્વિક હક્ક તરીકે વિચારીએ છીએ અને આ આરોપીની વિશિષ્ટ માંગ ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો દ્વારા સમર્થિત છે કે નહીં તેનું મૂલવણ કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. બોમ્બે વડી અદાલતે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨(૧)નો આરોપીના બચાવ પર પડતા પ્રભાવનો વિચાર કર્યો હતો. બોમ્બે વડી અદાલતે માન્યું હતું કે આ માત્ર તકનીકી, ઔપચારિક કે વિધિપૂર્વકનો મુદ્દો નથી; તે વાસ્તવિક હોવો જોઈએ. આરોપીના બચાવને અસીલ પાસેથી મળેલી પૂરતી સૂચનાઓનો આધાર હોવો જોઈએ, જે ત્યારે જ મેળવી શકાય જ્યારે ફરિયાદ ચલાવતી વ્યવસ્થા બચાવ પક્ષના વકીલને અગાઉથી જાણ કરવાની સગવડ આપે કે આરોપી વિરુદ્ધ તેની પાસે શું છે. જ્યારે જોગવાઈઓ આરોપીને ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવાનું પ્રસ્તાવિત કરે છે તેની નકલીઓ મેળવવાની પરવાનગી આપે છે, ત્યારે આ સિદ્ધાંત તો વધુ જ પ્રમાણમાં લાગુ પડે છે. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૨૨(૧) એવું જોગવે છે કે આરોપીને પોતાની પસંદના કાનૂની વ્યવસાયી સાથે પરામર્શ કરવાનો અને તેના દ્વારા બચાવ મેળવવાનો હક્ક નકારવામાં આવશે નહીં. ઉપર ઉલ્લેખિત

ગોવિંદ રઘુનાથ સાવંતના કેસના (ઉપરોક્ત) ચુકાદામાં બોમ્બે વડી અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે ભલે કોઈ નિશ્ચિત કેસમાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૪)ની ફરજિયાત જોગવાઈ લાગુ પડતી ન હોય, છતાં જો આરોપી વકીલની સહાયથી પોતાનો બચાવ કરવા માગે અને વકીલને પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૪૫ હેઠળ જિરાહ માટે સાક્ષીના નિવેદનોની આવશ્યકતા અનુભવાય, તો ફરિયાદ પક્ષ અદાલતમાં એવા નિવેદનો રજૂ કરવાનું અટકાવી શકતું નથી અને અદાલતે પણ પોતાની જાતને આવા નિવેદનો રજૂ કરાવવા માટે લાચાર અને અસહાય માની લેવી જોઈએ નહીં. જો બોમ્બે વડી અદાલત સમક્ષ આવેલા તે મામલામાં, જેમાં ધારા ૧૭૩(૪) ની જોગવાઈઓ લાગુ પડતી ન હતી, તેમ છતાં બોમ્બે વડી અદાલતે આરોપીના બચાવના વિચારના વ્યાપક દૃષ્ટિકોણથી તેની નકલ ઉપલબ્ધ કરાવવી આવશ્યક ગણેલી હોય, તો હાલના મામલામાં ધારા ૧૭૩(૫) અને ધારા ૨૦૭(૫) નો એવો અર્થઘટન કરવાનું તો વધુ જ કારણ બને છે, જે આરોપીના બચાવને લગતા પરિપ્રેક્ષ્યમાં ન્યાયના હિતને આગળ વધારે. તેથી ઉપરોક્ત ઉદ્દેશિત બોમ્બે વડી અદાલતના ચુકાદાએ ધારા ૧૭૩(૪) ના પ્રભાવને વધુ વ્યાપક પરિઘમાં અને બશીર હુસૈન (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આપવામાં આવેલા નિર્ણયથી ભિન્ન ઢબે વિચાર્યો હતો. અમને તો એવું લાગે છે કે, જ્યાં સુધી અમારી સમક્ષનો વર્તમાન વિવાદ સંબંધિત છે, ત્યાં સુધી ફરિયાદ પક્ષ જે દસ્તાવેજો પર આધાર રાખે છે તેની આવશ્યકતામાં તે વિસ્તૃત ફોટોગ્રાફોનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેના આધારે રાજ્યના પ્રશ્નિત

દસ્તાવેજોના પરીક્ષકે પોતાનો અભિપ્રાય આધારિત કર્યો છે. અમે આ બાબતનો વિચાર આરોપી વ્યક્તિઓને તેમના પોતાના બચાવમાં નોંધપાત્ર સહાય પૂરી પાડવાના દૃષ્ટિકોણથી કરીએ છીએ. સુશ્રી મનિકા ગાંધી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૭૮ એસ.સી. ૫૯૭ માં પ્રકાશિત છે, તે કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે, અનુચ્છેદ ૫૬ માં, આ રીતે અવલોકન કર્યું હતું :

વાજબીપણાનો સિદ્ધાંત, જે કાનૂની તેમજ તત્ત્વચિંતનાત્મક રીતે સમાનતા અથવા અનૈરિછકતાના અભાવનો એક આવશ્યક તત્ત્વ છે, તે કલમ ૧૪માં સર્વવ્યાપક પ્રભાવની માફક વ્યાપ્ત છે અને કલમ ૨૧ દ્વારા અવલોકિત પ્રક્રિયા કલમ ૧૪ સાથે સુસંગત રહેવા માટે વાજબીપણાની કસોટી પર ખરી ઉતરતી હોવી જ જોઈએ. તે "યોગ્ય, ન્યાયસંગત અને નિષ્પક્ષ" હોવી જોઈએ અને અનૈરિછક, કલ્પિત અથવા દમનકારી ન હોવી જોઈએ; અન્યથા, તેને કોઈ પ્રક્રિયા ગણવી જ નહીં અને કલમ ૨૧ ની આવશ્યકતા પૂર્ણ થયેલી ગણાશે નહીં.

ભારતના સંવિધાનની કલમ ૨૧ એવી જોગવાઈ કરીને વ્યક્તિના જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરે છે કે કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા અનુસાર સિવાય કોઈપણ વ્યક્તિને તેના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યથી વંચિત કરવામાં આવશે નહીં. તેથી કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયાનું મહત્વ પણ સંવિધાનની કલમ ૨૧ માં નિહિત કરવામાં આવ્યું છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાએ ફોજદારી વિચારણા સંબંધિત એવી પ્રક્રિયા નક્કી કરી છે જેમાં આરોપી વ્યક્તિઓને તેમના બચાવ માટે રક્ષણાત્મક ઉપાયો આપવામાં આવ્યા છે. ૧૯૫૫ પછી ફરિયાદ

પક્ષે જે દસ્તાવેજો પર આધાર રાખ્યો હોય તેની નકલો આપવાની જોગવાઈ કરીને આરોપીને પોતાનો બચાવ યોગ્ય રીતે ઘડી શકે તેવી વધુ સુવિધા આપવા દિશામાં એક પ્રગતિશીલ પગલું ભરવામાં આવ્યું હતું. આરોપીને અપાયેલો આ અધિકાર તેને તેવા દસ્તાવેજો, એટલે કે ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજ અંગેના અંતિમ નિષ્કર્ષ જે પર આધારિત હોય તેવા વિશાળિત ફોટોગ્રાફો, એટલે કે નિષ્ણાતના કારણો, આપવા ઇનકાર કરીને નિષ્ફળ બનાવી શકાતો નથી. જો નિષ્ણાતનું અભિપ્રાય વિશાળિત ફોટોગ્રાફના અવલોકનની શક્તિના આધારે હોય, તો તેની નકલ આપવા ઇનકાર કરીને એવું કહી શકાય કે આરોપીને અપાયેલો અધિકાર સુરક્ષિત રાખવામાં આવ્યો હતો? જો ફરિયાદ પક્ષને એવો જ અધિકાર હોઈ શકે, તો આરોપીને તે અધિકારનો ઇનકાર કરવો એ કલમ ૧૭૩(૫) ની જોગવાઈઓને નિષ્ફળ બનાવવાના બરાબર થશે. સુપ્રીમ. એન્ડ રિમેમ્બરન્સર ઓફ લીગલ અફેર્સ, વેસ્ટ બંગાળ વિ. સત્યેન ભૌમિક, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૧ એસ.સી. ૯૧૭ માં અહેવાલિત કેસમાં, પરિચ્છેદ ૨૨ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે અદાલતે હવે કલમ ૨૧ માં સમાયેલ સ્વાતંત્ર્યની સંકલ્પનાના વ્યાપને વિસ્તૃત કર્યો છે, જેથી 'પ્રક્રિયા' શબ્દને અત્યંત વ્યાપક અર્થછાયા આપવામાં આવે. ત્યારબાદ મનિકા ગાંધીના કેસનો (ઉપરોક્ત) ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત અવતરણ પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવ્યું હતું. સત્યેન ભૌમિક (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઓફિશિયલ સિક્રેટ્સ એક્ટની કલમ ૧૪ ની જોગવાઈ પર વિચાર કર્યો હતો. એવું નોંધાયું હતું કે કલમ ૧૪ કોઈપણ રીતે આરોપીના પોલીસ દ્વારા નોંધાયેલા સાક્ષીઓના નિવેદનોની નકલો અથવા તપાસ દરમિયાન પોલીસ દ્વારા મેળવાયેલા દસ્તાવેજોની નકલો

મેળવવાના મૂલ્યવાન અધિકારો છીનવી લેતી નથી, વગેરે. અને આ પાસા પર વિચાર કરતાં સર્વોચ્ચ અદાલતે માન્યું હતું કે જો ઓફિશિયલ સિક્રેટ્સ એક્ટની કલમ ૧૪ ને આરોપીને સાક્ષીઓના નિવેદનોની કોઈ પણ નકલો મેળવવાથી વંચિત કરતી ગણવામાં આવે, તો કલમ ૧૪ ની સાંવિધાનિક માન્યતા યથાવત્ રાખવી મુશ્કેલ બની જાય, કારણ કે પરિણામે પ્રક્રિયા અત્યંત અયોગ્ય, કઠોર અને આરોપી માટે હાનિકારક બની જાય અને તે મુજબ કેસ એવી પ્રક્રિયા અનુસાર ચલાવવામાં આવ્યો ગણાય જે સંવિધાનની કલમ ૨૧ ની જોગવાઈઓ સાથે સુસંગત ન હોય. નિશ્ચિતપણે, ત્યાં વિશેષ અધિનિયમ હેઠળ વિચારણા પામતા આરોપીને નકલો આપવાના પ્રશ્નનો કેસ હતો, પરંતુ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની જોગવાઈઓ લાગુ કરવામાં આવી હતી અને એવા કેસમાં પણ નકલો આવશ્યક ગણવામાં આવી હતી.

૧૫. હુસૈનઆરા ખાતૂન વિ. હોમ સેકી., સ્ટેટ ઓફ નિહાર, પટણા, જેનો અહેવાલ એ.આઈ.આર. ૧૯૭૯ એસ.સી. ૧૩૬૯ : (૧૯૭૯ ક્રિ એલ.જે. ૧૦૪૫) માં પ્રકાશિત થયો છે, તે કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૯એ પર વિચાર કર્યો હતો. આ બાબતનો વિચાર નિઃશુલ્ક કાનૂની સેવા, યુક્તિપૂર્ણ, નિષ્પક્ષ અને ન્યાયસંગત પ્રક્રિયાના અપરિહાર્ય અંગ તરીકે, તે દૃષ્ટિકોણથી કરવામાં આવ્યો હતો. તેમાં નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે કે નિઃશુલ્ક કાનૂની સેવાઓનો હક, ગુનાના આરોપનો સામનો કરતી વ્યક્તિ માટે 'યુક્તિપૂર્ણ, નિષ્પક્ષ અને ન્યાયસંગત' પ્રક્રિયાનું સ્પષ્ટપણે એક અનિવાર્ય ઘટક છે અને તે અનુચ્છેદ ૨૧ ની બાંધધરીમાં નિહિત માનવો જ જોઈએ. વધુમાં એવું પણ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે કે ગરીબી,

નિર્ધનતા અથવા એકાંગી સ્થિતિ જેવા કારણોસર જે દરેક આરોપિત વ્યક્તિ વકીલ રાખી શકતી નથી અને કાનૂની સેવાઓ મેળવી શકતી નથી, તેને આ બંધારણીય હક પ્રાપ્ત છે, અને જો કેસની પરિસ્થિતિઓ તથા ન્યાયની આવશ્યકતાઓ એવી માંગ કરે, તો એવી આરોપિત વ્યક્તિને વકીલ પૂરો પાડવાનો રાજ્ય પર આદેશિત કર્તવ્ય છે. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૩૯એ, રાજ્યની નીતિના દિશાસૂચક સિદ્ધાંતો સંબંધિત ભાગ ૪ માં આવેલ છે. અનુચ્છેદ ૩૯એ ની પ્રથમ પંક્તિ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. તે મુજબ રાજ્ય એ સુનિશ્ચિત કરશે કે કાનૂની વ્યવસ્થાનું કાર્ય સમાન અવસરના આધાર પર ન્યાયને પ્રોત્સાહન આપે,..... તે પછી યોગ્ય કાયદેસરની જોગવાઈઓ અથવા યોજનાઓ દ્વારા નિઃશુલ્ક કાનૂની સહાય અંગેનો ઉચ્ચાર છે. પરંતુ અનુચ્છેદ ૩૯એ નો પ્રથમ ભાગ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે કાનૂની વ્યવસ્થાનું કાર્ય સમાન અવસરના આધાર પર ન્યાયને પ્રોત્સાહન આપતું હોવું જ જોઈએ. આ જ મુદ્દા પર અમે ભાર મૂકવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ. અમારી સમક્ષના વર્તમાન કેસમાં, ફરિયાદ પક્ષ પાસે વિશાળકૃત ફોટોગ્રાફોના આધારે હસ્તલેખ નિષ્ણાતનો અભિપ્રાય મેળવવા માટે જરૂરી તમામ સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે. જો આરોપિતને તે નકારી દેવામાં આવે, તો શું એવું કહી શકાય કે કાનૂની વ્યવસ્થાનું કાર્ય સમાન અવસરના આધાર પર ન્યાયને પ્રોત્સાહન આપશે? અનુચ્છેદ ૩૯એ નું તેના સત્ય સ્વરૂપમાં પાલન કરવા માટે, અવસર આરોપિત તથા ફરિયાદ પક્ષ બંનેને સમાન હોવો આવશ્યક છે અને જો કલમ ૧૭૩(પ) જેવી જોગવાઈઓ પોલીસ અથવા રાજ્યને મહત્વના દસ્તાવેજોની નકલો આરોપિતને આપવાનું કહે છે, તો ફરિયાદ પક્ષે હસ્તલેખ નિષ્ણાતનો અભિપ્રાય જે આધારે સ્થાપિત કર્યો છે તે આધાર આરોપિતને ઉપલબ્ધ ન હોય તો આરોપિત તે

અવસરનો યોગ્ય રીતે લાભ લઈ શકશે નહીં. હુસૈનઆરા ખાતૂન (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે જેમ વિચાર્યું છે તેમ, માત્ર એટલા માટે કે આરોપિત વ્યક્તિ પાસે પૈસા ખર્ચવાની ક્ષમતા નથી, તેને ન્યાય મેળવવાના અવસરથી વંચિત રાખી શકાય નહીં. રાજ્ય તરફથી રજૂ કરાયેલ આ દલીલ કે જો આરોપિત વિશાળકૃત ફોટોગ્રાફો મેળવવા માટે ખર્ચ કરે તો દસ્તાવેજો તેને બચાવ માટે ઉપલબ્ધ થઈ શકે, તે ક્યારેય સ્વીકાર્ય ગણાઈ શકે નહીં.

૧૬. કલમ ૧૭૩(પ) ની જોગવાઈઓનું કડક અર્થઘટન કરવા માટે એવો નબળો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો કે તે દસ્તાવેજોનો, મુખ્યત્વે પોલીસ દ્વારા નોંધાયેલા નિવેદનોનો તેમજ એવા દસ્તાવેજોનો ઉલ્લેખ કરે છે જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે અને તેથી તેના આધારે અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યો હતો તે વિસ્તૃત કરાયેલા ફોટોગ્રાફો તેનો સમાવેશ નહીં કરે. પુરાવા અધિનિયમની ધારા ૩ હેઠળ 'દસ્તાવેજ' ની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે અને તેમાંના દૃષ્ટાંતોમાં મુદ્રિત, શિલાછાપિત અથવા ફોટોગ્રાફ કરાયેલા શબ્દોને દસ્તાવેજો ગણવામાં આવ્યા છે. વધુમાં, ધારા ૬૨ ની જોગવાઈઓ હેઠળ પુરાવા અધિનિયમ, સ્પષ્ટીકરણ ૨ મુજબ, જ્યાં દસ્તાવેજોની સંખ્યા એકસરખી એકરૂપ પ્રક્રિયા દ્વારા બનાવવામાં આવી હોય, જેમ કે..... ફોટોગ્રાફી ના કિસ્સામાં, ત્યાં દરેક દસ્તાવેજ બાકીનાં દસ્તાવેજોની સામગ્રીનું પ્રાથમિક પુરાવું બને છે. તેથી જો ફોટોગ્રાફ પર આધાર રાખવામાં આવે, તો તે પ્રાથમિક પુરાવું ગણાશે. એવો અર્થ નથી કે માત્ર ફોટોગ્રાફનું નેગેટિવ જ પ્રાથમિક પુરાવું ગણાય; પરંતુ જો પોઝિટિવ પર

આધાર રાખવામાં આવે, તો તે આંખે જોવામાં આવી શકે એવું હોય છે અને તેના પરથી મત આપવામાં આવે છે, એટલે તે પણ તે પુરાવાનો એક ભાગ બને છે જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખે છે એવું કહી શકાય. શ્રી જે.એમ. પંચાલ, વિદ્વાન સરકારી વકીલ, પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૪૫ના આધારે નિષ્ણાત પુરાવા અંગે સૂક્ષ્મ ભેદ દર્શાવવા ઈચ્છતા હતા. તેમના અનુસાર, આ જોગવાઈ હસ્તલિખિતની ઓળખ અંગે હસ્તલિખિત નિષ્ણાતે આપેલો મત સંબંધિત બનાવે છે અને જેમણે પુરાવું આપ્યું છે તે વ્યક્તિઓ નિષ્ણાતો છે. તેથી તેમનું રજૂઆત એવું છે કે માત્ર નિષ્ણાતે આપેલો મત પૂરતો ગણાશે અને તે જ સંબંધિત પુરાવું રહેશે, અને તેથી જેઓના આધારે તેણે પોતાનો મત રચ્યો તે ફોટોગ્રાફો અંગે કોઈ પ્રશ્ન ઊભો નહીં થાય. તકનીકી રીતે, શ્રી પંચાલે પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૪૫ના આધારે આગળ ધપાવેલી દલીલ એ દર્શાવે છે કે નિષ્ણાતે આપેલો માત્ર મત જ પૂરતો ગણાશે અને જો આ દલીલને તેના તર્કસંગત અંત સુધી લઈ જવાય, તો તે મત સુધી પહોંચવા માટેના કારણોને પણ જરૂરી માનવામાં નહીં આવે. પરંતુ કલમ ૪૫ને આ રીતે ખેંચીને અર્થઘટન કરવું યોગ્ય નથી, કારણ કે આ અદાલતે (૧૯૭૩) ૧૪ ગુજ એલ.આર. ૮૦૭ માં ચીમનલાલ ભોગીલાલ શાહ વિ. ગુજરાત રાજ્ય ના કેસમાં નિરીક્ષણ કર્યું છે કે જો ફરિયાદ પક્ષ હસ્તલિખિત નિષ્ણાતના મત પર આધાર રાખે, તો આરોપીને એવો મત આપવાના હસ્તલિખિત નિષ્ણાતના કારણોની પૂર્વ જાણ હોવાનો હક છે. જો આરોપીને તે કારણોની નકલ આપવામાં ન આવે, તો નીચલી અદાલતમાં ચાલતી કાર્યવાહી દરમિયાન તે હસ્તલિખિત નિષ્ણાતનો યોગ્ય રીતે સામનો કરી શકશે નહીં. પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૪૬ મુજબ, જે હકીકતો અન્યથા સંબંધિત

ન હોય, તે નિષ્ણાતોના મતને ટેકો આપે અથવા તેના સાથે અસંગત હોય, અને જ્યારે એવો મત સંબંધિત હોય, ત્યારે તે હકીકતો પણ સંબંધિત બને છે. એ નકારી શકાય તેમ નથી કે નિષ્ણાતનો મત તેના કારણોથી સમર્થિત છે અને તે કારણો વિશાળિત ફોટોગ્રાફોની તપાસ પર આધારિત છે. તેથી, જો ચીમનલાલ ભોગીલાલ શાહ ના કેસ (ઉપરોક્ત) માં સમાવવામાં આવેલા સિદ્ધાંતોનું યોગ્ય રીતે અવલોકન કરવામાં આવે, તો નિષ્ણાત પોતાનો મત અથવા નિષ્કર્ષ જેને આધારે સમર્થિત કરવા માંગે છે તે આધાર વિના, એટલે કે ફોટોગ્રાફો વિના, આરોપી અસરકારક રીતે પોતાનું રક્ષણ કરી શકતો નથી. તેથી રાજ્ય તરફથી આગળ ધપાવવાનો પ્રયત્ન કરાયેલો આ દલીલનો આધાર પણ ઉપલબ્ધ રહેશે નહીં. રાજ્ય તરફથી એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે બચાવપક્ષ માટે અત્યારે ફરિયાદ કરવાનો આ બહુ વહેલો તબક્કો છે, કારણ કે કાર્યવાહી આગળ વધેલી નથી અને એ હજી દર્શાવાયું નથી કે આરોપીને કોઈ રીતે પોતાનું યોગ્ય રીતે રક્ષણ કરવાની તકથી વંચિત કરવામાં આવ્યો છે. તેના વિરુદ્ધમાં, આ દલીલ સ્વીકારવામાં આવે તો તે બચાવના માર્ગમાં અડચણ ઊભી કરશે, કારણ કે પછી કાર્યવાહી પૂર્ણ થયા બાદ પક્ષપાતનો પ્રશ્ન તપાસવો પડશે; જ્યારે અત્યારે, મામલો વધુ આગળ વધે તેના પહેલાં, આરોપી વિશાળિત ફોટોગ્રાફોની નકલો એ માટે માંગે છે કે હસ્તલિખિતના વિશાળિત ફોટોગ્રાફો તેની તપાસ માટે ઉપલબ્ધ હોય તો જે નિષ્ણાત આરોપીને મદદ કરી શકે તે નિષ્ણાતના મતમાંથી પોતાના બચાવ માટે પૂરતી મદદ મેળવી શકે. તેથી આરોપીના મત પ્રમાણે આ મૂળભૂત આવશ્યકતા છે, જે તેને યોગ્ય રીતે પોતાનું રક્ષણ કરવાની તક વધુ પ્રબળ બનાવશે, અને તે રજૂઆત યોગ્ય જ છે. એટલે એવું

નથી કે આ ખૂબ વહેલો તબક્કો છે. પક્ષપાતનો પ્રશ્ન ઘણી વાર એવા કેટલાક કેસોમાં ઊભો થાય છે જ્યાં વ્યક્તિ પોતાના હકનો દાવો કરવામાં પોતાની બેદરકારી અથવા ઉપેક્ષાના પરિણામો અંગે બેધ્યાન રહીને કાર્યવાહીનો સામનો કરે છે. દિવાણી કાર્યવાહી હેઠળ, જ્યારે દાવાપત્રના આધારે દાવો દાખલ કરવામાં આવે છે, ત્યારે દાવાપત્રની નકલ હંમેશા પ્રતિવાદીને તામિલ કરવી આવશ્યક હોય છે. જો પ્રતિવાદી દ્વારા પ્રારંભિક તબક્કામાં નિયુક્ત કરાયેલ વકીલ દાવાપત્રની માંગ કરે, તો તેને તે મેળવવાનો હક છે. પરંતુ જો નકલ મેળવ્યા વિના તે આખી દાવાની કાર્યવાહી આગળ વધવા દે અને દાવાપત્રની નકલ વિના જ તે કેસમાં પ્રતિવાદીનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને નિર્ણય પણ મેળવી લે, તો પછી તેના મોઢે એ કહેવું શોભતું નથી કે આખી કાર્યવાહી ભંગાયેલી છે કારણ કે તેને દાવાપત્રની નકલ આપવામાં આવી નહોતી, જ્યારે તેણે તે અંગે કદી ફરિયાદ જ કરી નહોતી. અહીં ફરિયાદ પ્રારંભિક તબક્કામાં જ કરવામાં આવી છે અને જો તે ફરિયાદ યોગ્ય જણાય, એટલા અર્થમાં કે વિશાળિત ફોટોગ્રાફોની ગેરહાજરી ફરિયાદ પક્ષને ઉપલબ્ધ રહેલી નિષ્ણાત સલાહ મેળવવા માટે અને પોતાનું યોગ્ય બચાવ-આધાર ઉભું કરવા માટે આરોપીને વંચિત કરી દેશે, તો પછી તે ફોજદારી ન્યાયતત્વ સાથે સુસંગત ગણાશે નહીં, કારણ કે તે આરોપી તેમજ ફરિયાદ પક્ષ બંનેને સમાન તક હોવા પર આગ્રહ રાખે છે.

૧૭. ઉપર ઉલ્લેખિત નિર્ણયોનું ધ્યાનમાં લેતાં, અમને એવું લાગે છે કે વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિનો લાભ માત્ર ફરિયાદ પક્ષને જ મળવો જોઈએ એવું નહીં, પરંતુ

આરોપીને પણ તે લાભ મળવો જ જોઈએ; અને તે લાભ આપવા તથા તેને પોતાનો બચાવ કરવા માટે યોગ્ય અને વાજબી તક આપવા માટે, અમારું માનવું છે કે મોટાં કરાયેલા ફોટોગ્રાફો અનિવાર્ય છે. વધુમાં, રાજ્યના હસ્તલિખિત નિષ્ણાતે પોતાનો અભિપ્રાય તથા પોતાના નિષ્કર્ષના કારણો મોટાં કરાયેલા ફોટોગ્રાફો નિહાળી તેના આધારે આપ્યા છે; અને હસ્તલિખિત વિશે યોગ્ય નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં આરોપીને તેમજ અદાલતને સહાયરૂપ થવા માટે પણ તે મોટાં કરાયેલા ફોટોગ્રાફો આવશ્યક રહેશે. તેથી, તે મોટા કરાયેલા ફોટોગ્રાફોને તેવા દસ્તાવેજો કહી શકાય કે જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ ભરોસો મૂકવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે; અને તેથી અમારું માનવું છે કે રાજ્યનો હસ્તલિખિત નિષ્ણાત સાક્ષીપટ્ટીમાં પ્રવેશે તે પહેલાં, અથવા ઓછામાં ઓછું કાર્યવાહી દરમિયાન આરોપીને તેના નિષ્ણાતની મદદ મેળવવા માટે નિઃશુલ્ક રીતે, તે દસ્તાવેજો ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવવા જ જોઈએ. અમને આ બાબતનું ભાન છે કે આરોપીને નકલો આપવાની ફરજ હવે અદાલત પર છે અને એવો સમય આવી શકે છે કે જ્યારે અદાલતને નકલો આપવી ફરજિયાત બને; પરંતુ અદાલત આ કાર્ય રાજ્યની સહાયથી જ કરશે, અને આરોપીને પોતાનો યોગ્ય રીતે બચાવ કરવાની તક આપતી વેળાએ રાજ્યએ ખર્ચનો પ્રશ્ન કદી પણ ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ નહીં. અમે આ ખાસ કરીને એટલા માટે નોંધીએ છીએ કે નીચલી અદાલતમાં ચાલી રહેલી કાર્યવાહી દરમિયાન એક તબક્કે એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે મોટા કરાયેલા ફોટોગ્રાફોનો ખર્ચ રૂ. ૨,૦૦૦ જેટલો આવશે અને તે માટે રાજ્યએ ખર્ચ કરવો પડશે. જ્યારે આરોપીને પોતાનો બચાવ કરવા પૂરતી તક આપવાનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો હોય ત્યારે અદાલત સમક્ષ આ બાબત કદી વિચારણા બની શકે નહીં. તેમજ, માત્ર

એટલા માટે કે આ નકલો પૂરું પાડવા માટે અદાલતની ચાંત્રિક વ્યવસ્થા ઉપયોગમાં લેવાની રહેશે, અદાલતે વિવાદાસ્પદ મુદ્દે વિવેકસંગત નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં કદી હચકાવું નહીં. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવેલી પ્રક્રિયાના, અને અદાલતો દ્વારા સમયાંતરે કરવામાં આવેલી તેની યોગ્ય વ્યાખ્યાના, પાલનને સુગમ બનાવવા માટે રાજ્ય દ્વારા સમગ્ર પ્રયત્ન કરવો જ પડશે.”

૪૪ ચીમનલાલ ભોગીલાલ (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતના એક વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે જુના સંહિતાની કલમ ૨૦૭-એની પેટા-કલમ (૩) ને ધ્યાનમાં રાખીને એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે કારણોની નકલ આરોપીને આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આરોપી હસ્તલેખ નિષ્ણાત દ્વારા આપવામાં આવેલા અભિપ્રાયનો ખંડન કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં રહેશે નહીં. અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

અતઃ, તેમની સમક્ષ ચાલી રહેલી તપાસમાં વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ પર આ ફરજિયાત છે કે કલમ ૧૭૩ માં ઉલ્લેખિત તમામ દસ્તાવેજોની નકલો તપાસ શરૂ થાય તે પહેલાં આરોપીને પૂરી પાડવામાં આવે. તેથી, વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટનું એવું કહેવું યોગ્ય નથી કે તેમની અદાલત માત્ર તપાસ કરતી અદાલત હતી અને તેમને માત્ર કેસ સેશન્સ કોર્ટને સોંપવાનો જ હતો. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે યાદ રાખવું જોઈએ કે કેસ સોંપતી અદાલત કોઈ માત્ર ટપાલખાનું નથી અને ફરિયાદ પક્ષને સાક્ષીઓની તપાસ કરવાનો અધિકાર છે તથા આરોપીને તેમની ઉલટ-તપાસ કરવાનો અધિકાર ખુલ્લો રહેશે. દસ્તાવેજોના અવલોકન પરથી એવું રજૂ કરવું પણ આરોપી માટે ખુલ્લું રહેશે કે કેસ સેશન્સ કોર્ટને સોંપવા યોગ્ય નથી. તેથી, ફરિયાદ પક્ષ જે દસ્તાવેજો પર આધાર

રાખવાનો છે, તેમની નકલો આરોપીને આપવામાં ન આવે, તો કેસ સેશન્સ કોર્ટને સોંપવા યોગ્ય છે કે નહીં તે અંગે અદાલત સમક્ષ રજૂઆત કરવાની સ્થિતિમાં તે રહેશે નહીં. વર્તમાન કેસમાં, ફરિયાદ પક્ષ હસ્તલેખ નિષ્ણાતના અભિપ્રાય પર આધાર રાખે છે. હકીકતમાં, સમગ્ર કેસ દેખીતી રીતે હસ્તલેખ નિષ્ણાતના અભિપ્રાય પર જ આધારિત છે. તેથી, એવો અભિપ્રાય આપવા માટે હસ્તલેખ નિષ્ણાતે આપેલા કારણોની પૂર્વજાણકારી મેળવવાનો આરોપીને અધિકાર છે. જો આરોપીને તે કારણોની નકલ આપવામાં નહીં આવે, તો નીચલી અદાલતમાં ચાલનાર વિચારણાના સમયે હસ્તલેખ નિષ્ણાતનો યોગ્ય રીતે સામનો કરવાની સ્થિતિમાં તે રહેશે નહીં. તેવી જ રીતે, એવો અભિપ્રાય બનાવવા માટે હસ્તલેખ નિષ્ણાતે કયા દસ્તાવેજો પર આધાર રાખ્યો હતો તે જાણવું પણ આરોપી માટે આવશ્યક રહેશે. તેથી, પોલીસે હસ્તલેખ નિષ્ણાતને મોકલેલા, સાથે મોકલાયેલા તમામ દસ્તાવેજોની વિગત દર્શાવતા આવરણ પત્રની નકલ તથા ઉક્ત અભિપ્રાય માટે હસ્તલેખ નિષ્ણાતે આપેલા કારણોની નકલ તેને આપવામાં આવે તેવી પ્રાર્થના કરવામાં આરોપી યોગ્ય છે. તેથી, આરોપીની આ વિનંતી નકારવામાં વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ યોગ્ય નહોતા. હકીકતમાં, અગાઉ નિરીક્ષણ કરાયું તેમ, તપાસ શરૂ થાય તે પહેલાં આવા બધા દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીને આપવામાં આવે તેની ખાતરી કરવી કેસ સોંપતી અદાલતની ફરજ છે.

૪૫ પ્રમોદ કુમાર શર્મા (ઉપરોક્ત) મામલામાં, અલાહાબાદ વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે સંહિતાની

કલમ ૨૦૭ ફરજિયાત સ્વરૂપની છે અને તેના પાલનના અભાવથી આરોપીને અન્યાયકારક હાનિ થવાની શક્યતા રહે છે. અદાલતે નીચે મુજબ નોંધ્યું હતું:

“૮. સંહિતાની કલમ ૨૩૮ની જોગવાઈઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ માટે તે ફરજિયાત હતું કે, જ્યારે અને જેમ આરોપી તેની સમક્ષ નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી શરૂ થતી વખતે હાજર થયો ત્યારે, સંહિતાની કલમ ૨૦૭નું પાલન થયું છે કે નહીં તે અંગે પોતે સંતોષ મેળવે, અને નીચલી અદાલતમાં આગળ કાર્યવાહી કરતા પહેલાં તેમ કરવું જોઈએ હતું. સંહિતાની કલમ ૨૦૭નું પાલન સુનિશ્ચિત કર્યા વિના, સંહિતાની કલમ ૨૩૮ હેઠળ આરોપ ઘડવાની કાર્યવાહી યોગ્ય નહોતી.

૯. ઉદ્દેશ કરવો અસંગત નહીં ગણાય કે મુક્તિ માટેની પ્રાર્થનાનો વિચાર સંહિતાની કલમ ૨૩૮ મુજબ થવાનો પાત્ર છે. તે તબક્કે, મેજિસ્ટ્રેટે સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળ પોલીસ અહેવાલ તથા તેના સાથે મોકલાયેલા દસ્તાવેજોની વિચારણા કરવી પડે છે. મેજિસ્ટ્રેટ આરોપીની પૂછપરછ પણ કરી શકે છે. આ તમામ ઔપચારિકતાઓ પૂર્ણ કર્યા પછી, સંહિતાની કલમ ૨૩૮ હેઠળ કોઈપણ આદેશ કરવામાં આવે તે પહેલાં મેજિસ્ટ્રેટે ફરિયાદ પક્ષ અને આરોપીને સાંભળવાની તક આપવી પડે છે. જો સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળ પોલીસ અહેવાલ તથા તેના સાથે મોકલાયેલા દસ્તાવેજોની વિચારણા કર્યા પછી અને ફરિયાદ પક્ષ તથા આરોપીને સાંભળ્યા પછી મેજિસ્ટ્રેટ એવો મત બનાવે કે આરોપી સામેનો આરોપ અથવા આરોપો નિરાધાર છે, તો તે સ્થિતિમાં તેને કારણદર્શક આદેશ દ્વારા આરોપીને મુક્ત કરવો જોઈએ. જો

મેજિસ્ટ્રેટ આરોપીને મુક્ત કરવું યોગ્ય માને નહીં અને એવો અભિપ્રાય ધરાવે કે આરોપીએ ગુનો કર્યો હોવાનો અનુમાન કરવા માટે આધાર છે અને તેને યોગ્ય રીતે દંડિત કરી શકાય, તો સંહિતાની કલમ ૨૪૦ની જોગવાઈઓ મુજબ મેજિસ્ટ્રેટ આરોપી સામે આરોપ અથવા આરોપો ઘડી શકે છે.

૧૦. તેથી, આરોપી વિરુદ્ધ આરોપ અથવા આરોપો ઘડતા પહેલાં સંહિતાની કલમ ૨૦૭નું પાલન કરવું ફરજિયાત છે અને તેના અપાલનથી આરોપીને હાનિ પહોંચે તેવી શક્યતા રહે છે. વિચારણાની શરૂઆત સમયે આરોપીને દસ્તાવેજો તથા સાક્ષીઓના નિવેદનો પૂરા પાડવાનો હેતુ એ છે કે આરોપને ટેકો આપવા માટે જેના પર આધાર રાખવામાં આવે છે તે પુરાવા અને સામગ્રીની જાણ આરોપીને થાય અને તેવા પુરાવા તથા નિવેદનોનો સામનો કરી શકે અને યોગ્ય બચાવ ઊભો કરી શકે. સંહિતાની કલમ ૨૦૭ના અપાલનની સ્થિતિમાં, આરોપી આરોપો સામે પોતાનો બચાવ કરી શકશે નહીં અથવા તેના વિરુદ્ધ કોઈ આરોપ બનતો જ નથી એવી દલીલ પણ કરી શકશે નહીં. આ દૃષ્ટિએ, સંહિતાની કલમ ૨૩૮ની જોગવાઈઓ સ્વરૂપે ફરજિયાત જણાય છે. તેમ છતાં, એવી પરિસ્થિતિમાં અપવાદ હોઈ શકે છે જ્યાં સાક્ષીઓના નિવેદનો અથવા આરોપપત્રના સમર્થનમાં રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો અત્યંત વિશાળ પ્રમાણમાં હોય અને તેમની નકલો તૈયાર કરવી વ્યવહારુ ન હોય. એવી સ્થિતિમાં આરોપીને નોંધપોથીનું નિરીક્ષણ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવી શકે. ”

૪૬ પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતની પૂર્ણ પીઠ સમક્ષ સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા

વિ. મહલ સિંહ [૧૯૭૮ કિ. એલ. જે. ૧૮૧૦] ના મામલે, આ પ્રશ્ન વિચારણા માટે આવ્યો હતો કે, જો તપાસ અધિકારીને કેમિકલ એક્ઝામિનર, સેરોલોજિસ્ટ, બેલિસ્ટિક નિષ્ણાત અથવા ફિંગરપ્રિન્ટ નિષ્ણાત વગેરેના અહેવાલો પ્રાપ્ત થયા ન હોય, જેમના અહેવાલો સંહિતાની કલમ ૨૯૩ હેઠળ કાયદેસર રીતે ગ્રાહ્ય બનાવવામાં આવ્યા છે, તો શું ગુનાની તપાસને દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૨) ના અર્થમાં પૂર્ણ ગણવામાં આવશે કે નહીં. સંહિતાની વિવિધ જોગવાઈઓના વિસ્તૃત વિચારવિમર્શ બાદ, પૂર્ણ પીઠે પ્રશ્નનો ઉત્તર નીચે મુજબ આપ્યો:

“૯. તે સંહિતાની કલમ ૧૯૦ ની પેટા-કલમ (૧) ના ખંડ (બી) છે, જેમાં પોલીસ અહેવાલ પર મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા ગુનાની સંજ્ઞા લેવાની કલ્પના કરવામાં આવી છે. ‘પોલીસ અહેવાલ’ અભિવ્યક્તિની વ્યાખ્યા સંહિતાની કલમ ૨ (આર) દ્વારા નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે:

૨. આ સંહિતામાં, જો પરિસ્થિતિ અન્યથા આવશ્યક ન બનાવતી હોય * * *
* * * (આર) ‘પોલીસ અહેવાલ’ નો અર્થ પોલીસ અધિકારી દ્વારા કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨) હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલ અહેવાલ થાય છે.

ઉપર નોંધાયેલી ‘પોલીસ અહેવાલ’ ની વ્યાખ્યા એ દર્શાવે છે કે કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨) હેઠળ પોલીસ અધિકારી દ્વારા મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલ અહેવાલને ‘પોલીસ અહેવાલ’ ગણવામાં આવે છે.

૧૦. આરોપી-અરજદારોની તરફેણી લેવાયેલું વલણ એ છે કે સંહિતાની કલમ

૧૭૩(૨)ના અર્થમાં કોઈ અહેવાલ ત્યારે જ ‘પોલીસ અહેવાલ’ ગણાશે જ્યારે તેની સાથે એવા દસ્તાવેજો અને નિવેદનો સંલગ્ન હોય જેમનો ઉલ્લેખ સંહિતાની કલમ ૧૭૩ની ઉપ-કલમ (૫) માં કરવામાં આવ્યો છે. આ દલીલને ટકાવી રાખવા માટે દિલ્લી વડી અદાલતના હરિ ચંદના કેસમાં આપેલા નિર્ણય (૧૯૭૭ ક્રિ એલજે એનઓસી ૨૬૨) (ઉપરોક્ત) તથા પટણા વડી અદાલતના વિભાગીય ખંડપીઠના સુરેશ સિંહ વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૭૮ ક્રિ એલજે એનઓસી ૫૮ પૃ. ૩૦ માં અહેવાલિત નિર્ણયનો, તેમજ એ. ડી. કોશલ, એ. સી. જે. (જેમ મારા લોર્ડ મુખ્ય ન્યાયાધીશ ત્યારે હતા) દ્વારા કનહૈયાના કેસમાં (ક્રિ. મિસ્ક. નં. ૨૨૮૭-એમ/૧૯૭૬, તા. ૧૨-૫-૧૯૭૬) (પંજ) (ઉપરોક્ત) આપેલા નિર્ણયનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

૧૧. પ્રશ્નને સ્પર્શતી વિવિધ જોગવાઈઓના અર્થ અને વ્યાપ અંગે વિચારણા કરવા આગળ વધતા પહેલાં, હું પ્રારંભે જ આરોપી વ્યક્તિઓ તરફથી આધારરૂપે અવલંબવામાં આવેલા ઉપરોક્ત ત્રણ નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરી લઉં.

૧૨. કનહૈયાના કેસમાં (સુપ્રીકત), નિષ્કર્ષ માટે કોઈ કારણો આપવામાં આવ્યા નથી.

૧૩. બે નિર્ણયોમાં — એક દિલ્લી વડી અદાલતનો અને બીજો પટણા વડી અદાલતનો — વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ આ માન્યતા પરથી આગળ વધ્યા હતા કે પોલીસ અહેવાલ, જેને પોલીસની ભાષામાં ‘ચાલાન’ કહેવામાં આવે

છે, સ્વીકાર્ય રીતે અધૂરો હતો. ચાલાન શા માટે અધૂરું હતું તે અંગે કંઈ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. સ્પષ્ટ છે કે સંહિતા કોઈ વચગાળાના અહેવાલની કલ્પના કરતી નથી, પરંતુ તે જેની કલ્પના કરે છે તે એવો 'પોલીસ અહેવાલ' છે, જેના આધારે મેજિસ્ટ્રેટ ગુનાનો સંજ્ઞાન લઈ શકે. વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ, પોલીસ ચાલાનને શા માટે અધૂરું ચાલાન કહેવાયું તે પ્રશ્નમાં ગયા વગર, એવો અનુમાન કર્યો કે પોલીસ અહેવાલ અધૂરો હોવાથી કેસની તપાસ પૂર્ણ થઈ શકી ન હોય. એ બાબતે કોઈ શંકા રહી શકે નહીં કે જેને 'પોલીસ અહેવાલ' તરીકે વર્ણવવા માંગવામાં આવે છે તે 'પોલીસ અહેવાલ' નથી, કારણ કે પોલીસ અહેવાલ તો માત્ર તપાસ પૂર્ણ થયા પછી જ રજૂ થઈ શકે; પરંતુ એટલું કહેવું એકદમ યોગ્ય નથી કે તપાસ પૂર્ણ થયા પછીનો અહેવાલ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો હોય તો પણ, જો તેમાં સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) માં ઉલ્લેખિત નિવેદનો અને દસ્તાવેજોનો સમાવેશ ન થયો હોય, તો તેને 'પોલીસ અહેવાલ' માનવામાં નહીં આવે.

૧૪. સંહિતાની ધારા ૧૭૩ ની ઉપધારા (૫) પોતાનાં જ શબ્દોમાં, તેમાં ઉલ્લેખિત નિવેદનો અને દસ્તાવેજો વિના પણ અહેવાલને 'પોલીસ અહેવાલ' તરીકે કલ્પે છે. તે માત્ર એટલું જ કલ્પે છે કે જો અહેવાલ એવા કેસ સંબંધિત હોય કે જેના પર સંહિતાની ધારા ૧૭૦ લાગુ પડે છે, તો પોલીસ અધિકારી પર ફરજ મૂકવામાં આવે છે કે તે પોતાના અહેવાલ સાથે ધારા ૧૭૩ ની ઉપધારા (૫) માં ઉલ્લેખિત નિવેદનો અને દસ્તાવેજો જોડે.

૧૫. કોઈ અહેવાલ પોતે 'પોલીસ અહેવાલ' તરીકે લાયક ઠરે તે માટે તેમાં માત્ર

ધારા ૧૭૩ ની ઉપધારા (૨) માં ઉલ્લેખિત એવા તથ્યો જ સમાવિષ્ટ હોવા આવશ્યક છે; તેથી, એક વાર જો એ જાણવા મળે કે પોલીસ અહેવાલમાં તે બધા તથ્યો સમાવાયા હતા, તો તપાસના સંદર્ભે તે પૂર્ણ થયેલી માનવી પડશે. આ દષ્ટિકોણને સર્વોચ્ચ અદાલતના તારા સિંહ વિ. ધ સ્ટેટ, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૧ એસ.સી. ૪૪૧ ના નિર્ણયમાંથી અધિકૃત આધાર પ્રાપ્ત થાય છે. તે એવો મામલો હતો જેમાં આરોપીની ૩૦ સપ્ટેમ્બરનાં રોજ, એટલે કે ઘટનાના એ જ દિવસે, ધરપકડ કરવામાં આવી હતી અને તેને મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજુ કરવામાં આવ્યો હતો. ૧ ઓક્ટોબરે પોલીસને ૨ ઓક્ટોબર સુધી પોલીસ રિમાન્ડ મંજૂર કરવામાં આવી હતી. ૩ ઓક્ટોબરે આરોપીને મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજુ કરવામાં આવ્યો, અને તે તારીખે પોલીસે મેજિસ્ટ્રેટને જેનું વર્ણન તેમણે ‘અપૂર્ણ ચલાણ’ તરીકે કર્યું હતું તે ૨ ઓક્ટોબર, ૧૯૪૯ તારીખવાળું ચલાણ સોંપ્યું અને ફરિયાદ પક્ષના કેટલાક સાક્ષીઓને પણ રજુ કર્યા. આમ રજુ કરાયેલા સાક્ષીઓમાં એવા સાક્ષીઓ પણ હતા જેઓએ ઘટના જોયી હોવાનું કહેવાતું હતું. મેજિસ્ટ્રેટે તે સાક્ષીઓની પૂછપરછ કરી અને તેમના નિવેદનો નોંધ્યા, જોકે તે સમયે આરોપીનું વકીલ દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ થતું નહોતું. ૫ ઓક્ટોબરે પોલીસે જેને તેમણે ‘પૂર્ણ ચલાણ’ કહેલું તે દાખલ કર્યું અને ૧૯મી તારીખે તેમણે પૂરક ચલાણ દાખલ કર્યું. મેજિસ્ટ્રેટે ૧૨ નવેમ્બર, ૧૯૪૯ ના રોજ આરોપીને વિચારણા માટે પ્રતિબદ્ધ કર્યો. ૧૫-એ. પ્રથમ તબક્કે આરોપીની તરફથી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ૩ ઓક્ટોબરના રોજ મેજિસ્ટ્રેટને કેસનો સંજ્ઞાન લેવા કોઈ સત્તા

નહોતી. એવો વાદ કરવામાં આવ્યો હતો કે ગુનાનું સંજ્ઞાન માત્ર જૂની સંહિતાની ધારા ૧૯૦ ની ઉપધારા (૧) ના ખંડ (બી) માં કલ્પાયેલ પ્રકારના પોલીસ અહેવાલ પર જ લેવાઈ શકે. જૂની સંહિતાની ધારા ૧૭૩ (૧) ની જોગવાઈઓના બળ ઉપર, જે નીચે મુજબ છે અને જે નવી સંહિતાની ધારા ૧૭૩ ની ઉપધારા (૨) ની જોગવાઈઓ સાથે પણ સમાન વિષયવસ્તુ ધરાવે છે, એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો કે પોલીસને અપૂર્ણ અહેવાલ મોકલવાની મંજૂરી નહોતી:

૧૭૩. (૧) આ પ્રકરણ હેઠળની દરેક તપાસ બિનજરૂરી વિલંબ વિના પૂર્ણ કરવામાં આવશે, અને તે પૂર્ણ થતાં જ, પોલીસ સ્ટેશનનો પ્રભારી અધિકારી (એ) પોલીસ અહેવાલ પર ગુનાનો પ્રસંગોચિત જ્ઞાન લેવા માટે સક્ષમ મેજિસ્ટ્રેટને, રાજ્ય સરકાર દ્વારા વિહિત પ્રરૂપમાં, પક્ષકારોના નામો, માહિતીનું સ્વરૂપ અને કેસની પરિસ્થિતિઓથી પરિચિત હોવાનું પ્રતીત થતી વ્યક્તિઓના નામો દર્શાવતો અહેવાલ મોકલશે, અને તેમાં એ પણ જણાવશે કે આરોપીને (જો તેની ધરપકડ કરવામાં આવી હોય) અટકાયતમાં મોકલવામાં આવ્યો છે કે તેની જામીનબંધ પત્રક પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો છે, અને જો એવો હોય, તો જામીનદારો સાથે કે તેમના વિના, અને (બી) રાજ્ય સરકાર દ્વારા જે રીત વિહિત કરવામાં આવી હોય તે પ્રમાણે, ગુનાના આચરણ સંબંધિત માહિતી પ્રથમ આપનાર વ્યક્તિને, જો કોઈ હોય, તેના દ્વારા કરવામાં આવેલી કાર્યવાહીનો સંદેશ આપશે. વિવિધ બોઝ, જેઓએ પીઠ તરફથી અભિપ્રાય આપ્યો હતો, તેમણે પોલીસને અધૂરો અહેવાલ રજૂ કરવાનો અધિકાર હતો કે

નહીં તે પ્રશ્નમાં ગયા વગર, એવું ઠરાવ્યું હતું કે ૨ ઓક્ટોબર, ૧૯૪૯ના રોજનો અહેવાલ, જેને પોલીસએ ‘અધૂરો ચલાન’ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો હતો, વાસ્તવમાં જૂની સંહિતાની કલમ ૧૯૦(૧)(બી) સાથે કલમ ૧૭૩(૧) ના વાંચનના અર્થમાં સંપૂર્ણ અહેવાલ હતો. આ મુદ્દા અંગે લોર્ડશીપ્સના નીચેના અવલોકનો માર્ગદર્શક છે (પૃષ્ઠ ૪૪૨ પર):

“જ્યારે પોલીસેએ તા. ૨-૧૦-૧૯૪૯ના રોજ પોતાનું આરોપપત્ર તૈયાર કરીને તા. ૩ના રોજ અદાલતમાં રજૂ કર્યું, ત્યારે ઈમ્પીરિયલ સેરોલોજિસ્ટના અહેવાલ અને ઘટનાસ્થળનો નકશો તૈયાર કરવાની બાબત સિવાય હકીકતમાં તેમની તપાસ પૂર્ણ થઈ ગઈ હતી. આરોપપત્રમાં ઉલ્લેખિત ન હોય તેવો વધારાનો પુરાવો મેજિસ્ટ્રેટ સ્વીકારી શકે છે, તે હંમેશા અનુમત્ય છે. તેથી, માત્ર એટલા કારણો કે બીજું આરોપપત્ર તા. ૫મી ઓક્ટોબરે રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું, પ્રથમ આરોપપત્ર આવશ્યક રીતે અમાન્ય બની જાય એવું નથી. ધારા ૧૭૩ (૧) (એ) માં માત્ર એટલું જ આવશ્યક રાખવામાં આવ્યું છે કે સંહિતાના પ્રકરણ ૧૪ હેઠળની પોલીસ તપાસ પૂર્ણ થતા જ નિર્ધારિત નમૂનામાં એક અહેવાલ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવવો જોઈએ:

પક્ષકારોના નામો, માહિતીનો સ્વભાવ અને કેસની પરિસ્થિતિઓથી પરિચિત હોવાનું જણાતાં વ્યક્તિઓના નામો દર્શાવતા.

૨મી ઓક્ટોબરના અહેવાલમાં, જેને પોલીસે પોતાનો અપૂર્ણ ચાલાન ગણાવ્યો હતો, એટલું જ કરવામાં આવ્યું હતું એવું જણાય છે. ૫મી ઓક્ટોબરના બીજા ચાલાનમાં નામિત સાક્ષીઓ એવા સાક્ષીઓ નહતા કે જેઓ ‘કેસની પરિસ્થિતિઓથી

પરિચિત’ હતા. તેઓ તો માત્ર અન્ય બાબતો અંગેના ઔપચારિક સાક્ષીઓ હતા. તેવી જ સ્થિતિ ૧૯મીના પૂરક ચાલાનમાં પણ હતી. તેમાં નામિત સાક્ષીઓ ૧લી વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટ, અમૃતસર, જેઓએ મૃત્યુપૂર્વ નિવેદન નોંધ્યું હતું, અને આસિસ્ટન્ટ સિવિલ સર્જન છે. તેઓ એવા સાક્ષીઓ નથી કે જેઓ ‘કેસની પરિસ્થિતિઓથી પરિચિત’ હતા. તેથી, જેને પોલીસે અપૂર્ણ ચાલાન ગણાવ્યો હતો તે ચાલાન હકીકતમાં સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૧)માં કલ્પવામાં આવેલ પ્રકારનો પૂર્ણ અહેવાલ હતો. આ દલીલમાં કોઈ બળ નથી, અને અમે માનીએ છીએ કે મેજિસ્ટ્રેટે મામલાની યોગ્ય રીતે સંજ્ઞાન લીધું હતું.”

આરોપી-અરજદારોના વિદ્વાન વકીલે, જોકે, એવી દલીલ કરી કે જૂની સંહિતામાં નવી સંહિતાની ધારા ૧૭૩ની ઉપધારા (૫) માં સમાયેલ જોગવાઈ જેવી જોગવાઈઓ નહોતી અને તેથી તારા સિંહના કેસમાં (ઉપરોક્ત) સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયનું પ્રાધાન્ય ધારા ૧૭૩ની ઉપધારા (૫) ને નવી સંહિતામાં સમાવવા કારણે ઉભી થયેલી બદલાયેલી પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં લાગુ પડી શકશે નહીં. આરોપી-અરજદારોના વિદ્વાન વકીલે આ બાબત પર ભાર મૂક્યો કે તેની વ્યાખ્યા મુજબ તપાસ તે સુધી પૂર્ણ ગણાવી શકાતી નથી જ્યાં સુધી પોલીસે તમામ પુરાવા એકત્ર કર્યા ન હોય અને તે અંગે પોતાનું મંતવ્ય રચ્યું ન હોય, અને કારણ કે એવા કેસોમાં, જેમાં નિષ્ણાતનો અહેવાલ પ્રાપ્ત થવાનો બાકી હોય, સ્પષ્ટ રીતે એવું કહી શકાતું નથી કે તમામ પુરાવા એકત્ર થઈ ગયા હતા, તથા તેના અભાવે તપાસ અધિકારી મંતવ્ય રચી શકે તેવી સ્થિતિમાં પણ ન હોય. ઉપરોક્ત પગલાં તપાસના આવશ્યક ઘટકો છે

તે દર્શાવવા માટે, જે. જગન્નાથદાસ, ન્યાયાધીશે, જેમણે એચ. એન.
ઋષભુદ વિ. દિલ્લી રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૧૯૬ (પૂ.
ખાતે) માં ખંડપીઠ માટે ચુકાદો આપ્યો હતો, તેમના નીચેના અવલોકનો પર
આધાર મુકવામાં આવ્યો છે.

૨૦૧):

“જો, તપાસ પૂર્ણ થતાં પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને એવું જણાય કે પૂરતા
પુરાવા અથવા ચુક્તિસંગત આધાર નથી, તો તે શંકાસ્પદ આરોપીને, જો તે
કસ્ટડીમાં હોય, તો તેની પાસેથી બોન્ડ લખાવી તેને મુક્ત કરવાનો નિર્ણય લઈ શકે
છે. પરંતુ જો તેને એવું જણાય કે આરોપીને નીચલી અદાલતમાં ચલાવવા માટે પૂરતા
પુરાવા અથવા ચુક્તિસંગત આધાર છે, તો તે માટે તેણે સંહિતાની કલમ ૧૭૦ હેઠળ
જરૂરી પગલાં લેવા પડે છે. બંને સ્થિતિમાં, તપાસ પૂર્ણ થયા પછી, તેણે નિર્ધારિત
નમૂનામાં વિવિધ વિગતો દર્શાવતો અહેવાલ સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટ
સમક્ષ રજૂ કરવો પડે છે.

આથી, સંહિતા હેઠળ તપાસમાં સામાન્ય રીતે નીચેના તબક્કાઓનો સમાવેશ
થાય છે;

(૧) સ્થળ પર જવું, (૨) પ્રકરણના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓની ખાતરી કરવી,

(૩) સંદિગ્ધ ગુનેગારની શોધખોળ કરીને તેની ધરપકડ કરવી,

(૪) ગુનાના આચરણ સાથે સંબંધિત પુરાવાઓ એકત્રિત કરવાં,

જેમાં (એ) વિવિધ વ્યક્તિઓની (આરોપી સહિત) પૂછપરછ કરીને, અધિકારીને

યોગ્ય લાગે તો, તેમના નિવેદનો લેખિત રૂપે ઉતારવાં,

(બી) તપાસ માટે આવશ્યક માનવામાં આવતા સ્થળોની તલાશી લેવી અથવા નીચલી અદાલતમાં રજૂ કરવા યોગ્ય માનવામાં આવતી વસ્તુઓ જપ્ત કરવી, અને

(પ) એકત્રિત સામગ્રીના આધારે આરોપીને મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ વિચારણા માટે મુકવા યોગ્ય પ્રકરણ બને છે કે કેમ તે અંગે અભિપ્રાય રચવો અને જો બને તો તે માટે ધારા ૧૭૩ હેઠળ આરોપપત્ર દાખલ કરીને જરૂરી પગલાં લેવાં. "

એ નિઃસંદેહ સત્ય છે કે ‘તપાસ’ની વ્યાખ્યા તેના વ્યાપમાં પુરાવાનું સંગ્રહ અને તપાસ અધિકારી દ્વારા મતની રચનાને સમાવે છે, પરંતુ પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે ‘પુરાવાનું સંગ્રહ અને તેના વિષે મતની રચના’થી આપણો અર્થ શું છે. શું પુરાવાનું સંગ્રહ અનિવાર્ય રીતે એ વાતનો સમાવેશ કરે છે કે ફરિયાદ પક્ષનો કેસ સાબિત કરવા માટે ઉદ્દેશિત થનારા સાક્ષીઓના નિવેદનો તપાસ અધિકારીએ નોંધવા જ પડે, અથવા તપાસ અધિકારીએ નિષ્ણાતોના અહેવાલો પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ, જે અહેવાલો જુના સંહિતાની કલમ ૨૯૩ના બળે પુરાવામાં ગ્રાહ્ય છે? સર્વોચ્ચ ન્યાયિક સ્તરે નૂર ખાન વિ. સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૪ એસ.સી. ૨૮૬ માં અધિકૃત રીતે ધારણ કરવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૬૧ની પેટા-કલમ (૩) પોલીસ અધિકારીને તપાસ દરમિયાન તેના દ્વારા તપાસાયેલા સાક્ષીઓના નિવેદનો લખિત સ્વરૂપે ઉતારવા માટે બાધ્ય કરતી નથી. આ સંદર્ભમાં, નીચેના અવલોકનો લાભપૂર્વક ધ્યાનમાં લઈ શકાય છે (પૃષ્ઠ ૨૯૧ પર):

"ધારા ૧૬૨, ૧૭૩ (૪) અને ૨૦૭એ (૩) નો હેતુ તપાસની શરૂઆત

પહેલાં આરોપીને તેના વિરુદ્ધના કેસનું સ્પષ્ટ ચિત્ર પ્રાપ્ત થાય તે સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. આ ધારાઓ તપાસ અધિકારી ઉપર એવો બાધ્યકારક ફરજ મૂકે છે કે તપાસની શરૂઆત પહેલાં, જેમની નીચલી અદાલતમાં પરીક્ષા કરવાની મનશા હોય તેવા સાક્ષીઓના નિવેદનોની નકલો પૂરી પાડે, જેથી આરોપી તે નિવેદનોનો ઉપયોગ સાક્ષીઓની ઉલટ-તપાસ કરવા, તે ઈચ્છે તેવી બચાવ દલીલ સ્થાપિત કરવા, તેમજ તેમના સાક્ષ્યને ડગમગાવવા કરી શકે. ધારા ૧૬૧ (૩) મુજબ પોલીસ અધિકારીને તપાસ દરમિયાન તેની દ્વારા પરીક્ષણ કરાયેલા સાક્ષીઓના નિવેદનો લેખિતમાં નોંધવાની આવશ્યકતા નથી, પરંતુ જો તે આવા કોઈ નિવેદનો લેખિતમાં નોંધે, તો તે નિવેદનોની નકલો અદાલતમાં કાર્યવાહી શરૂ થાય તે પહેલાં આરોપીને ઉપલબ્ધ કરાવવાનો તે બાધ્ય છે, જેથી આરોપી તેના વિરુદ્ધના કેસની વિગતો અને વિશિષ્ટતાઓ જાણે અને કેસ કઈ રીતે સાબિત કરવાનો ઉદ્દેશ છે તે સમજી શકે".

સર્વોચ્ચ અદાલતના લોર્ડશીપ્સનાં ઉપરોક્ત અવલોકનો પરથી, સ્પષ્ટપણે નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય છે કે તપાસ અધિકારી માટે સાક્ષીઓના નિવેદનોને લેખિતરૂપે ઉતારવું ફરજિયાત નથી — તે આરોપપત્ર રજૂ કરતી વખતે ફરિયાદ પક્ષના કેસના સમર્થનમાં સાક્ષીઓની યાદીમાં માત્ર તેમના નામોનો સમાવેશ કરી શકે છે. નિશ્ચિતરૂપે, જો આ રીતે રજૂ કરાયેલ આરોપપત્ર ગુનાની નોંધ લેવા માટે મેજિસ્ટ્રેટને સક્ષમ બનાવે એટલું પૂર્ણ ગણાતું હોય, તો એ માનવા માટે કોઈ તર્કસંગત આધાર રહેલો નથી કે સમાન આરોપપત્ર જરૂરી પ્રકારનો પોલીસ અહેવાલ ગણાશે નહીં, જો કે સાક્ષીઓના નિવેદનો ધારા ૧૬૧(૩)

હેઠળ નોંધવામાં આવ્યા હોય, પરંતુ ઈરાદાપૂર્વક અથવા અજાણતા તે અહેવાલ સાથે જોડવામાં આવ્યા ન હોય, અને માત્ર તે કારણસર કેસની તપાસ અધૂરી ગણવામાં આવે, જેથી આરોપીને સંહિતાની ધારા ૧૬૭ની ઉપધારા (૨) ના પરંતુકને ધ્યાનમાં રાખીને, જો તેની અટકાયત સાઠ દિવસથી વધારે થઈ ગઈ હોય, તો જામીન પર મુક્ત થવાનો દાવો કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય.

૧૬. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષને ધ્યાનમાં લેતાં, આરોપી દ્વારા આ દલીલ આગળ ધપાવવાનો આધાર તો હજી વધુ નબળો બને છે કે જે અહેવાલમાં કેમિકલ એનાલિસ્ટ, સેરોલોજિસ્ટ, બેલિસ્ટિક નિષ્ણાત, ફિંગર પ્રિન્ટ નિષ્ણાત વગેરે જેવા નિષ્ણાતોના અહેવાલનો સમાવેશ કરાયેલો ન હતો, તે સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨) માં અભિપ્રેત મુજબનો સંપૂર્ણ પોલીસ અહેવાલ ગણાવી શકાય નહીં; કારણ કે એવો અહેવાલ તો તપાસ પૂર્ણ થયા પછી જ તૈયાર કરી અને રજૂ કરવામાં આવે છે. ૧૬-એ. જ્યાં સુધી તપાસ અધિકારીના કાર્યના તપાસ સંબંધિત ભાગનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી અમારી દૃષ્ટિએ તે ક્ષણે તપાસ પૂર્ણ ગણાય છે જ્યારે તેણે સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨) માં દર્શાવેલા તમામ પુરાવા અને તથ્યો એકત્રિત કરી લીધા હોય અને આ રીતે એકત્રિત કરાયેલા પુરાવાના આધારે તેને સંતોષ થયો હોય કે આરોપી વિરુદ્ધ કાર્યવાહી પ્રારંભ થવી યોગ્ય છે. અને વધુમાં, ભલે તપાસ અધિકારીને નિષ્ણાતનો અહેવાલ પ્રાપ્ત થયો ન હોય, તેમ છતાં જ્યાં સુધી પુરાવા એકત્રિત કરવાની તેની ફરજનો પ્રશ્ન છે, તે ત્યારે પૂર્ણ થઈ જાય છે

જયારે તે નિષ્ણાતના અભિપ્રાય માટે સામગ્રી મોકલી આપે છે અને સંયોગવશાત જો તે તેની સાક્ષી પર આધાર રાખતો હોય તો તેને સાક્ષી તરીકે દર્શાવે છે.

૧૭. નવી સંહિતામાં સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) નો સમાવેશ થવાથી, અનસંશોધિત સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૧) માં કલ્પાયેલ 'પોલીસ અહેવાલ' ના વિષયવસ્તુ અથવા તત્ત્વમાં કોઈ પણ રીતે ફેરફાર થયો નથી કે તેની ઉપર કોઈ અસર પડી નથી અને તેથી તારા સિંહના કેસનો અનુપાત (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૧ એસ.સી. ૪૪૧) (ઉપરોક્ત) હાલના કેસના તથ્યો ઉપર સંપૂર્ણ બળ સાથે લાગુ પડે છે. સંશોધિત સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) નો સમાવેશ એ હકીકતને કારણે આવશ્યક બન્યો હતો કે સંશોધિત સંહિતાની કલમ ૨૦૭ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટ ઉપર વધારાની ફરજ મૂકવામાં આવી હતી કે તે આરોપીને 'પોલીસ અહેવાલ' ની નકલો તેમજ, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો અને નિવેદનોની નકલો વિનામૂલ્યે ઉપલબ્ધ કરાવે. અનસંશોધિત સંહિતામાં કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૪) હેઠળ તે ફરજ પોલીસ ઉપર મૂકવામાં આવી હતી. આવી જોગવાઈઓનો હેતુ, ફરજ પોલીસ ઉપર મૂકવામાં આવી હોય કે મેજિસ્ટ્રેટ ઉપર, માત્ર એટલો જ છે કે આરોપી પાસે તે નિવેદનો અને દસ્તાવેજોની નકલો ઉપલબ્ધ હોય, જે તેના વિરુદ્ધ પુરાવામાં રજૂ થનાર અથવા ઉલ્લેખિત થનાર હોય, જેથી તે પોતાના વિરુદ્ધના દોષારોપક સામગ્રી અંગે જે કંઈ સમજૂતી અથવા બચાવ તેને ઉપલબ્ધ હોય તે રજૂ કરી શકે. જો સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) માં ઉલ્લેખિત

આવા નિવેદનો અને દસ્તાવેજો 'પોલીસ અહેવાલ' સાથે જોડવામાં આવ્યા ન હોય, તો તેનું પરિણામ એવું આવશે કે પછીના તબક્કે જો તેઓ રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો આવી હકીકત સિવાય કે આવા નિવેદનો અને દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીને ઉપલબ્ધ કરાવવી પડશે, તે દસ્તાવેજો અને નિવેદનો રજૂ કરવાની પરવાનગી આપવી કે નહીં તે સંપૂર્ણપણે મેજિસ્ટ્રેટના વિવેકાધિકારમાં રહેશે અને ફરિયાદ પક્ષ તેમને હક્કસર અભિલેખ પર મૂકાવી શકશે નહીં. આ પાસા વિષે ચુકાદાના અનુવર્તી ભાગમાં યોગ્ય સ્થાનએ થોડું વધુ જણાવવામાં આવશે.

૧૮. ધારા ૧૬૭ની ઉપધારા (૨) ના ઉપબંધનો હેતુ માત્ર એટલો જ હતો કે તપાસ દરમિયાન કોઈ આરોપીને સાઠ દિવસથી વધુ સમય સુધી અટકાયતમાં રાખવામાં ન આવે અને ઉલ્લેખિત અવધિ પૂર્ણ થતાં, જો તપાસ પૂર્ણ ન થઈ હોય અને કેસની પરિસ્થિતિ મુજબ આરોપી વિરુદ્ધ તપાસણી અથવા વિચારણાની શરૂઆત ન થઈ હોય, તો મેજિસ્ટ્રેટે તેને જામીન પર મુક્ત કરવો, કારણ કે સાઠ દિવસ પછી તપાસ દરમિયાન તેને ન્યાયિક કસ્ટડીમાં મોકલવાનો અધિકારક્ષેત્ર મેજિસ્ટ્રેટ પાસે રહેતો નથી. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો એવું કહી શકાય કે, જો સાઠ દિવસની અવધિ પૂર્ણ થયા પછી મેજિસ્ટ્રેટ કાયદેસર રીતે ગુનાનો પ્રસંગગ્રહણ કરી શકતો ન હોય, તો આરોપીને મુક્ત કરવાનો આદેશ આપવા સિવાય તેની પાસે કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી; પરંતુ જ્યાં મેજિસ્ટ્રેટ કાયદેસર રીતે ગુનાનો પ્રસંગગ્રહણ કરી શકે અને તપાસણી અથવા વિચારણા શરૂ કરી શકે, ત્યાં જો જરૂરી ગણવામાં આવે તો તપાસણી અથવા વિચારણાનો સામનો કરવા આરોપીને અધિવિચારાધીન તરીકે

અટકાયતમાં રાખવાનો અધિકારક્ષેત્ર તેને પ્રાપ્ત થાય છે, અને આરોપીને સંહિતાની ધારા ૩૦૯ની જોગવાઈઓ અનુસાર ન્યાયિક કસ્ટડીમાં મોકલી શકાય છે, જે નીચે મુજબ છે:

"૩૦૯. (૧) દરેક તપાસ અથવા વિચારણામાં, કાર્યવાહી શક્ય તેટલી ઝડપથી હાથ ધરવામાં આવશે, અને વિશેષ કરીને, જ્યારે સાક્ષીઓની તપાસ એકવાર શરૂ થઈ જાય, ત્યારે હાજર તમામ સાક્ષીઓની તપાસ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી તે જ કાર્યવાહી દિનપ્રતિદિન ચાલુ રાખવામાં આવશે, સિવાય કે અદાલત નોંધવાના કારણોસર, તે કાર્યવાહીનું મુલતવીકરણ આગામી દિવસથી આગળ સુધી કરવું આવશ્યક છે એવું માને. (૨) જો અદાલત, કોઈ ગુનાની સંજ્ઞા લીધા પછી અથવા વિચારણાના પ્રારંભ પછી, કોઈ તપાસ અથવા વિચારણાનો પ્રારંભ મુલતવી રાખવો અથવા તેને મુલતવી કરવી આવશ્યક અથવા યોગ્ય હોવાનું માને, તો તે, સમયાંતરે, નોંધવાના કારણોસર, તેને યોગ્ય લાગે તેવી શરતો પર અને તેને વાજબી જણાય તેવા સમયગાળા માટે, તે જ તપાસ અથવા વિચારણાને મુલતવી રાખી શકે અથવા મુલતવી કરી શકે છે, અને જો આરોપી અટકાયતમાં હોય તો પોરંટ દ્વારા તેને રિમાન્ડ પર મોકલી શકે છે : પરંતુ શરતે કે કોઈ મેજિસ્ટ્રેટ આ કલમ હેઠળ કોઈ આરોપી વ્યક્તિને એક વખતે પંદર દિવસથી વધુ સમયગાળા માટે અટકાયતમાં રિમાન્ડ પર મોકલી શકશે નહીં: વધુમાં એ પણ શરતે કે જ્યારે સાક્ષીઓ હાજર હોય, ત્યારે તેમને તપાસ્યા વિના, લખિતમાં નોંધવાના વિશેષ કારણો સિવાય, કોઈ મુલતવીકરણ અથવા મુલતવી રાખવું મંજૂર

કરવામાં આવશે નહીં. સ્પષ્ટીકરણ ૧. જો આરોપીએ ગુનો કર્યો હોઈ શકે છે એવી શંકા ઊભી થાય એટલા પૂરતા પુરાવા પ્રાપ્ત થયા હોય, અને રિમાન્ડથી વધુ પુરાવા મળી શકે એવી શક્યતા જણાતી હોય, તો તે રિમાન્ડ માટેનું વાજબી કારણ ગણાશે. સ્પષ્ટીકરણ ૨. જે શરતો પર મુલતવીકરણ અથવા મુલતવી રાખવું મંજૂર કરી શકાય તેમાં, યોગ્ય કેસોમાં, ફરિયાદ પક્ષ અથવા આરોપી દ્વારા ખર્ચની ચુકવણીનો સમાવેશ થાય છે. ”

૧૯. ત્યારબાદ, આ પ્રકારના નિષ્ણાતોના અહેવાલોને પુરાવામાં રજૂ કરવાની પરવાનગી ફરિયાદ પક્ષને આપવી કે નહીં તે અદાલતના વિવેકાધીન રહેશે. જો અદાલત ફરિયાદ પક્ષને એવું કરવાની પરવાનગી આપે, તો તેની નકલ આરોપીને આપવી ફરજિયાત રહેશે. સંહિતાની ધારા ૯૧ હેઠળ (જે નીચે પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવી છે), પોલીસ અધિકારીની અરજી પર સાક્ષી પાસેથી કોઈ દસ્તાવેજ મંગાવવો કે નહીં તે નક્કી કરવાનો પ્રશ્ન અદાલતે વિચારવાનો રહે છે :

“૯૧. (૧) જ્યારે પણ કોઈ અદાલત અથવા કોઈ પોલીસ સ્ટેશનનો પ્રભારી અધિકારી એવું માને કે આ સંહિતા હેઠળ એવી અદાલત અથવા અધિકારી દ્વારા અથવા તેમના સમક્ષ ચાલતી કોઈ તપાસ, છાનખાન, વિચારણા અથવા અન્ય કાર્યવાહી માટે કોઈ દસ્તાવેજ અથવા અન્ય વસ્તુ રજૂ કરાવવી જરૂરી અથવા ઇચ્છનીય છે, ત્યારે એવી અદાલત સમન્સ જારી કરી શકે છે, અથવા એવો અધિકારી લેખિત આદેશ આપી શકે છે, તે વ્યક્તિને, જેના કબજામાં

અથવા સત્તામાં એવો દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુ હોવાનું માનવામાં આવે છે, તેને હાજર રહી અને તે રજૂ કરવા, અથવા સમન્સ અથવા આદેશમાં દર્શાવેલ સમય અને સ્થળે તે રજૂ કરવા, માટે ફરજ પાડતાં. (૨) આ કલમ હેઠળ માત્ર કોઈ દસ્તાવેજ અથવા અન્ય વસ્તુ રજૂ કરવાની જ ફરજ પાડવામાં આવેલ કોઈપણ વ્યક્તિએ, તે જ રજૂ કરવા માટે વ્યક્તિગત રીતે હાજર રહેવાના બદલે, એવો દસ્તાવેજ અથવા વસ્તુ રજૂ કરાવે તો, તેણે માંગણીનું પાલન કર્યું હોવાનું માનવામાં આવશે. (૩) આ કલમમાંનું કંઈ પણ એવું માનવામાં આવશે નહીં

(એ) કે તે ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ, ૧૮૭૨ ની કલમો ૧૨૩ અને ૧૨૪, અથવા બેંકર્સ બુક્સ અધિનિયમ, ૧૮૯૧, ને અસર કરે, અથવા (બી) ટપાલ અથવા ટેલિગ્રાફ સત્તાધિકારીની કસ્ટડીમાં રહેલા કોઈ પત્ર, પોસ્ટકાર્ડ, તાર અથવા અન્ય દસ્તાવેજ અથવા કોઈ પાર્સલ અથવા વસ્તુ પર લાગુ પડે છે. ”

અને સંહિતાની કલમ ૯૧ ની જોગવાઈઓ વધુમાં એ પણ કલ્પે છે કે આવા વ્યક્તિએ અદાલત સમક્ષ વ્યક્તિગત રીતે હાજર રહેવાની જરૂર નથી — તે કોઈ અન્ય વ્યક્તિ મારફતે દસ્તાવેજ સીધો અદાલતમાં મોકલી શકે છે. સંહિતાની કલમ ૩૧૧ હેઠળ અદાલતને, જો તે ન્યાયના હિતમાં ગણાય, તો વધારાના પુરાવા રજૂ કરવાની અનુમતિ આપવાની સત્તા પણ છે. તેમ છતાં, પોતાના વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરતી વખતે અદાલતે હંમેશા આરોપીના હિતનું સંતુલન જાળવવું પડે છે, એ અર્થમાં કે તેને અતિશય લાંબા સમય

સુધી કેદમાં રાખવામાં ન આવે, કારણ કે આરોપીને અયોગ્ય રીતે વિલંબિત કેદથી બચાવવાની વિધાનમંડળની ચિંતા સંહિતાની કલમ ૧૬૭ ની પેટા-કલમ (૨) ના પ્રોવિઝોની જોગવાઈઓમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે. તેમ છતાં, ન્યાયના હિતને હંમેશા ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે અને ફરિયાદ પક્ષના એવા કોઈ પણ પુરાવાને, જેનો કેસ પર મહત્વપૂર્ણ પ્રભાવ હોય, બહાર રાખવામાં ન આવવો જોઈએ.”

૪૭ વેલીનેડિપૂર્ણમ વિ. સ્ટેટ [૧૯૯૪ ક્રિ. એલ.જે. ૨૫૭૯] માં, આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતની વિભાગીય પીઠને આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો કે કલમ ૧૭૩(૫) હેઠળના તમામ અનુસંગો કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળ દાખલ કરાયેલ અહેવાલ સાથે ન દાખલ કરવાથી, નિર્ધારિત સમયમર્યાદામાં સંપૂર્ણ આરોપપત્ર દાખલ કરવામાં આવ્યું નથી તે આધારે આરોપીને જામીન પર મુક્ત કરવાનો આધાર બની શકે કે કેમ. આ પ્રશ્નનો નકારાત્મક જવાબ આપતાં, વિભાગીય પીઠે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“૪. ઉપરોક્ત ચર્ચાના પ્રકાશમાં, કલમ ૧૭૩ના વ્યાપ અને પરિધિ પર વિચાર કરવો આવશ્યક છે. નિઃસંદેહ, કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૧) એ ફરજિયાત કરે છે કે આ અધ્યાય હેઠળની તપાસ અનાવશ્યક વિલંબ વિના પૂર્ણ કરવામાં આવશે. પેટા-કલમ (૨) એ પોલીસ અહેવાલમાં કઈ માહિતી હોવી જોઈએ તે અંગે કેટલીક માર્ગદર્શિકાઓ આપે છે. પેટા-કલમ (૫) વધુમાં સ્પષ્ટ કરે છે કે પોલીસ અહેવાલમાં તે તમામ દસ્તાવેજો અથવા સંબંધિત ઉતારા પણ હોવા

જોઈએ, જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, તથા કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા તમામ વ્યક્તિઓના નિવેદનો પણ હોવા જોઈએ. કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળ અભિપ્રેત પોલીસ અહેવાલ તપાસ પૂર્ણ થયા બાદ જ દાખલ કરવો પડે છે. તેથી, નિર્ણાયક કસોટી એ છે કે પોલીસ અહેવાલ દાખલ કરવા પહેલાં તપાસ પૂર્ણ થયેલી હોવી જોઈએ. નિઃસંદેહ, પોલીસ અહેવાલમાં જાહેર કરવાની જરૂરી એવી માહિતીની ઘણી વિગતો કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૨) હેઠળ પણ દર્શાવવાની હોય છે. સંસદે કલમ ૧૬૭માં સુધારો કરતાં જે મુખ્ય ભાર મૂક્યો હોય તે પોલીસ અધિકારીઓ દ્વારા ગુનાઓની તપાસમાં અયોગ્ય વિલંબ ટાળવાનો અને અમર્યાદિત અવધિ સુધી કસ્ટડીમાં રહેલા આરોપીની દયનીય સ્થિતિમાં સુધારો કરવાનો જણાય છે. તેથી, કલમ ૧૬૭ લાંબા સમયથી બાકી રહેલી તપાસો પર નિયંત્રણ લાવવા અને તપાસ ઝડપ તથા તાત્કાલિકતાથી પૂર્ણ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા દિશામાં યોગ્ય પગલું છે. કલમ ૧૭૩ પણ કલમ ૧૬૭ની પૂરક છે. કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૧) પણ દિશાનિર્દેશ આપે છે કે દરેક તપાસ તાત્કાલિકતા સાથે અને અનાવશ્યક વિલંબ વિના પૂર્ણ કરવી જોઈએ. આ, વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરતી અને નજીકના મેજિસ્ટ્રેટને વિલંબ વિના જાણ કર્યા વગરની ધરપકડ અને અટકાયત સામે રક્ષણ આપતી અનુચ્છેદ ૨૧ અને ૨૨ હેઠળની બંધારણીય દિશાનિર્દેશો સાથે સુસંગત છે. તેથી, સમગ્ર વિચાર એવો જણાય છે કે નિર્ધારિત અવધિમાં તપાસ પૂર્ણ થવી જોઈએ અને આરોપપત્ર સમયસર દાખલ થવો જોઈએ. જેમ અગાઉ નોંધાયું છે

તેમ કલમ ૨(એચ) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત તપાસનો અર્થ પોલીસ અધિકારી દ્વારા પુરાવાનું સંકલન થાય છે અને જ્યારે આ થઈ જાય ત્યારે તપાસ પૂર્ણ ગણાય છે. આરોપપત્રમાં શું હોવું જોઈએ તે અંગેની માર્ગદર્શિકાઓને ફરજિયાત સ્વરૂપની કહી શકાય નહીં. આ દિશાનિર્દેશોનું સારરૂપ પાલન પૂરતું છે અને જો પોલીસ અહેવાલ અથવા આરોપપત્રમાં એવી આવશ્યક વિગતો હોય કે જેથી મેજિસ્ટ્રેટ ગુનાનો સંજ્ઞાન લઈ શકે અને આગળ કાર્યવાહી કરી શકે, તો એવું કહી શકાય નહીં કે આ કલમના પાલનમાં નિષ્ફળતા થઈ છે. જો પોલીસ અહેવાલ સમયસર દાખલ કરવામાં આવ્યો હોય અને તેમાં કેટલીક એવી ચૂક હોય જે તુરંત સ્વરૂપની હોય અથવા નાની વિગતો સંબંધિત હોય અથવા અજાણતાં રહી ગયેલી ચૂક હોય, તો એવું કહી શકાય નહીં કે પોલીસ અહેવાલ સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૨) અનુસાર દાખલ કરવામાં આવ્યો નથી.

પેટા-કલમ

(૮) અમારી ઉપરોક્ત દૃષ્ટિને સમર્થન આપે છે, જે નીચે મુજબ અવતરણ કરવામાં આવે છે :

“આ કલમમાં કોઈ બાબત એવી માનવામાં આવશે નહીં કે જે પેટા-કલમ (૨) હેઠળનો અહેવાલ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવ્યા પછી કોઈ ગુનાની બાબતે વધુ તપાસને અવરોધે; અને આવી તપાસ દરમિયાન, પોલીસ સ્ટેશનના ઈન્ચાર્જ અધિકારીને મૌખિક અથવા દસ્તાવેજી સ્વરૂપે વધુ પુરાવા પ્રાપ્ત થાય, તો તે નિયત કરાયેલા સ્વરૂપમાં એવા પુરાવા અંગે વધુ અહેવાલ અથવા અહેવાલો મેજિસ્ટ્રેટને

મોકલશે; અને પેટા-કલમો (૨) થી (૬) ની જોગવાઈઓ, જેટલું શક્ય હોય તેટલું, આવા અહેવાલ અથવા અહેવાલો માટે તે જ રીતે લાગુ પડશે જેમ તે પેટા-કલમ (૨) હેઠળ મોકલવામાં આવેલા અહેવાલ માટે લાગુ પડે છે”.

અતએવ, આ તબક્કે મેજિસ્ટ્રેટે ફક્ત એટલું જ તપાસવાનું છે કે પોલીસ અહેવાલમાં કોઈ ગુનો દર્શાવવામાં આવ્યો છે કે નહીં અને આરોપી, સાક્ષી વગેરેના નામ આપવામાં આવ્યા છે કે નહીં. જો આરોપીના નામ અને ગુનાનો સ્વભાવ દર્શાવવામાં આવ્યો ન હોય, અથવા પોલીસ અહેવાલનું વાચન કરતાં તે જાણી શકાય તેમ ન હોય, તો કદાચ તે સંહિતાની કલમ ૧૭૩ (૨) ની જોગવાઈઓનું પાલન ન થવાનું પ્રકરણ થઈ શકે. પરંતુ જ્યાં આરોપીના નામ, પ્રકરણમાં સંકળાયેલ ગુનો તથા તે સાથેની અન્ય સમાન આવશ્યક વિગતો યથોચિત રીતે સ્પષ્ટ કરવામાં આવી હોય, ત્યાં આરોપીની ઉંમર, પિતાનું નામ વગેરે જેવી કેટલીક નાની વિગતોમાં કેટલીક ચૂક રહી ગઈ હોય તો પણ, કલમ ૧૭૩(૨) નું પાલન કરવામાં નિષ્ફળતા થઈ છે એવું કહી શકાય નહીં. અમારા આ અભિપ્રાય માટે સર્વોચ્ચ અદાલતના સત્ય નારાયણ વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૦ એસ.સી. ૫૦૬ : ૧૯૮૦ ક્રિ. એલ.જે. ૨૭૭ માં અહેવાલિત નિર્ણય પર આધાર મૂકી શકાય, જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું અવલોકન કરતાં કે જો અહેવાલ પૂરતી વિગત અને સ્પષ્ટતા સાથે તે કાનૂનભંગનો ઉલ્લેખ કરે છે જે આક્ષેપિત ગુનો છે, તો તે પૂરતું પાલન ગણાશે, નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું :

હવે આ કેસમાં રજૂ કરાયેલ આરોપપત્ર તરફ વળીએ તો, તેમાં સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૨) મુજબ આવશ્યક તમામ વિગતો દર્શાવવામાં આવી છે. આરોપીનું નામ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ગુનાનો સ્વભાવ દર્શાવવામાં આવ્યો છે. વધુમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે ગુનાની માહિતી મહેશ કાંત ઝા દ્વારા આપવામાં આવી હતી. તેમજ એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે હાલના અપીલકર્તા સત્ય નરાઈન મુસાદી સામે અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળ કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતા પુરાવા હતા. શક્ય છે કે આરોપપત્ર વધુ માહિતીપ્રદ હોઈ શક્યું હોત અથવા આરોપપત્રમાં દર્શાવવામાં આવેલી માહિતી અલ્પ ગણાવી શકાઈ હોત. થોડી વધુ વિગતો સહાયક બની હોત. તેમ છતાં, એવું કહી શકાય તેમ નહોતું કે તેમાં એવો ગુનો પ્રગટ થતો નહોતો જેના અંગે મેજિસ્ટ્રેટ કલમ ૧૮૦(૧)(બી) હેઠળ સંજ્ઞાન લઈ શકે. અંતે જ્યારે મેજિસ્ટ્રેટ કલમ ૧૮૦(૧)(બી) હેઠળ પોલીસ અહેવાલ, જેને આરોપપત્ર પણ કહેવામાં આવે છે, તેની તરફ નજર કરે છે ત્યારે તે પોલીસ અહેવાલના આધારે ગુનાનું સંજ્ઞાન લે છે અને પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ તે અહેવાલમાં દર્શાવવામાં આવેલા ગુના અથવા ગુનાઓનું સંજ્ઞાન લે છે (જુઓ દર્શન સિંહ રામ કિશન વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, (૧૯૭૨) ૧ એસ.સી.આર. ૫૭૧, પૃષ્ઠ ૫૭૪ : ૧૯૭૧ ક્રિ. એલ.જે. ૧૬૯૭). અને ચર્ચાધીન અહેવાલ અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળનો ગુનો પ્રગટ કરે છે.

જો સર્વ આવશ્યક વિગતો, જેમનું કલમ ૧૭૩(૨), ક્રિ. પ્ર. સં. હેઠળ

ધ્યાનમાં લેવાયું છે, પ્રાથમિક તબક્કામાં પોલીસ અહેવાલમાં જાહેર કરવામાં આવી ન હોય, પરંતુ તે પછીની તારીખે પૂરી પાડવામાં આવે, તો શક્ય છે કે કેસની સુનાવણી દરમિયાન પાછળથી પૂરી પાડવામાં આવેલી તે વિગતોનો પુરાવાત્મક મૂલ્ય વિચારવાનો પ્રશ્ન અદાલત માટે રહે; પરંતુ એવું કહેવું કે કેટલીક ચૂકો અથવા ખામીઓ સાથે દાખલ કરાયેલ પોલીસ અહેવાલ કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળ અવલોકિત માન્ય અહેવાલ નથી, એ કલમમાં વધારે કંઈક વાંચવા સમાન છે. પરિણામે, અમે ધારીએ છીએ કે કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળ દાખલ કરાયેલા અહેવાલ સાથે કલમ ૧૭૩(૫) હેઠળના તમામ સંલગ્નકો ન દાખલ કરવું, નિયત સમયમર્યાદામાં સંપૂર્ણ આરોપપત્ર દાખલ થયું નથી એવી ધારણા પર આરોપીને મુક્ત કરવાની કોઈ આધારભૂત ભૂમિકા બની શકતી નથી.”

૪૮ ભોલે ઉર્ફે ભોલેશ વિ. એમ.પી. રાજ્યના મામલામાં [૧૯૯૩ ક્રિ. એલ.જે. ૨૮૨૧], મદ્રાસ વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે સંહિતાની કલમ ૨૦૭ માં આવેલા “વિલંબ વિના” શબ્દોના તાત્પર્ય પર વિચારણા કરી હતી. વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“૭. અરજદાર દ્વારા કલમ ૨૦૭, સી.આર.પી.સી. પર પણ નિર્ભરતા મૂકવામાં આવી હતી, જે નીચે મુજબ છે :

જે કોઈ કેસમાં કાર્યવાહી પોલીસ અહેવાલના આધારે આરંભવામાં આવી હોય, તેમાં મેજિસ્ટ્રેટે વિલંબ કર્યા વિના આરોપીને, વિનામૂલ્યે,

daarin ઉલ્લેખિત નીચેના દરેક દસ્તાવેજની એક નકલ પૂરી પાડવી.

“વિલંબ વિના” અભિવ્યક્તિનો અર્થ “વાજબી વિલંબ વિના” એવો થાય છે. વિવાદાસ્પદ મુદ્દાનો નિર્ણય કરવામાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ની જોગવાઈઓ પણ મદદરૂપ થશે. કલમ ૧૭૩(૧) આ પ્રમાણે વાંચાય છે. આ પ્રકરણ હેઠળની દરેક તપાસ બિનજરૂરી વિલંબ વિના પૂર્ણ કરવી. પેટા-કલમ (૨) કહે છે કે તપાસ પૂર્ણ થતાં જ, પોલીસ સ્ટેશનનો પ્રભારી અધિકારી રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત નમૂનામાંનો અહેવાલ પોલીસ અહેવાલના આધારે ગુનાની સંજ્ઞાન લેવા સક્ષમ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલશે. કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૭) કહે છે કે જ્યાં કેસની તપાસ કરનાર પોલીસ અધિકારીને એમ કરવું અનુકૂળ જણાય, ત્યાં તે પેટા-કલમ (૫)માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજોની બધી અથવા કોઈપણ નકલો આરોપીને પૂરી પાડી શકે છે. તેથી, આ પેટા-કલમ પણ અરજીકર્તાની એ દલીલને સમર્થન આપતી નથી કે કાગળો તાત્કાલિક પૂરા પાડવા જોઈએ. આ પેટા-કલમમાં “એમ કરવું અનુકૂળ જણાય” એવા શબ્દો વપરાયા છે. એ નોંધવું પણ મહત્વનું છે કે કાગળો પૂરા પાડવાનો પ્રસંગ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૬૭ના તબક્કા સુધી ઊભો થતો નથી. તે માત્ર તપાસની અવધિ નિર્ધારિત કરે છે. કાગળોની પૂર્તિ અંગેની જોગવાઈ કલમ ૧૭૩માં સમાવવામાં આવી છે. જો તપાસ ૯૦ દિવસની અવધિમાં પૂર્ણ ન થાય, તો અટકાયત ગેરકાયદેસર બની જાય છે. આ એવો કેસ નથી કે જેમાં ૯૦ દિવસની અવધિમાં કાગળો પૂરા પાડવામાં આવ્યા ન હોય. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૭ પણ

અમને યોગ્ય નિર્ણય પર પહોંચવામાં મદદ કરે છે. તે કહે છે કે જે કોઈ કેસમાં કાર્યવાહી પોલીસ અહેવાલના આધારે સંસ્થિત કરવામાં આવી હોય, તેમાં મેજિસ્ટ્રેટ વિલંબ વિના આરોપીને વિનામૂલ્યે નીચે જણાવેલ દરેકની એક નકલ આપશે :

(૧) પોલીસ અહેવાલ;

(૨) કલમ ૧૫૪ હેઠળ નોંધવામાં આવેલી પ્રથમ માહિતી અહેવાલ;

(૩) ફરિયાદ પક્ષ જેમને પોતાના સાક્ષી તરીકે પરીક્ષણ કરવા પ્રસ્તાવિત કરે છે એવા તમામ વ્યક્તિઓના કલમ ૧૬૧ ની પેટા-કલમ (૩) હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો, તેમાંથી તેવા કોઈ પણ ભાગને બાકાત રાખીને કે જેના સંબંધમાં આવી બાકાતી માટે પોલીસ અધિકારીએ કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૬) હેઠળ વિનંતી કરી હોય;

(૪) કલમ ૧૬૪ હેઠળ નોંધવામાં આવેલ કબૂલાતો અને નિવેદનો, જો કોઈ હોય તો;

(૫) કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) હેઠળ પોલીસ અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલ અન્ય કોઈ દસ્તાવેજ અથવા તેનો સંબંધિત અંશ. ”

“૧૦. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૭ માં આવેલો “વિલંબ વિના” શબ્દપ્રયોગનો અર્થ ન તો “તાત્કાલિક” થાય છે અને ન તો “ફોર્થવિથ”, કારણ કે આ શબ્દો પરસ્પર સ્પષ્ટપણે અલગ અને ભિન્ન અર્થ ધરાવે છે. “ફોર્થવિથ” શબ્દપ્રયોગ પણ, જે આદેશાત્મક સ્વરૂપનો છે અને જેમાં વિશેષ બળ છે, સર્વોચ્ચ

અદાલતે એવો અર્થઘટન કર્યો છે કે કાર્ય ટાળી શકાય એવા અને સમજાવી શકાય એવા વિલંબ વિના કરવામાં આવે. જો વિલંબનું સમજૂતીકરણ કરવામાં આવ્યું હોય, તો એટલું પૂરતું છે, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૨૮ : (૧૯૫૭ કિ એલ.જે. ૧૦). “વિલંબ વિના” શબ્દપ્રયોગ સ્વાભાવિક રીતે “ફોર્થવિથ” શબ્દપ્રયોગ કરતાં ઓછી ઝડપ સૂચવે છે અને તેથી તે મુજબ જ તેનો અર્થ સમજવો પડે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૭ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટ પર આરોપીને દસ્તાવેજોની નકલો વિનામૂલ્યે પૂરી પાડવાની ફરજ મુકવામાં આવી છે. આરોપીને સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષ મોકલવાની કાર્યવાહી આગળ વધારે તે પહેલાં મેજિસ્ટ્રેટે આ બાબત સુનિશ્ચિત કરવી જરૂરી છે. જો નકલો પૂરી પાડવામાં આવી ન હોય, તો મેજિસ્ટ્રેટે સુનાવણી મુલતવી રાખવી, નકલો તૈયાર કરાવવી અને પૂરી પાડવી જોઈએ. સ્વાભાવિક રીતે, આરોપીને દસ્તાવેજોની નકલો પૂરી પાડવાની ઉચ્ચતમ મર્યાદા કમિટલ પહેલાં અથવા વિચારણાં પહેલાં સુધીની છે. (૧૯૮૩) ૨ એસ.સી.સી. ૩૭૨ (એસ.સી.), ૧૯૮૫ (૧) કાઈમ્સ ૨૨૭ (એમ.પી.). ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ અને કલમ ૨૦૭ માં આવેલો “શેલ” શબ્દપ્રયોગ ફરજિયાત નથી, પરંતુ માત્ર માર્ગદર્શક છે, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૭૩૭ : (૧૯૫૭ કિ એલ.જે. ૧૩૨૦). તેથી, આ જોગવાઈઓના પાલનનો અભાવ વિચારણાને દૂષિત બનાવવાનો પરિણામ લાવતો નથી.

૧૧. એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૭૩૭ : (૧૯૫૭ કિ એલ.જે. ૧૩૨૦) માં,

નારાયણ રાવ વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યના કેસમાં, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની

કલમો ૧૭૩(૪), ૨૦૭એ(૩) અને ૫૩૭નું અર્થઘટન કરતાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૭૩(૪) અને કલમ ૨૦૭એ(૩) ની જોગવાઈઓ ફરજિયાત નથી. એવું પાનું ૧૩૨૩ પર ઠરાવવામાં આવ્યું હતું :

સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા આરોપિત વ્યક્તિઓના વિચારણાને પૂર્વવર્તી સમર્પણ કાર્યવાહી સરળ બનાવવાના હેતુથી, સંહિતામાં ૧૯૫૫ માં સુધારા દ્વારા ધારા ૨૦૭અ ઉમેરવામાં આવી હતી. તે ધારાની ઉપધારા (૩) અને (૪) પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જે બાબતોનું વિચારણા વિશેષરૂપે સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા જ થઈ શકે તેવી બાબતોમાં, પ્રાથમિક તપાસ હાથ ધરતી વખતે દંડાધિકારીની ફરજ એ છે કે ધારા ૧૭૩ માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો આરોપીને પૂરા પાડવામાં આવ્યા છે કે નહીં તેની પોતાની સંતોષપ્રાપ્તિ કરે અને જો તેને એવું જણાય કે સંબંધિત પોલીસ અધિકારીએ તે બાબતમાં પોતાની ફરજ બજાવી નથી, તો દંડાધિકારીએ તે કરાવવામાં આવે તેની ખાતરી કરવી જોઈએ.

સન ૧૯૫૫ ના સુધારક અધિનિયમ દ્વારા કલમ ૧૭૩(૪) અને કલમ ૨૦૭એ(૩) માં સમાવાયેલ જોગવાઈઓ એ હેતુસર રજૂ કરવામાં આવી છે કે સેશન્સ કોર્ટમાં ચાલનારા વિચારણાની પૂર્વવર્તી તપાસોની પ્રક્રિયા સરળ બને અને સાથે સાથે સંબંધિત પોલીસ અધિકારીઓ તથા જે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ આવી કાર્યવાહી લાવવામાં આવે છે તેમને આ ફરજ સોંપીને આરોપી વ્યક્તિઓના હિતોનું રક્ષણ થાય કે બચાવના યોગ્ય સંચાલન માટે આરોપી વ્યક્તિઓને જરૂરી બધી માહિતી પ્રદાન કરવા માટે જરૂરી તમામ દસ્તાવેજો

તેમને પૂરા પાડવામાં આવે.

પરંતુ તે જોગવાઈઓનું પાલન ન થવાથી તે કાર્યવાહી અને અનુવર્તી વિચારણાને દૂષિત બનાવવાનો પરિણામ થતો નથી. કલમ ૧૭૩ ની ઉપ-કલમ (૪) અને કલમ ૨૦૭અ ની ઉપ-કલમ (૩) બંનેમાં આવેલો "કરશે" શબ્દ ફરજિયાત નથી પરંતુ માત્ર માર્ગદર્શક છે, કારણ કે પોલીસ અધિકારી દ્વારા કલમ ૧૭૩ ની જોગવાઈઓનું સંપૂર્ણ પાલન કરવામાં થયેલ ચૂકને એવો વ્યાપક પ્રભાવ પાડવાની મંજૂરી આપવી નહીં જોઈએ કે જેના કારણે સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષની વિચારણા સહિતની કાર્યવાહી સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ બની જાય. તેમ છતાં, જો કોઈ નિશ્ચિત કેસમાં આરોપી વ્યક્તિઓની તરફથી એ દર્શાવવામાં આવે કે સંબંધિત પોલીસ અધિકારીઓ અથવા જે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ સમર્પણની કાર્યવાહી લંબિત હતી તેમની તરફથી થયેલ ચૂકને કારણે ન્યાયના હિતમાં આરોપીને હાનિ પહોંચી છે, તો અદાલત સંહિતાની જોગવાઈઓનું સંપૂર્ણ પાલન કરાવવા ઉપર ભાર મૂકી કાર્યવાહી ફરીથી ખુલ્લી મૂકી શકે છે.

૪૯ તાજ સિંહ વિ. રાજ્ય (દિલ્હી એડમિનિસ્ટ્રેશન) [૧૯૮૮ ક્રિ. એલ.જે. ૧૬૩૪] માં, દિલ્હી વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે આ પ્રશ્ન પર વિચાર કર્યો હતો કે કેન્દ્રીય ફોરેન્સિક પ્રયોગશાળાના અહેવાલ વિના રજૂ કરાયેલ ચલાન, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૨) ના અર્થમાં અધૂરું ચલાન ગણાશે કે નહીં. વિભાગીય ખંડપીઠે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“પ. આપણે સંહિતાની કલમ ૨ ની અનુક્રમે પેટા-કલમ (એચ) અને (આર) માં અપાયેલી “તપાસ” અને “પોલીસ અહેવાલ” શબ્દોની વ્યાખ્યાઓનું પરીક્ષણ કરવું પડશે અને આ વ્યાખ્યાઓ નીચે પુનઃપ્રસ્તુત કરવામાં આવે છે :

“(એ) “તપાસ” માં પુરાવા એકત્ર કરવા માટે આ સંહિતા હેઠળ પોલીસ અધિકારી દ્વારા અથવા મેજિસ્ટ્રેટ સિવાયની એવી કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા, જેને આ બાબતમાં મેજિસ્ટ્રેટે અધિકૃત કરી હોય, હાથ ધરવામાં આવેલી તમામ કાર્યવાહીનો સમાવેશ થાય છે;

(બી) “પોલીસ અહેવાલ” નો અર્થ, કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨) હેઠળ પોલીસ અધિકારીએ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલેલ અહેવાલ,”

ચલાન અને પોલીસ અહેવાલ એક જ અને સમાન વસ્તુ છે અને તેથી પોલીસ અધિકારી દ્વારા ચલાન દાખલ કરવું એ પોલીસ અહેવાલના આધારે ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવા સશક્ત મેજિસ્ટ્રેટને પોલીસ અહેવાલ મોકલવા સમાન જ છે.

“પોલીસ અહેવાલ” ની વ્યાખ્યાનો સંદર્ભ સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨) સાથે અતિ નિકટનો હોવાથી કાનૂનની આ જોગવાઈનું સંપૂર્ણ પુનરોત્પાદન કરવું આવશ્યક છે અને તે નીચે મુજબ રજૂ કરવામાં આવે છે :

“કલમ ૧૭૩. તપાસ પૂર્ણ થતાં પોલીસ અધિકારીનો અહેવાલ.

(૧) આ અધ્યાય હેઠળની દરેક તપાસ અનાવશ્યક વિલંબ વિના પૂર્ણ કરવામાં આવશે.

(૨)(૧) તપાસ પૂર્ણ થતા જ, પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીએ, પોલીસ અહેવાલના આધારે ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવાની સત્તા ધરાવતા મેજિસ્ટ્રેટને, રાજ્ય

સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત નમૂનામાં અહેવાલ મોકલવો, જેમાં નીચે મુજબ જણાવવાનું રહેશે

(એ) પક્ષકારોના નામો; (બી) માહિતીનું સ્વરૂપ;

(સી) કેસની પરિસ્થિતિઓથી પરિચિત જણાતા વ્યક્તિઓના નામો;

(ડી) કોઈ ગુનો થયેલો જણાય છે કે નહીં અને, જો થયો હોય, તો કોના દ્વારા;

(ઈ) આરોપીની ધરપકડ કરવામાં આવી છે કે નહીં;

(એફ) તેને તેના બોન્ડ પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો છે કે નહીં, અને જો કરવામાં આવ્યો હોય, તો જામીનદાર સાથે કે જામીનદાર વિના;

(જી) તેને કલમ ૧૭૦ હેઠળ અટકાયતમાં મોકલવામાં આવ્યો છે કે નહીં.

(૨) અધિકારીએ રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત એવી રીતથી, જે વ્યક્તિએ, જો કોઈ

હોય, ગુનાના આચરણ સંબંધિત માહિતી પ્રથમ આપી હોય તેને, પોતાના

દ્વારા કરવામાં આવેલી કાર્યવાહીનો પણ સંદેશ આપવો. (૩) જ્યાં કલમ

૧૫૮ હેઠળ પોલીસના કોઈ ઉચ્ચ અધિકારીની નિમણૂક કરવામાં આવી હોય,

ત્યાં રાજ્ય સરકાર સામાન્ય અથવા વિશેષ આદેશ દ્વારા તેવી દિશા આપે તેવા

કોઈપણ કિસ્સામાં, અહેવાલ તે અધિકારી મારફતે રજૂ કરવામાં આવશે, અને

મેજિસ્ટ્રેટના આદેશોની પ્રતીક્ષા દરમિયાન, તે પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી

અધિકારીને વધુ તપાસ કરવા માટે નિર્દેશ આપી શકશે. (૪) જ્યારે આ કલમ

હેઠળ મોકલવામાં આવેલા અહેવાલ પરથી એવું જણાય કે આરોપીને તેના

બોન્ડ પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો છે, ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટ તેવા બોન્ડમાંથી મુક્તિ

આપવા અંગે અથવા અન્યથા, તેને યોગ્ય લાગે એવો આદેશ કરશે. (૫)

જ્યારે એવો અહેવાલ એવા કેસ સંબંધિત હોય કે જેને કલમ ૧૭૦ લાગુ પડે

છે, ત્યારે પોલીસ અધિકારી અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ આગળ ધપાવશે (એ) ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ દસ્તાવેજો અથવા તેના સંબંધિત અંશો પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, એવા દસ્તાવેજો અથવા અંશો, તપાસ દરમિયાન મેજિસ્ટ્રેટને પહેલેથી જ મોકલવામાં આવેલ હોય તે સિવાય;

(બી) ફરિયાદ પક્ષ પોતાના સાક્ષીઓ તરીકે જેમની તપાસ કરવાનો પ્રસ્તાવ

કરે છે તે તમામ વ્યક્તિઓના કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો.

(૬) જો પોલીસ અધિકારીનો એવો મત હોય કે આવા કોઈ નિવેદનનો કોઈ ભાગ

કાર્યવાહી વિષય સાથે સંબંધિત નથી અથવા તેનો આરોપીને ખુલાસો કરવો ન્યાયના હિતમાં આવશ્યક નથી અને જાહેર હિતમાં અનુકૂળ નથી, તો તે

નિવેદનનો એવો ભાગ દર્શાવશે અને મેજિસ્ટ્રેટને આરોપીને આપવાની નકલોમાંથી તે ભાગને બાકાત રાખવા વિનંતિ કરતી તથા આવી વિનંતિ કરવા

માટેના તેના કારણો દર્શાવતી નોંધ જોડશે. (૭) જ્યાં કેસની તપાસ કરનાર

પોલીસ અધિકારીને આવું કરવું અનુકૂળ જણાય, ત્યાં તે પેટા-કલમ (૫) માં

ઉલ્લેખિત તમામ અથવા કોઈપણ દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીને પૂરી પાડી

શકે છે. (૮) આ કલમમાં આવેલું કશુંપણ એવું માનવામાં આવશે નહીં કે

પેટા-કલમ (૨) હેઠળનો અહેવાલ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલ્યા પછી કોઈ ગુના

બાબતે વધુ તપાસ કરવામાં અવરોધ ઉભો થાય અને, આવી તપાસ

દરમિયાન પોલીસ સ્ટેશનનો પ્રભારી અધિકારીને મૌખિક અથવા દસ્તાવેજી

વધુ પુરાવો પ્રાપ્ત થાય, તો તે મેજિસ્ટ્રેટને નિર્ધારિત સ્વરૂપમાં એવા પુરાવા

સંબંધિત વધુ અહેવાલ અથવા અહેવાલો મોકલશે; અને પેટા-કલમો (૨)

થી (૬) ની જોગવાઈઓ, જેટલું શક્ય હોય તેટલું, એવા અહેવાલ અથવા અહેવાલો અંગે એ જ રીતે લાગુ પડશે જેમ તે પેટા-કલમ (૨) હેઠળ મોકલાયેલા અહેવાલ અંગે લાગુ પડે છે. ”

૬. સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમો (૧) અને (૨) ને સાથે વાંચવાથી, પોલીસ અધિકારી દ્વારા મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ પોલીસ અહેવાલ અથવા ચલણ કયા તબક્કે અને કયા સમયબિંદુએ દાખલ કરવાનું હોય છે તે સ્પષ્ટ થાય છે, એ અર્થમાં કે ગુનાની તપાસ પૂર્ણ થતાં જ પોલીસ અહેવાલ અથવા ચલણ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ દાખલ કરવાનું હોય છે. કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨) (૧) (એ) થી (જી) પોલીસ અહેવાલમાં ઉલ્લેખ કરવા જેવી વિગતો અંગેની આવશ્યકતાઓને વધુ સ્પષ્ટ કરે છે. તેથી, તેનો અર્થ એવો થાય છે કે જ્યારે પોલીસ અધિકારી પેટા-કલમ (૨)(૧)(એ) થી (જી) હેઠળ આવશ્યક એવા ઉપરોક્ત વિગતો તેમાં ભરીને પોતાનો અહેવાલ પૂર્ણ કરવામાં સક્ષમ થાય છે, ત્યારે ગુનાની તપાસ પૂર્ણ ગણાવી શકાય, કારણ કે જો તપાસ પૂર્ણ ન હોય તો તે ઉપરોક્ત આવશ્યક વિગતો સાથે પોતાનો અહેવાલ તૈયાર કરી શકશે નહીં, અને આમ, ગુનાની તપાસ પૂર્ણ થઈ છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે તે અમને નિર્ણાયક કસોટી પૂરી પાડે છે. સંબંધિત આવશ્યકતાઓ કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨)(૧) ની કલમો (સી) અને (ડી) માં કલ્પિત થયેલ છે, જે કેસની પરિસ્થિતિઓથી પરિચિત જણાતા વ્યક્તિઓના નામો તથા કોઈ ગુનો થયેલો જણાય છે કે નહીં અને જો થયો હોય તો કોના દ્વારા થયો છે, તે બાબતો સાથે સંબંધિત છે. જ્યારે તપાસ અધિકારી આ

આવશ્યકતાઓ સાથે તૈયાર હોય, અને બાકી આવશ્યકતાઓ જાણવામાં ખૂબ કઠિન ન હોય, ત્યારે સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨) મુજબ અને કલમ ૨(આર) માં આપવામાં આવેલી તેની વ્યાખ્યા અનુસાર પોલીસ અહેવાલ પૂર્ણ ગણાય છે. કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨)(૧) ની કલમ (સી) માં કલ્પિત વ્યક્તિઓ, ઘટનાના સાક્ષીઓ અથવા અન્યથા કેસની હકીકતોની જાણ ધરાવતા વ્યક્તિઓ જણાય છે, પરંતુ તેમાં સીએફએસએલ ના નિષ્ણાત અથવા સંહિતાની કલમ ૨૯૩ ની પેટા-કલમ (૪) માં ઉલ્લેખિત અન્ય કોઈ સરકારી વૈજ્ઞાનિક નિષ્ણાતનો સમાવેશ થતો જણાતો નથી, જેમના અહેવાલો કલમ ૨૯૩ હેઠળ કોઈ ઔપચારિક પુરાવા વિના પુરાવામાં રજૂ કરીને ગ્રાહ્ય બનાવવામાં આવ્યા છે. કલમ ૨૯૩ ની પેટા-કલમ (૪) માં ઉલ્લેખિત સરકારી વૈજ્ઞાનિક નિષ્ણાતો નીચે મુજબ છે :

- (એ) સરકારના કોઈ પણ રસાયણ પરીક્ષક અથવા સહાયક રસાયણ પરીક્ષક;
- (બી) વિસ્ફોટકોના મુખ્ય નિરીક્ષક;
- (સી) અંગુઠાછાપ વિભાગના નિર્દેશક;
- (ડી) હેફ્ડીન સંસ્થા, બોમ્બેના નિર્દેશક;
- (ઈ) કેન્દ્રીય ન્યાયવૈજ્ઞાનિક વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળા અથવા રાજ્ય ન્યાયવૈજ્ઞાનિક વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળાના નિર્દેશક, (ઉપનિર્દેશક અથવા સહાયક નિર્દેશક);
- (એફ) સરકારના સિરોલોજિસ્ટ.

૭. ભલે તપાસ અધિકારીને સી.એફ.એસ.એલ. નો અહેવાલ મળ્યો ન હોય, તો

પણ પુરાવા એકત્રિત કરવાની તેની ફરજ જેટલી સંબંધિત છે, તે સામગ્રીરૂપ આંકો એકત્રિત કરીને અને તે જ સી.એફ.એસ.એલ. ના અભિપ્રાય માટે મોકલી આપે તે ક્ષણે પૂર્ણ થઈ જાય છે, અને ભલે તે પોતાના અહેવાલમાં સી.એફ.એસ.એલ. ના અહેવાલ પર આધાર રાખે, તોય આ સ્થિતિમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી. બાબતને આ દૃષ્ટિએ જોતા, એવું કહેવું યોગ્ય નહીં થાય કે પોલીસ અહેવાલ, જેમાં સી.એફ.એસ.એલ. નો અહેવાલ સામેલ ન હતો, તે સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૨) માં કલ્પાયેલ પૂર્ણ પોલીસ અહેવાલ ગણાશે નહીં, જે તપાસ પૂર્ણ થયા પછી જ તૈયાર કરીને મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવે છે.

૮. આ દૃષ્ટિકોણ માટે અમને પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતની પૂર્ણ પીઠના સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા વિ. મેહલ સિંહ તરીકે અહેવાલિત નિર્ણયમાંથી સંપૂર્ણ આધાર મળે છે.

એ.આઈ.આર. ૧૯૭૮ પંજ અને હર ૩૪૧ પૃ. ૩૪૭ પર : (૧૯૭૮ ક્રિ એલ.જે. ૧૮૧૦ પૃ. ૧૮૧૬ પર). તેના વિરુદ્ધ કોઈ સત્તાધિક નિર્દેશ ઉપલબ્ધ ન હતો, ન તો અરજદારના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા ઉલ્લેખિત કરવામાં આવ્યો હતો, અને અરજદારના વિદ્વાન વકીલે જેના ઉપર ભરોસો મૂક્યો હતો તે કોઈપણ સત્તાધિક નિર્દેશમાં આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો ન હતો.

તેમના દ્વારા અવલંબિત સત્તાધિક નિર્દેશો નૂર મોહદ. વિ. સ્ટેટ આઈએલઆર,

(૧૯૭૮) ૨ દિલ્લી ૪૪૨ : (૧૯૮૦ ક્રિ એલ.જે. એનઓસી ૨૭),

રઘુબીર સિંહ વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર ૧૯૮૭ કિ એલ.જે. ૧૫૭ :

(એ.આઈ.આર. ૧૯૮૭ એસસી ૧૪૯),

નટબર પારિડા વિ. સ્ટેટ ઓફ ઓરિસા, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૫ એસસી ૧૪૬૫ :

(૧૯૭૫ કિ એલ.જે. ૧૨૧૨), અને

હરી ચંદ વિ. સ્ટેટ આઈએલઆર (૧૯૭૭) ૨ દિલ્લી ૩૬૭ :

(૧૯૭૭ કિ એલ.જે. એનઓસી ૨૬૨) છે.

તેમ છતાં, અરજદારના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા છેલ્લે ઉલ્લેખિત સત્તાધિક નિર્દેશ પર ઘણો ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તેના પરિદર્શનથી જણાય છે કે, ભલે અદાલતમાં દાખલ કરાયેલા 'અપૂર્ણ ચાર્જશીટ' નો ઉલ્લેખ હતો, છતાં તેમાં વાસ્તવમાં શું ઉણપ હતી તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું ન હતું અને તેથી આ સત્તાધિક નિર્દેશ પણ અમારી સમક્ષના પ્રશ્નના નિર્ધારણમાં કોઈ મદદરૂપ થતો નથી.

૯. ત્યારબાદ અરજદારના વિદ્વાન વકીલે સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) માં સમાવિષ્ટ કાનૂની જોગવાઈમાંથી સહાય લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને દલીલ કરી કે ફરિયાદ પક્ષે જેના પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કર્યો હતો તે સીએફએસએલનો અભિપ્રાય, પોલીસ અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવો તપાસ અધિકારી માટે ફરજિયાત હતો, અને પરિણામે આ બાબતનો ઉલ્લેખ ન થવાને કારણે, ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવા માટે મેજિસ્ટ્રેટને ચાર્જશીટ મોકલવામાં આવી ત્યારે તે અધૂરી રહી હતી. સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) નું પુનરુત્પાદન કરવું આવશ્યક બની શકે, અને તે નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવે છે :

(પ) જ્યારે આવો અહેવાલ એવા કેસ સંબંધે હોય કે જેમાં કલમ ૧૭૦ લાગુ પડે છે, ત્યારે પોલીસ અધિકારી અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને આ બાબતો મોકલશે (એ) તે બધા દસ્તાવેજો અથવા તેમના સંબંધિત અંશો, જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, પરંતુ તપાસ દરમિયાન જે પહેલેથી જ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવ્યા હોય તે સિવાય; (બી) ફરિયાદ પક્ષ પોતાના સાક્ષીઓ તરીકે જેમની તપાસ કરવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે તે તમામ વ્યક્તિઓના કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો.

૧૦. આ દલીલ યોગ્ય હોવાનું જણાતી નથી, કારણ કે ધારા ૧૭૩ ની ઉપધારા (પ) તપાસ અધિકારી પર માત્ર એટલી વધારાની ફરજ મૂકે છે કે અહેવાલ સાથે તેવા દસ્તાવેજો અથવા તેમના ઉતારા મોકલે, જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, અને આ વધારાની ફરજનો એવો કોઈ અર્થ કાઢી શકાય નહીં કે તે ધારા ૧૭૩ ની ઉપધારા (૨) માં પરિકલ્પિત પોલીસ અહેવાલને કોઈ પણ રીતે હાનિકારક ઠરે; તેમજ આ વધારાની ફરજ કેસનો જ્ઞાનગ્રહણ કરનાર મેજિસ્ટ્રેટને સંહિતાની ધારા ૨૦૭ માં સમાયેલ કાયદાની અનિવાર્ય જોગવાઈનું પાલન કરવામાં સક્ષમ બનાવવા માટે આવશ્યક ઠરેલી હોવાનું જણાય છે, જેથી આવા દસ્તાવેજની નકલ આરોપીને વિનામૂલ્યે પૂરી પાડી શકાય. ધારા ૨૦૭ અહીં નિર્દેશિત કરવી ઉપદેશકરૂપ થશે, જે આ મુજબ છે :

૨૦૭. આરોપીને પોલીસ અહેવાલ અને અન્ય દસ્તાવેજોની નકલ

આપવી – જે કોઈ કેસમાં કાર્યવાહી પોલીસ અહેવાલના આધારે સ્થાપિત કરવામાં આવી હોય, તેમાં મેજિસ્ટ્રેટ વિલંબ વિના આરોપીને, વિનામૂલ્યે, નીચે મુજબના દરેક દસ્તાવેજની એક નકલ આપવાની રહેશે :- (૧) પોલીસ અહેવાલ; (૨) કલમ ૧૫૪ હેઠળ નોંધાયેલ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ; (૩) કલમ ૧૬૧ ની ઉપ-કલમ (૩) હેઠળ નોંધાયેલા, ફરિયાદ પક્ષ જેમને પોતાના સાક્ષી તરીકે તપાસવાનું પ્રસ્તાવિત કરે છે એવા તમામ વ્યક્તિઓના નિવેદનો, પરંતુ તેમાંનો એવો કોઈ ભાગ બાદ રાખીને કે જેના બાબતે કલમ ૧૭૩ ની ઉપ-કલમ (૬) હેઠળ પોલીસ અધિકારીએ એવો ભાગ બાદ રાખવાની વિનંતી કરી હોય; (૪) કલમ ૧૬૪ હેઠળ નોંધાયેલા કબૂલાતનામા અને નિવેદનો, જો હોય તો; (૫) કલમ ૧૭૩ ની ઉપ-કલમ (૫) હેઠળ પોલીસ અહેવાલ સાથે મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલો કોઈપણ અન્ય દસ્તાવેજ અથવા તેનો સંબંધિત ઉતારો: પરંતુ શરત એ છે કે મેજિસ્ટ્રેટ, ખંડ (૩) માં ઉલ્લેખિત નિવેદનના એવા કોઈ ભાગનું અવલોકન કર્યા પછી અને પોલીસ અધિકારીએ કરેલી વિનંતિ માટે આપેલ કારણોનો વિચાર કર્યા પછી, તે નિવેદનના તે ભાગની અથવા તેનો જે ભાગ મેજિસ્ટ્રેટ યોગ્ય માને તેની નકલ આરોપીને આપવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે : વધુમાં એ પણ શરત છે કે જો મેજિસ્ટ્રેટને સંતોષ થાય કે ખંડ (૫) માં ઉલ્લેખિત કોઈ દસ્તાવેજ બહુ વિશાળ છે, તો તેની નકલ આરોપીને આપવાની બદલે, તે વ્યક્તિગત રીતે અથવા

અદાલતમાં વકીલ મારફતે માત્ર તેનું નિરીક્ષણ કરવાની જ તેને મંજૂરી
આપવામાં આવશે એવો નિર્દેશ કરશે.

૧૧. અરજદાર તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલ દ્વારા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની
પેટા-કલમ (૫) ના આધારે ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલની કડકતા, કલમ
૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૭) ના પ્રકાશમાં, જે નીચે પુનઃઉતારવામાં આવે છે,
નોંધપાત્ર રીતે નબળી પડી જાય છે :

જે સ્થળે કેસની તપાસ કરનાર પોલીસ અધિકારીને એમ કરવું અનુકૂળ
લાગે, ત્યાં તે આરોપીને પેટા-કલમ (૫) માં ઉલ્લેખિત તમામ અથવા
કોઈપણ દસ્તાવેજોની નકલો આપી શકે છે.

૧૨. આરોપીને તમામ અથવા કોઈપણ દસ્તાવેજો પૂરા પાડવા સંબંધિત
કાયદાની આ જોગવાઈમાં ઉલ્લેખિત તપાસ અધિકારીની સગવડ, સંહિતાની
કલમ ૧૭૩ ની પેટા-કલમ (૫) ના ફરજિયાત સ્વભાવને નબળો પાડે છે
અને તે કારણસર ઉપરોક્ત રીતે દર્શાવેલ અરજદારના વિદ્વાન વકીલની
દલીલ બળ ગુમાવે છે.”

૫૦ ઉપર ચર્ચિત કેસકાયદામાંથી જે સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થાય છે તે નીચે મુજબ છે:

[૧] દં.પ્ર.સં.ની કલમ ૧૭૩(૫) ફરજિયાત નથી, એ અર્થમાં કે તેમાં કોઈ
વિશિષ્ટ પ્રતિબંધ નથી, તેથી એવું માનવામાં આવી શકતું નથી કે ફરિયાદ
પક્ષના સાક્ષીઓના પુરાવા નોંધવામાં આવી રહ્યા હોય ત્યારે પણ નીચલી
અદાલતની કાર્યવાહીના પ્રવાહ દરમિયાન વધારાનો દસ્તાવેજ રજૂ કરી શકાતો
નથી.

[૨] જો ફરિયાદ પક્ષે કોઈ ચુકિતસંગત કારણસર આરોપ નિર્ધારણના તબક્કે આરોપીને અમુક દસ્તાવેજો પૂરા પાડવા યોગ્ય ન ગણ્યું હોય અથવા આ બાબતમાં તેની તરફથી કોઈ ત્રુટિ રહી ગઈ હોય, તો એવો દસ્તાવેજ હંમેશા નીચલી અદાલતમાં ચાલતી કાર્યવાહી દરમિયાન આધારરૂપ લઈ શકાય છે અને અનુસરે તે તબક્કે રજૂ કરી શકાય છે.

[૩] સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની જોગવાઈઓથી ભિન્ન રીતે, જેમાં વિધાનમંડળે “જે દસ્તાવેજો પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખે છે” એવો પ્રયોગ કર્યો છે, તેવો પ્રયોગ સંહિતાની કલમ ૨૦૭ હેઠળ કરાયેલો નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં, સંહિતાની કલમ ૨૦૭ ની જોગવાઈઓને તેના હેતુની સિદ્ધિ થાય તે માટે ઉદાર અને પ્રાસંગિક અર્થ આપવો પડશે.

[૪] ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૭) પોલીસ અધિકારીને, જો તેને તે અનુકૂળ જણાય, તો તમામ અથવા કોઈપણ દસ્તાવેજોની (સાક્ષીઓના નિવેદનો સહિત) નકલો આરોપીને પૂરી પાડવા અંગે વિવેકાધિકાર આપે છે.

[૫] તેમ છતાં, દં.પ્ર.સં.ની કલમ ૨૦૭ હેઠળ, અદાલત માટે તપાસના દસ્તાવેજોની નકલો પૂરી પાડવી ફરજિયાત છે.

[૬] ઉપર મુજબ કાનૂની જોગવાઈ નિર્ધારિત કરવામાં આવી હોવા છતાં, વાસ્તવિક વ્યવહારમાં, આરોપપત્ર દાખલ કર્યા પછી તપાસના દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીઓને પોલીસ અધિકારી દ્વારા આપવામાં આવે છે.

[૭] ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૫) મુજબ, પોલીસ

અધિકારીને અદાલતમાં માત્ર તે જ દસ્તાવેજો મોકલવાના હોય છે, જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ અવલંબિત થવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, અને માત્ર તે જ સાક્ષીઓના નિવેદનો મોકલવાના હોય છે, જેઓની ફરિયાદ પક્ષ તપાસ કરવાની દરખાસ્ત કરે છે. વધુમાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૬) હેઠળ, તે કલમમાં દર્શાવેલ કારણોસર, પોલીસ અધિકારી અદાલતને વિનંતી કરી શકે છે કે અદાલત દ્વારા આરોપીને આપવામાં આવનારી નકલો માંથી કેટલાક નિવેદનો અથવા તેમના ભાગોને બાકાત રાખવામાં આવે.

[૮] દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૭માં કયા દસ્તાવેજો અથવા નિવેદનોની નકલો આરોપી વ્યક્તિઓને આપવાની હોય છે તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. મૂળરૂપે, તેમાં આરોપપત્ર, પ્રથમ માહિતી અહેવાલ, સાક્ષીઓના નિવેદનો, કબૂલાતો અને તપાસના અન્ય દસ્તાવેજો, જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, તેનો સમાવેશ થાય છે. આરોપીને દસ્તાવેજો આપતી વખતે, અદાલત ઉપરોક્ત કલમ ૧૭૩(૬) હેઠળ પોલીસ અધિકારીએ જે નિવેદનો બાબતે વિનંતી કરી હોય તેની નકલો ન પણ આપે; તેમ છતાં, જો અદાલત તેને જરૂરી માને, તો તે આવા નિવેદનોની નકલો પણ આપવાનો નિર્ણય કરી શકે છે.

[૯] દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૭ વધુમાં એવું પ્રદાન કરે છે કે જો કોઈ વિશિષ્ટ દસ્તાવેજ અત્યંત વિસ્તૃત હોય, તો અદાલત આરોપી વ્યક્તિને તેની નકલ આપવાના બદલે માત્ર તે દસ્તાવેજનું નિરીક્ષણ કરવાની પરવાનગી આપી શકે છે.

[૧૦] ન્યાયસંગત, નિષ્પક્ષ અને પારદર્શક તપાસના સ્થાપિત પાસાઓ પૈકીનું એક એ છે કે આરોપીને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતામાં કલ્પિત યોજનાના અંતર્ગત જેને મેળવવાનો તે હકદાર હોય એવા તમામ દસ્તાવેજોની માંગ કરવાની હક્કપ્રાપ્તિ છે.

[૧૧] આરોપીને અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલા દસ્તાવેજો/ નિવેદનો પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર નિર્વિવાદ છે અને ફરિયાદ પક્ષે તેનું પાલન કરવું અનિવાર્ય છે તથા અદાલતે કાયદા અનુસાર આરોપીને દસ્તાવેજો/ નિવેદનો પૂરા પાડવામાં આવ્યા છે તેની ખાતરી કરવી આવશ્યક છે. સંહિતાની કલમ ૧૬૧ અને ૧૬૪ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનોના આધારે સાક્ષીઓને સામસામે પૂછપરછ કરવાનો આરોપીને વૈધાનિક અધિકાર છે. નિષ્ણાત સાક્ષીઓને પણ તેમની અભિપ્રાયોની સામે સામસામે પૂછપરછ કરવાનો આરોપીને વૈધાનિક અધિકાર છે.

[૧૨] “બધા દસ્તાવેજો અથવા તેમના સંબંધિત ઉતારા, જેના પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે” એવા શબ્દો માત્ર અભિપ્રાયને જ નહીં, પરંતુ રાજ્યના નિષ્ણાત એટલે કે હસ્તલેખ નિષ્ણાત, બેલિસ્ટિક દ્વારા આપવામાં આવેલા એવા અભિપ્રાયના આધાર અથવા કારણોને પણ આવરી લેશે

નિષ્ણાત, સીરોલોજિસ્ટનો અહેવાલ, વગેરે. નિષ્ણાતની પૂછપરછ કરવી આવશ્યક છે અને તેને અદાલત સમક્ષ આવા મત માટેના તેના આધાર દર્શાવવા પડશે. જો તે આધાર તેની દ્વારા તપાસ અધિકારીને મોકલવામાં

આવ્યા હોય, તો તે આરોપીને આપવામાં આવવા જોઈએ, અને તે તેની પાસેથી મેળવવામાં આવેલા નિવેદનના સ્વરૂપનું ગણાશે, જાણે કે તે હેઠળ હોય

દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૬૨

[૧૩] દસ્તાવેજોના ખુલાસા બાબતે આરોપીનો અધિકાર મર્યાદિત અધિકાર છે, પરંતુ તે સંહિતાબદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને ન્યાયસંગત તપાસ તથા વિચારણાના અતિમૂલભૂત આધારરૂપ છે. આવા વિષયોમાં આરોપી પોલીસ ફાઈલના દરેક દસ્તાવેજનો, અથવા તો અદાલતના આદેશ અનુસાર કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળના અહેવાલ સાથે જોડવામાં આવેલા દસ્તાવેજોમાંથી બાકાત રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવેલા ભાગોનો પણ, અખંડિત કાનૂની અધિકાર તરીકે દાવો કરી શકતો નથી. પરંતુ આરોપીના કેટલાક અધિકારો સંહિતાબદ્ધ કાયદામાંથી તેમજ સંવિધાનિક અધિકારક્ષેત્રની સમતાપૂર્ણ સંકલ્પનાઓમાંથી બંનેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે આવી પ્રક્રિયામાં નોંધપાત્ર વિસંગતિ ન્યાયસંગત વિચારણાના મૂળ આધારને જ નિષ્ફળ બનાવે. કલમ ૨૦૭ અને ૨૪૩નો, કલમ ૧૭૩ની જોગવાઈઓ સાથે સંપૂર્ણ રીતે વાંચીને, તેમાં આવતી હદ અને વ્યાપની અંદરના દસ્તાવેજોની માંગ કરવાનો અધિકાર તથા સંહિતાની કલમ ૯૧ હેઠળ દસ્તાવેજો તલબ કરવાની અદાલતની સત્તા, એ એવા માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો સૂચવે છે અને પ્રદાન કરે છે, જે તપાસ દરમિયાન ફરિયાદ પક્ષે એકત્રિત કરેલા અને જેના પર તે આધાર રાખે છે એવા નિવેદનો તથા દસ્તાવેજોની નકલો માંગવાના આરોપીના

અધિકારને નિયંત્રિત કરશે.

[૧૪] ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમો ૨૦૭ અને ૨૦૮ હેઠળ આરોપપત્ર તથા ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા આધારરૂપ માનવામાં આવેલ તમામ સંબંધિત દસ્તાવેજોની નકલ પૂરી પાડવાની સેશન્સ કોર્ટની ફરજ ખાલી ઔપચારિકતા નથી અને તેનો કડક પાલન થવો આવશ્યક છે, જેથી આરોપ પરિઘટિત કરવાની અવસ્થાએ પણ આરોપીને તેના બચાવમાં કોઈ પૂર્વગ્રહ ન થાય. એ હકીકત કે અનેક આરોપી વ્યક્તિઓને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમો ૨૦૭ અને ૨૦૮માં દર્શાવ્યા મુજબ આરોપપત્ર અને અન્ય સંબંધિત દસ્તાવેજોની નકલો આપવામાં આવી નહોતી, તે આરોપીને મુક્ત અને ન્યાયસંગત વિચારણાનો અધિકાર ગંભીર રીતે પ્રભાવિત કરે છે.

[૧૫] સ્વાભાવિક ન્યાયના સિદ્ધાંતો ન્યાયસંગત વિચારણાનો અભિન્ન ભાગ છે. ભારતના સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૨૧ અને ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત સર્વવ્યાપક ઘોષણા, બંને આરોપીને ન્યાયસંગત વિચારણાની ખાતરી આપે છે. ભલે સંહિતામાં તપાસ એજન્સી દ્વારા એકત્રિત કરાયેલા "બધા" પુરાવા પ્રદાન કરવા માટે કોઈ જોગવાઈ ન હોય, તેવી જોગવાઈ સંહિતામાં અંતર્નિહિત રીતે વાંચવાની રહેશે. કારણ કે સ્વાભાવિક ન્યાયનો સિદ્ધાંત – ઓડી ઓલ્ટરમ પાર્ટમ – સંહિતામાં અંતર્નિહિત રીતે વાંચવાનો રહેશે. એવું કહેવું સર્વવિદિત છે કે સાંભળવાની તકનો અર્થ અસરકારક અને સારભૂત સુનાવણી થાય છે. કપાયેલા પુરાવા, અર્ધે છુપાવવામાં આવેલા પુરાવા, જે આરોપીને આપવામાં આવે અથવા અદાલત સમક્ષ મૂકવામાં આવે, તે અસરકારક સુનાવણી

સમકક્ષ ગણાતા નથી. આમ, ઓડી ઓલ્ટરમ પાર્ટમના સિદ્ધાંત હેઠળ આરોપીને તે પુરાવા સુધી પહોંચવાનો અધિકાર રહેશે, જે તેના પક્ષમાં હોય, પરંતુ જેને ફરિયાદ પક્ષ અદાલતમાં રજૂ કરવા ઇચ્છતું ન હોય અને જેના પ્રકાશનથી જાહેર હિતને હાનિ પહોંચતી ન હોય.

[૧૬] તપાસ એજન્સી અને ફરિયાદ પક્ષ બંને રાજ્યનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. રાજ્યની દરેક કાર્યવાહી કાયદેસર રીતે ન્યાયસંગત, યોગ્ય અને વાજબી હોવી આવશ્યક છે". જો તપાસ એજન્સી અને ફરિયાદ પક્ષ આરોપીના પક્ષમાં રહેલા કોઈપણ પુરાવાને આરોપીથી ગુપ્ત રાખે, તો તેઓ આરોપી પ્રત્યે ન્યાયસંગત, યોગ્ય અને વાજબી વર્તન કરતા નથી. તેથી, તેમની આવી કાર્યવાહી ભારતના સંવિધાનના અનુ. ૧૪ના ઉદ્ધંધનમાં ગણાશે. ભારતના સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૨૧ પણ એ માંગે છે કે કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા ન્યાયસંગત અને વાજબી હોવી જોઈએ. એવી પ્રક્રિયા, જે આરોપીના પક્ષમાં રહેલા પુરાવાને અદાલતથી અને આરોપીથી ગુપ્ત રાખવાની મંજૂરી આપે, તેને "ન્યાયસંગત અને વાજબી" કહી શકાય નહીં. તેથી, એવી પ્રક્રિયા ભારતના સંવિધાનના અનુ. ૨૧ના ઉદ્ધંધનમાં ગણાશે. તેથી, કલમ ૧૭૨(૩)નું અર્થઘટન એવી રીતે કરવું પડશે કે તે સંવિધાનની ભાવના સાથે સુસંગત બને.

[૧૭] જો ફરિયાદ પક્ષ કોઈ પરીક્ષણ અંગે નિષ્ણાત દ્વારા આપવામાં આવેલ અભિપ્રાયના આધારકારણોનો આરોપી વિરુદ્ધ પુરાવાના એક ઘટક તરીકે આધાર લેવા ઇચ્છે, તો તે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૫) હેઠળ

આરોપીને પૂરાં પાડવાના રહે છે.

૫૧ આ તબક્કે, પુનરાવર્તનની કિંમત પર પણ, અહીંના આરોપી દ્વારા શું માંગણી કરવામાં આવી છે તેની હું ફરી એકવાર નોંધ લઉં છું:

(૧) તા. ૧૮/૦૬/૨૦૧૬ના રોજ બપોરે ૧૨.૪૫ થી ૧૩.૧૦ વાગ્યા સુધીના પંચનામા મુજબ, ડબલ્યુ.એચ.સી. લીલાબેને કિન્નરીના કપડાં રજૂ કર્યા.

(એ) કે ડબલ્યુ.એચ.સી. લીલાબેને, જ્યારે તેણે કથિત રીતે કિન્નરી પાસેથી કપડાં લીધાં, ત્યારે કોઈ દસ્તાવેજો તૈયાર કર્યા હતા કે નહીં.

(બી) કિન્નરી પાસેથી ડબલ્યુએચસી લીલાબેને કયા સમયે કપડાં મેળવ્યાં હતા અને ઉપરોક્ત પંચનામું તા. ૧૮.૦૬.૨૦૧૬ મુજબ તે રજૂ કર્યા ત્યાં સુધી તેણે તે ક્યાં રાખ્યાં હતા તે દર્શાવતું કોઈ દસ્તાવેજ છે કે નહીં.

(૨) તા. ૨૪/૦૬/૨૦૧૬ ના અગ્રેષણ પત્ર મુજબ, ઉક્ત કપડાં સાથે લોહી, ચોનિ સ્વેબ, મૌખિક લાળ, નખની કાપણી અને જઘન વાળ વગેરે એફએસએલને મોકલવામાં આવ્યા હતા.

(સી) શું આ કપડાં સંબંધિત કોઈ દસ્તાવેજો છે કે નહીં અને ઉપરોક્ત ઉદ્દેશિત તે વસ્તુઓ ક્યાં રાખવામાં આવી હતી અને તે કોની કસ્ટડીમાં રહી હતી વગેરે?

(૩) એફ.એસ.એલ. અહેવાલ તા. ૨૮/૦૭/૨૦૧૬ મુજબ, આ કપડાંનું વિશ્લેષણ ૨૭/૦૬/૨૦૧૬ના રોજ શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું

અને ૨૭/૦૭/૨૦૧૬ના રોજ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું હતું.

(ડી) શું આવો કોઈ દસ્તાવેજ છે કે જે દર્શાવે છે કે આ કપડાં ૨૪/૦૬/૨૦૧૬ થી ૨૭/૦૬/૨૦૧૬ દરમિયાન ક્યાં રાખવામાં આવ્યા હતા અને તેનાં સંરક્ષક કોણ હતા.

(ઈ) શું એવો કોઈ દસ્તાવેજ છે કે જે દર્શાવે છે કે આ કપડાં ૨૭/૦૬/૨૦૧૬ થી ૨૭/૦૭/૨૦૧૬ દરમિયાન ક્યાં રાખવામાં આવ્યા હતા અને તેમની કસ્ટડી કોની પાસે હતી.

ક. આરોપી જયેશભાઈના રક્તના નમૂના તથા વીર્યના સંગ્રહ અંગે.

વીર્ય નમૂનો: તા. ૨૨/૦૬/૨૦૧૬ ના પત્ર મુજબ, પીએચસી, વાઘોડિયા ના મેડિકલ ઓફિસરે પીએસઆઈ વાઘોડિયાને સંબોધિત કરેલા પત્રમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે કે, જયેશ પટેલે ૩ વખત હસ્તમૈથુન કરવા છતાં વીર્ય ઉત્પન્ન કરવામાં સફળતા મેળવી શક્યો નહોતો, અને તેથી તેને એસએસજી હોસ્પિટલમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો અને તા. ૨૩/૦૬/૨૦૧૬ ના રોજ, એવો આક્ષેપ છે કે તેણે એસએસજી હોસ્પિટલ, વડોદરા ના મેડિકલ ઓફિસર સમક્ષ હાજર થઈ, જેઓએ પ્રમાણપત્ર દ્વારા આ મુજબ નોંધ્યું હતું: “યુરોસર્જન ડૉ. સંજીવ શાહના માર્ગદર્શન મુજબ, વીર્યનો નમૂનો એકત્ર કરવામાં આવ્યો.”

(ડી) શું તે અંગે કોઈ દસ્તાવેજ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે કે ઉક્ત વીર્યના નમૂનાનું સંકલન કઈ પદ્ધતિ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું.(ઈ) જે વીર્ય કથિત રીતે એકત્રિત કરવામાં આવ્યું હતું, તેની માત્રા કેટલી હતી તે દર્શાવવા માટે કોઈ દસ્તાવેજ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો કે કેમ.(એફ) કથિત રીતે વીર્યનો

નમૂનો સોંપતી વખતે કોઈ દસ્તાવેજો તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા કે નહીં?

રક્તનો નમૂનો:

(જી) કથિત રીતે એકત્ર કરવામાં આવેલા રક્તનું પરિમાણ કેટલું હતું તે દર્શાવવા માટે કોઈ દસ્તાવેજ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો કે કેમ. (એચ) કથિત રીતે રક્તનો નમૂનો સોંપતી વખતે કોઈ દસ્તાવેજો તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા કે કેમ?

એફએસએલને મોકલવાના પત્ર મુજબ, ઉપરોક્ત લોહીના નમૂનાઓ ૨૪/૦૬/૨૦૧૬ના રોજ એફએસએલને મોકલવામાં આવ્યા હતા અને ત્યારબાદ તેમનું પરીક્ષણ ૦૧/૦૭/૨૦૧૬થી ૦૭/૦૭/૨૦૧૬ દરમિયાન કરવામાં આવ્યું હતું.

(૧) શું એવા કોઈ દસ્તાવેજો છે કે જે દર્શાવે છે કે તા. ૨૪.૦૬.૨૦૧૬ થી તેઓની તપાસ કરવામાં આવી ત્યાં સુધી ઉક્ત નમૂનો કોની કસ્ટડીમાં રહ્યો હતો?

(જે) એવું જણાય છે કે એફ.એસ.એલ. ડી.એન.એ. વિશ્લેષણ માટેની માનક સીડી અને કાર્યપદ્ધતિ માર્ગદર્શિકા મુજબ, ડી.એન.એ. વિશ્લેષણ “આર.એફ.એસ.એલ. – ડી.એન.એ. – ઓ.પી.એમ. અને આર.એફ.એસ.એલ. – બાયો – ઓ.પી.એમ.ની કાર્યપદ્ધતિ માર્ગદર્શિકા મુજબ” કરવામાં આવ્યું હતું.

જો ફરિયાદ પક્ષ **ઉક્ત** માર્ગદર્શિકા પર આધાર રાખી રહ્યો હોય, જેના આધારે **ઉક્ત** ડી.એન.એ. નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં આવ્યું હતું, તો કૃપા કરીને

ઉક્ત માર્ગદર્શિકાઓની નકલો પ્રદાન કરો.

પર મારા મત મુજબ, ઉપરોક્ત બાબત આરોપ રચવાના તબક્કે આરોપીના અંતે હાથ ધરાતી એક ભટકતી તપાસ સિવાય બીજી કંઈ નથી. મારું માનવું છે કે આ કંઈક અભૂતપૂર્વ છે. અગાઉ નોંધ્યું તેમ, દાખલ કરાયેલ આરોપપત્ર આરોપીને તેની સામેના આક્ષેપો તથા તે સંબંધે તપાસ એજન્સીએ એકત્ર કરેલી સામગ્રી અંગે યોગ્ય કરતાં વધુ સ્પષ્ટ જાણકારી આપે છે. આજ તારીખે આરોપી સંપૂર્ણ અંધકારમાં છે એવું નથી. ઉપર ઉલ્લેખિત આરોપીએ મૂકેલા પ્રશ્નો સ્વરૂપે એવા પ્રશ્નો વધુ છે, જે કોઈ ચોક્કસ સાક્ષીની ઉલટ-તપાસ દરમિયાન પૂછવામાં આવી શકે. અરજદાર આરોપી તરફથી આરોપ રચાય તેના ઘણાં પહેલાં જ એક લઘુ-વિચારણા ચલાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવી રહ્યો છે, જે અન્યથા કાયદેસર સ્વીકાર્ય નથી. અરજદાર ઈચ્છે છે કે અદાલત એ નિશ્ચિત કરવા માટે લઘુ-વિચારણા કરે કે આરોપી જાતીય સંભોગ કરવા સમર્થ અથવા સક્ષમ છે કે નહીં. ઉદાહરણ તરીકે, વડોદરાની એસ.એસ.જી. હોસ્પિટલના ડૉ. સંજીવ શાહ દ્વારા વિર્યના નમૂના એકત્ર કરવા બાબતે આપવામાં આવેલ પ્રમાણપત્ર લો. તે પ્રમાણપત્ર દર્શાવે છે કે અરજદાર આરોપીને એક નિશ્ચિત પરીક્ષણને આધિન રાખીને વિર્યનો નમૂનો લેવામાં આવ્યો હતો. હવે એવું પરીક્ષણ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યું, તે પરીક્ષણની શું વિશેષતાઓ છે, તથા આ સંદર્ભમાં ડૉ. સંજીવ શાહે કયા પ્રકારના દસ્તાવેજો તૈયાર કર્યા હશે, તે આરોપપત્રનો ભાગ હોવો જરૂરી નથી. અંતે, જો ડૉ. સંજીવ શાહને ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષી તરીકે તપાસવામાં આવશે, તો બચાવ પક્ષ તેમની સામે બધા આવશ્યક પ્રશ્નો

મૂકી શકશે અને તેમણે અપનાવેલી પદ્ધતિ બાબતે જો કોઈ દસ્તાવેજો હોય તો તે અંગે પણ પૂછી શકશે. બચાવ પક્ષ ફરિયાદ પક્ષને આવા દસ્તાવેજો રજૂ કરવા પણ કહી શકે છે અને ફરિયાદ પક્ષ તે પર અવલંબિત છે કે નહીં, તે અંગે પણ સંબંધિત સમયે તે દસ્તાવેજો રજૂ કરવા કહેવા હંમેશા શક્ય છે.

પ૩ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની જોગવાઈઓ, અર્થાત્ કલમ ૨૦૭, ને ધ્યાનમાં લેતાં, ફરિયાદ પક્ષને કોઈપણ દસ્તાવેજ રજૂ કરવા માટે બાધ્ય કરી શકાય નહીં અને તેની તરફથી માત્ર તેવા દસ્તાવેજોની નકલો બચાવ પક્ષને પૂરી પાડવાની ફરજ છે, જેઓ પર તે આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે. આ તબક્કે જ ફરિયાદ પક્ષે આ બાબતે સ્પષ્ટ હકારાત્મક નિવેદન કરવું જોઈએ કે તે કયા દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે અથવા કયા પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરતો નથી, એવું કહેવું અતિશય છે. આ તબક્કે ફરિયાદ પક્ષને આ રીતથી બાંધવું કાયદેસર રીતે અનુમત્ય નથી. રાજ્ય દ્વારા નિયુક્ત સરકારી વકીલ જ, જે તેની જવાબદારી સંભાળી રહ્યો હોય, તે જ નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી ચલાવશે, અને કાર્યવાહી દરમિયાન યોગ્ય તબક્કે જરૂરી નિર્ણય લેવાનો પણ તે જ હોય છે. આ સંદર્ભે બચાવ પક્ષનો ઉપાય સંહિતાની તેવી જોગવાઈઓમાં આવેલો છે, જે તેને કેસની કાર્યવાહી દરમિયાન તે જ દસ્તાવેજો મંગાવવા સક્ષમ બનાવે છે અને જો ફરિયાદ પક્ષ કોઈ વિશિષ્ટ દસ્તાવેજ, જે તેની કબજામાં હોવો માનવામાં આવે છે, રજૂ કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો ધારણાત્મક મૂલ્યનો લાભ મેળવવાની સગવડ આપે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, જો કાર્યવાહી દરમિયાન એવું જણાય કે કોઈ વિશિષ્ટ દસ્તાવેજ ફરિયાદ પક્ષની કબજામાં છે, પરંતુ તે તેને અટકાવી રાખે છે, તો બચાવ પક્ષ ફરિયાદ પક્ષ

વિરુદ્ધ પ્રતિકૂળ ધારણા દોરવામાં આવે તેવો લાભ મેળવવા હકદાર રહેશે. પરંતુ તેનો અર્થ એવો નથી કે આરોપ ઘડવાના તબક્કે આવી ધારણા બચાવ પક્ષને ઉપલબ્ધ રહેશે. આ એક સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૨૮ હેઠળ આરોપ ઘડવાના પ્રશ્નમાં કસોટી એ છે કે નોંધાયેલ સામગ્રી, જો તેનો ખંડન ન થાય, તો દોષારોપણ યોગ્ય રીતે સંભવ બને છે કે નહીં; અને આરોપ ઘડવાના તબક્કે અદાલત સમક્ષ રહેલી સામગ્રીના આધારે ઊભી થયેલી મજબૂત શંકા પણ આરોપ ઘડવાને ન્યાયસંગત ઠરાવી શકે, જો અદાલત સંતોષ પામે કે તેની સમક્ષ રહેલી સામગ્રીમાંથી આરોપી વિરુદ્ધ પ્રથમદર્શી પ્રકરણ ઉભું થાય છે; પરંતુ દોષિત ઠરાવવાનો નિષ્કર્ષ નોંધતા પહેલાં જે અંતિમ કસોટી અને નિર્ણયનો ધોરણ લાગુ કરવો રહે છે, તેની અપેક્ષા આરોપ ઘડવાના તબક્કે ચોક્કસપણે રાખી શકાય નહીં. સેશન્સ જજએ પુરાવાનું અતિસૂક્ષ્મ તુલામાં તોલમાપ કરવાનું નથી અને જે કડક તપાસ કાર્યવાહી દરમિયાન જરૂરી હોય છે તે આ તબક્કે લાગુ કરવાની આવશ્યકતા નથી. પોલીસ અહેવાલ પર આધારિત કેસમાં, આરોપ ઘડવાના આ જ તબક્કે નીચલી અદાલત માટે એવો દસ્તાવેજ મંગાવવો અનુમત્ય નથી, જે ફરિયાદ પક્ષ કાર્યવાહી દરમિયાન રજૂ કરી શકે અને જે આરોપપત્રનો ભાગ હોઈ શક્યો હોય કે ન પણ હોઈ શક્યો હોય. નીચલી અદાલત આરોપી વિરુદ્ધ આગળ વધવા પૂરતું આધારભૂત કારણ છે કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવા માટે કેસના નોંધપોથી અને ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજોની જ સીમામાં મર્યાદિત રહેશે. જો આ તબક્કે બચાવ પક્ષની માંગણી મુજબ નીચલી અદાલતે દસ્તાવેજો મંગાવવાના થાય, તો તે પ્રાયોગિક રીતે તમામ હેતુઓ માટે એક સૂક્ષ્મ કાર્યવાહી સમાન બની જશે અને કલમ

૨૨૭ અથવા ૨૨૮ પાછળનો શબ્દ અને ભાવ સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ બનાવવામાં આવશે, તેમજ વિધાનમંડળની મંજૂરી વિરુદ્ધનો પ્રવાહ સ્થાપિત થશે.

૫૪ આરોપી વિરુદ્ધ સંહિતાની કલમ ૨૨૮ હેઠળ આરોપ ઘડવાના અથવા કલમ ૨૨૭ હેઠળ તેને મુક્ત કરવાના હેતુસર ન્યાયાધીશે કયા પ્રકારની સામગ્રી ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ, તે પ્રશ્ન અંગે કાયદાએ આ બાબત અદાલતના અંકુશવિહોળા વિવેકાધિકાર અથવા મનમાની ઈચ્છા પર છોડી નથી, પરંતુ તે પોતાના વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ જે મર્યાદાઓની અંદર રહીને કરવો પડે તે મર્યાદાઓ સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કરી છે, અર્થાત્, "કેસનો રેકૉર્ડ અને તેની સાથે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો". આ અભિવ્યક્તિ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. તેનો અર્થ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૫) હેઠળ ઉદ્દેશિત દસ્તાવેજો, એટલે કે ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવાનું સૂચવે છે અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૬૧ હેઠળ ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ વ્યક્તિઓને પોતાના સાક્ષીઓ તરીકે તપાસવાનું સૂચવે છે, તેમના નિવેદનો થાય છે. કલમ ૨૦૭ની જોગવાઈઓ આ અર્થઘટનને વધુ સ્પષ્ટ બનાવે છે. કલમ ૨૦૭ હેઠળ અદાલતને આરોપીને માત્ર એવા જ દસ્તાવેજોની નકલો પૂરી પાડવાની વ્યવસ્થા કરવાની ફરજ સોંપવામાં આવી છે, જેઓ પર ફરિયાદ પક્ષ આધાર રાખે છે; ઉદાહરણ તરીકે, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધાયેલા એવા વ્યક્તિઓના નિવેદનો જેઓને ફરિયાદ પક્ષ પોતાના સાક્ષીઓ તરીકે તપાસવાનું સૂચવે છે અને સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૫) હેઠળ તપાસ એજન્સી દ્વારા મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલા દસ્તાવેજો. સંહિતાની

કલમ ૧૭૩(૫) હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવેલા દસ્તાવેજોના ગરછનો ભાગ ન બનતો કોઈપણ દસ્તાવેજ રજૂ કરવા માટે ફરિયાદ પક્ષને બાધ્ય કરી શકાય નહીં. પપ મને વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલની આ રજૂઆતથી પ્રભાવિત થતો નથી કે જો આ તબક્કે અરજદારને દસ્તાવેજો અને આવશ્યક માહિતી પૂરી પાડવામાં આવે, તો તે જ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૨૭ હેઠળ મુક્તિ માંગવાના હેતુસર પણ ઉપયોગી બની શકે. સંહિતાએ બચાવ પક્ષને યોગ્ય તબક્કે મૌખિક અથવા દસ્તાવેજી પુરાવા રજૂ કરવાની તક આપી તેની સુસંગત રીતે વ્યવસ્થા નક્કી કરી છે, પરંતુ જો આરોપ ઘડવાના આ પ્રારંભિક તબક્કે બચાવ પક્ષને તે હક અથવા તકનો ઉપયોગ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે, તો તેવી પ્રક્રિયા નિશ્ચિતપણે સમયપૂર્વ ગણાશે અને ગેરકાયદેસરતાથી દૂષિત બનશે.

૫૬ ઉપરોક્ત પરિપ્રેક્ષ્યમાં, ભારત પારીખ વિ. સી.બી.આઈ. [૨૦૦૮ કિ. એલ.જે. ૩૫૪૦] ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના એક નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરવો અને તેના પર આધાર રાખવો યોગ્ય ગણું છું, જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે પરિચ્છેદ ૧૬ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

આરોપ નિર્ધારિત કરવાના આદેશને રદ કરવા માટે સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે આરોપી તરફથી અથવા આરોપીના અનુરોધે રજૂ કરાયેલ સામગ્રી પર વિચાર કરવાની વડી અદાલતની સત્તા અંગેના બીજા સિદ્ધાંત સંબંધે, આ બાબત ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે કે

આરોપ નિર્ધારણના તબક્કા પછી, જો આરોપી આરોપ અને/અથવા આરોપો અંગે પોતે દોષી નથી એવી દલીલ કરે અને તેની સામે **બચાવ** આપવાની માગ કરે, તો આરોપ સાબિત કરવા માટે ફરિયાદ પક્ષ તરફથી પુરાવા રજૂ કરવાના રહે છે. માત્ર સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા વિ. ભજાહ લાલ, ૧૯૯૨ સપ્લ. (૧) એસ.સી.સી. ૩૩૫ માં નિર્દિષ્ટ અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓમાં જ, ન્યાયના હિતોને સુરક્ષિત કરવા માટે ફોજદારી કાર્યવાહી રદ કરી શકાય, પરંતુ એવો તબક્કો ત્યારે જ આવશે જ્યારે પુરાવા રજૂ કરવામાં આવશે, ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે ફરિયાદ પક્ષે આરોપ નિર્ધારિત કરવા પૂરતી સામગ્રી રજૂ કરી હોય. દેબેન્દ્ર નાથ પાધી ના કેસમાં (ઉપરોક્ત) અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે આરોપ નિર્ધારણના તબક્કે વ્યાપક અને શોધખોળવાળી તપાસ અનુમત્ય નથી અને એવા તબક્કે લઘુ-વિચારણા હાથ ધરી શકાતી નથી. આરોપ નિર્ધારણના તબક્કે આરોપી તરફથી કરવામાં આવતી દલીલો તપાસ એજન્સી દ્વારા રજૂ કરાયેલ સામગ્રી પૂરતી મર્યાદિત હોવી જોઈએ. ત્યારબાદ ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા અદાલતના આદેશથી રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજો સાબિત કરવાની તક આરોપીને મળશે, પરંતુ એકવાર આરોપ નિર્ધારિત થઈ ગયા પછી કાર્યવાહી ફરીથી ખોલવા માટે અથવા ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૮૨ હેઠળ વડી અદાલતની સત્તાનો આહ્વાન કરવા માટે, તે જ સામગ્રી પર આધાર રાખી શકાશે નહીં.

[(૧૯૯૧) ૩ એસ.સી.સી. ૬૫૫] કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના બંધારણીય પીઠના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરવા અને તેના પર આધાર રાખવા ઇચ્છું છું, જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે અનુચ્છેદ ૭૬ માં નીચે મુજબના અવલોકનો કર્યા હતા:

આરોપપત્ર એ દં. પ્ર. સં. ની કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળ પોલીસ અધિકારીનો અંતિમ અહેવાલ જ છે. કલમ ૧૭૩(૨) એ જોગવાઈ કરે છે કે તપાસ પૂર્ણ થતાં જ સંજોય ગુનાની તપાસ કરતા પોલીસ અધિકારીએ અહેવાલ રજૂ કરવો જોઈએ. અહેવાલ રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત સ્વરૂપમાં હોવો જોઈએ અને તેમાં (એ) પક્ષકારોના નામ; (બી) માહિતીનું સ્વરૂપ; (સી) કેસની પરિસ્થિતિઓથી પરિચિત જણાતા વ્યક્તિઓના નામ; (ડી) કોઈ ગુનો થયેલો જણાય છે કે નહીં અને જો થયો હોય તો કોના દ્વારા; (ઈ) આરોપીની ધરપકડ કરવામાં આવી છે કે નહીં; (એફ) તેને તેના બોન્ડ પર મુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો કે નહીં અને જો એવો હોય તો જામીનદારો સાથે કે વગર; અને (જી) તેને કલમ ૧૭૦ હેઠળ કસ્ટડીમાં મોકલવામાં આવ્યો છે કે નહીં, તે દર્શાવવાનું રહે છે. આ અદાલતે સત્ય નારાયણ મુસાદી અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય [૧૯૮૦] ૩ એસ.સી.સી. ૧૫૨ ના પાનું ૧૫૭ પર નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળના અહેવાલની કાનૂની આવશ્યકતા ત્યારે પૂર્ણ માનવામાં આવશે જ્યારે તેમાં નિર્દેશિત વિવિધ વિગતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય. આ અહેવાલ મેજિસ્ટ્રેટને એવી જાણ છે કે સંજોય ગુનાની તપાસ બાદ તપાસ અધિકારી અદાલત ગુનાની તપાસ કરી શકે તે માટે પૂરતા પુરાવા પ્રાપ્ત કરવામાં સક્ષમ રહ્યો છે અને જરૂરી

માહિતી અદાલતને મોકલવામાં આવી રહી છે. વાસ્તવમાં, કલમ ૧૭૩(૨) હેઠળનો અહેવાલ તપાસ અધિકારીનું એવું મત દર્શાવે છે કે, જ્યાં સુધી તેની બાબત છે, ત્યાં સુધી તે અદાલત દ્વારા આરોપીની ચકાસણી માટે પૂરતી સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવામાં સક્ષમ રહ્યો છે. કલમ ૧૭૫(૫) મુજબ જરૂરી બધા દસ્તાવેજો અને સાક્ષીઓના નિવેદનો સાથે અહેવાલ જોડાયેલો હોય તો અહેવાલ પૂર્ણ ગણાય છે. તપાસ અધિકારીના અહેવાલમાં તેનાથી વધુ કંઈ કહેવાની જરૂર નથી. એ પણ આવશ્યક નથી કે ગુનાની તમામ વિગતો દર્શાવવી જ પડે. ગુનાની વિગતો પાછળના તબક્કે, એટલે કે કેસની સુનાવણી દરમિયાન, “સ્વીકાર્ય પુરાવો રજૂ કરીને” આરોપી સામે ગુનો સાબિત કરવા માટે પુરવાર કરવાની રહે છે.

૫૮ અરજદાર આરોપી તરફથી હાજર વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા જોરશોરથી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે અમુક અન્ય માહિતી સાથે માંગવામાં આવેલા દસ્તાવેજો અત્યંત આવશ્યક છે જેથી આરોપી પોતાનો બચાવ તૈયાર કરવાનું શરૂ કરી શકે. નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી દરમિયાન અંતિમ ક્ષણે જો કંઈક પ્રકાશમાં આવે, તો એવી પરિસ્થિતિનો સામનો કરવો આરોપી માટે ખૂબ જ મુશ્કેલ બની જાય. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલનો પ્રયાસ અદાલતને આ બાબતે મનાવવાનો છે કે કાર્યવાહીનો તબક્કો જે હોય તે હોય, એટલે કે નીચલી અદાલતમાં સુનાવણી શરૂ થઈ હોય કે ન થઈ હોય, આરોપીને તબીબી તપાસો કેવી રીતે કરવામાં આવી હતી અને તે સંદર્ભે કયા દસ્તાવેજો નોંધમાં છે તેની જાણ કરવાની હકદારી છે. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, આરોપી રાજ્ય પક્ષના

નિષ્ણાતોના અભિપ્રાયો અને અહેવાલોને સામો આપવા માટે તે ક્ષેત્રના નિષ્ણાતોની મદદ માંગી શકે છે. આવી કસરત હાથ ધરવી આરોપી માટે અંતિમ ક્ષણો મુશ્કેલ બને. અરજદાર તરફથી વ્યક્ત કરવામાં આવેલી ચિંતા એક રીતે વાજબી છે. જોકે, આવી પરિસ્થિતિમાં નીચલી અદાલત આરોપીને સમય આપવા ઈનકાર કરશે એવી શંકા કરવા માટે મને કોઈ યોગ્ય કારણ દેખાતું નથી. જો સંબંધિત દસ્તાવેજોનો અભ્યાસ કરવા અથવા નિષ્ણાતની સલાહ લેવા માટે થોડો સમય આપવા નીચલી અદાલતને વિનંતી કરવામાં આવે, તો નીચલી અદાલત સામાન્ય રીતે એવી વિનંતી નકારી કાઢશે નહીં. માત્ર આવી શંકા નિવારવા માટે, જે પ્રક્રિયાનું પાલન કાયદા અનુસાર અન્યથા અનુમત્ય નથી, તેનું અનુસરણ કરવા માટે માંગણી કરવી જોઈએ નહીં.

૫૯ અરજદાર આરોપી તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા કરવામાં આવેલી આ રજૂઆતથી પણ હું પ્રભાવિત થતો નથી કે જે દસ્તાવેજોની માંગ કરવામાં આવી છે, તે પછીના તબક્કે, અર્થાત્ નીચલી અદાલતમાં ચાલતી કાર્યવાહી દરમિયાન, રજૂ કરી શકાતા નથી અને તેઓ ચાર્જશીટનો જ ભાગ હોવા જોઈએ હતા. ૬૦ મારો ઉપરોક્ત અભિપ્રાય વિવિધ વડી અદાલતોના થોડાક નિર્ણયો દ્વારા વધુ મજબૂત બને છે.

૬૧ સ્ટેટ વિ. જગદીશ પાંડે [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ કલકત્તા ૩૧૧] ના મામલામાં, કલકત્તા વડી અદાલતના એક વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશને જૂની ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૪૩૮ હેઠળ સેશન્સ જજ દ્વારા કરવામાં આવેલા સંદર્ભનો જવાબ આપવા માટે આહ્વાન કરવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત મામલામાં, આરોપીનો ભારતીય

દંડ સંહિતાની કલમ ૩૨૪ હેઠળ, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાના અધ્યાય ૨૧ ની જોગવાઈઓ અનુસાર, વિચારણા થઈ રહી હતી. જરૂરી દસ્તાવેજોની નકલો જૂની સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૪) ની જોગવાઈઓ હેઠળ આરોપીને પૂરી પાડવામાં આવી હતી. મામલો સુનાવણી માટે નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો હતો. સુનાવણીની તારીખે, ફરિયાદ પક્ષનું સંચાલન સંભાળતા અધિકારી દ્વારા એક અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેમાં વિનંતી કરવામાં આવી હતી કે બચાવ પક્ષમાં પુરાવા આપવા માટે ત્રણ સાક્ષીઓને સમન્સ પાઠવવામાં આવે. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે આ અરજી એ આધાર પર નામંજૂર કરી હતી કે તપાસ દરમિયાન તેમાંથી કોઈપણ સાક્ષીની પોલીસ દ્વારા પૂછપરછ કરવામાં આવી નહોતી અને પરિણામે તેમના નિવેદનો ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધવામાં આવ્યા નહોતા. મેજિસ્ટ્રેટનો આદેશ રદ કરતાં અને તે મુજબ સંદર્ભનો જવાબ આપતાં, અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“૩. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૪)માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે પોલીસ સ્ટેશનના ઇન્ચાર્જ અધિકારીએ, તપાસ અથવા ઘટનાના શરૂઆત પહેલાં, આરોપીને મફત ખર્ચે, પેટા-કલમ (૧) હેઠળ મોકલવામાં આવેલ અહેવાલની નકલ, કલમ ૧૫૪ હેઠળ નોંધાયેલ પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નકલ અને ફરિયાદ પક્ષ જે અન્ય તમામ દસ્તાવેજો અથવા તેના સંબંધિત અંશો પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે તેની નકલ, જેમાં જો હોય તો કલમ ૧૬૪ હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો અને કબૂલાતો, તેમજ ફરિયાદ પક્ષ જે વ્યક્તિઓને પોતાના સાક્ષી તરીકે તપાસવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે તે

તમામ વ્યક્તિઓના કલમ ૧૬૧ની પેટા-કલમ (૩) હેઠળ નોંધાયેલા નિવેદનો, આપવાની અથવા અપાવવાની રહેશે. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટ એવો વિચાર રાખતા જણાય છે કે આ એવી જોગવાઈ છે જેનો હેતુ આરોપી વ્યક્તિને તપાસ દરમિયાન સાક્ષીઓએ તેના વિરુદ્ધ આપેલા નિવેદનોની અગાઉથી નકલ આપી તેને લાભ આપવાનો છે. સ્પષ્ટ છે કે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ સહિતના તમામ પોલીસ કાગળો, તેમજ તપાસ દરમિયાન પોલીસે તપાસેલા સાક્ષીઓની કબૂલાતો અને નિવેદનોની નકલો આરોપીને તેના હિતાર્થે આપવાની મનશા છે. હવે પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે કાયદાની આ જોગવાઈનો અર્થ એવો થાય છે કે ફરિયાદ પક્ષને તેવા કોઈ સાક્ષીને **બિચારણામાં** બોલાવવાથી રોકી દેવામાં આવે, જેને પોલીસે તપાસ્યો ન હોય અથવા જેના નિવેદનો તેમણે સંહિતાની કલમ ૧૬૧ હેઠળ નોંધ્યા ન હોય. મારા મત મુજબ, સંહિતાની કલમ ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૪) ઘડીને વિધાનમંડળનો હેતુ સંબંધિત પુરાવાને બહાર રાખવાનો ન હતો. આ પેટા-કલમમાં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો અને નિવેદનોની નકલો આરોપીને અગાઉથી આપી તેને લાભ પહોંચાડવાનો હેતુ રહ્યો હોઈ શકે; પરંતુ તેથી એવો કોઈ શક્ય પરિણામ આવી શકે નહીં કે ફરિયાદ પક્ષને **બિચારણામાં** અન્ય સક્ષમ પુરાવો રજૂ કરવામાં રોકી દેવામાં આવે.

૪. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની સુધારેલી ધારા ૨૫૧-એ નો ઉલ્લેખ કરી શકાય, જેમાં એવી જોગવાઈ છે કે આરોપીને ધારા ૧૭૩(૪) માં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો અને કાગળોની નકલો આપવામાં આવ્યા બાદ અને પક્ષકારોને

સાંભળ્યા પછી, જો મેજિસ્ટ્રેટના મત મુજબ એવો અનુમાન કરવા માટે આધાર હોય કે આરોપીએ એવો ગુનો કર્યો છે, જેનો વિચાર ચલાવવા અને યોગ્ય સજા આપવાની સત્તા તેને છે, તો આરોપી વિરુદ્ધ આરોપ ઘડવો તેની ફરજ બનશે. ત્યારબાદ જો આરોપી વિચારણાનો દાવો કરે, તો મેજિસ્ટ્રેટે સાક્ષીઓની તપાસ માટે તારીખ નક્કી કરવી પડે; ઉપધારા (૭) એવી જોગવાઈ કરે છે કે આ રીતે નક્કી કરાયેલ તારીખે મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદ પક્ષના સમર્થનમાં રજૂ કરવામાં આવે તેવી બધી સાબિતી લેવાપાત્ર કાર્યવાહી કરશે. તે ઉપધારા સાથે એક પરંતુક જોડાયેલ છે, જેમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે "મેજિસ્ટ્રેટ કોઈપણ સાક્ષીની ઉલટ-તપાસને અન્ય કોઈ સાક્ષી અથવા સાક્ષીઓની તપાસ થઈ જાય ત્યાં સુધી મુલતવી રાખવાની પરવાનગી આપી શકે છે, અથવા વધુ ઉલટ-તપાસ માટે કોઈપણ સાક્ષીને ફરી બોલાવી શકે છે." પ્રશ્ન એવો ઊભો થાય છે કે ધારા ૨૫૧-એ ની ઉપધારા (૭) ને ધ્યાનમાં લેતાં, ફરિયાદ પક્ષ માત્ર એવા જ વ્યક્તિઓની તપાસ કરવા પૂરતું મર્યાદિત છે કે નહીં, જેમની પોલીસ દ્વારા અગાઉ તપાસ કરવામાં આવી ચૂકી છે અને જેમના નિવેદનો સંહિતાની ધારા ૧૬૧(૩) ની જોગવાઈઓ અનુસાર નોંધવામાં આવ્યા છે. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટનો મત એવો જણાય છે કે જો વિચારણા દરમિયાન એવા વ્યક્તિઓની તપાસ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવે, જેમના નિવેદનો પોલીસ દ્વારા નોંધાયેલા નથી, તો તે આરોપીને અચાનક પરિસ્થિતિમાં મૂકે અને બચાવને હાનિ પહોંચાડે. ન્યાયસંગત રહેવા માટે, વિચારણા ફરિયાદ પક્ષ અને આરોપી બંને માટે

ન્યાયસંગત હોવી જરૂરી છે. જો ફરિયાદ પક્ષને માત્ર એવા જ વ્યક્તિઓની તપાસ કરવા મર્યાદિત રાખવામાં આવે, જેમના નિવેદનો પોલીસ દ્વારા નોંધાયેલા છે, તો તે આરોપી વિરુદ્ધ લાવવામાં આવેલા આરોપના પુરાવાને ગંભીર રીતે અસર કરી શકે. ધારા ૧૬૧(૩) ને સંહિતાની ધારા ૧૭૩(જ) સાથે વાંચતાં તેનો વાસ્તવિક હેતુ એવો જણાય છે કે આરોપીને તેના વિરુદ્ધનો કેસ શું છે તે જણાવવામાં આવે અને અમુક વ્યક્તિઓએ તેના વિરુદ્ધ ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવા માટે પોલીસને સામગ્રી પૂરી પાડી છે તે હકીકતથી તેને અવગત કરવામાં આવે, જેથી તેની સાથે ન્યાયસંગત વર્તન થાય. નિશ્ચિતરૂપે, એ સાચું છે કે જ્યારે આવા અગાઉના નિવેદનો કાયદા મુજબ સાબિત થાય, ત્યારે તે અદાલતમાં આપવામાં આવતી સાબિતીની કિંમતને અસર કરી શકે. પરંતુ તપાસ અથવા પુરાવા એકત્ર કરતી વખતે પોલીસે કોઈ સાક્ષીને મહત્વનો માન્યો ન હોય, એ માત્ર હકીકતને આધારે, મારા મત મુજબ, સરકારી વકીલને એવા સાક્ષીને બોલાવવા વિનંતી કરવાથી અથવા મેજિસ્ટ્રેટને વિચારણામાં એવો સાક્ષી બોલાવવાથી રોકી શકાય નહીં. ધારા ૨૫૧-એ ની ઉપધારા (૭) ની ભાષા મને જાણપૂર્વક વિશાળ રાખવામાં આવી હોય એવી જણાય છે, જેથી ફરિયાદ પક્ષના સમર્થનમાં રજૂ થઈ શકે તેવી બધી સાબિતી રજૂ કરવાની સગવડ રહે. જો આપણે આ ઉપધારામાં આવેલા "આવી બધી સાબિતી" નો અર્થ માત્ર એવી સાબિતી માનીએ કે જે પોલીસ દ્વારા તપાસ કરાયેલા વ્યક્તિઓ સાથે સંબંધિત હોય, તો તે ઉપધારામાં જે નથી તે વાત તેમાં ઉમેરવા જેવું થશે. મને એવું લાગતું

નથી કે સંહિતાની ધારા ૧૭૩ ની ઉપધારા (૪), ધારા ૨૫૧-એ ની ઉપધારા (૭) ને નિયંત્રિત કરે છે. વધુમાં, મેજિસ્ટ્રેટ પોતાના ન્યાયિક કાર્યો બજાવતા હોય ત્યારે પક્ષકારોને સાબિતી રજૂ કરવાની પરવાનગી આપવાના પ્રશ્નમાં પોતાના વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરવા માટે હંમેશા મુક્ત રાખવા જોઈએ. તે વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ વિવિધ પરિબળો દ્વારા નિયંત્રિત અને નિયમિત થાય છે, જેમાંથી એક પરિબળ સાબિતીની સ્વીકાર્યતા છે. પરંતુ જો ન્યાયના હિતમાં મેજિસ્ટ્રેટને એવું લાગે કે તપાસ દરમિયાન જેના નિવેદન પોલીસ દ્વારા નોંધવામાં આવ્યા નથી એવા સાક્ષીની તપાસ કરવાની પરવાનગી સરકારી વકીલને આપવી જોઈએ, તો તપાસ દરમિયાન પોલીસ દ્વારા તપાસ કરાયેલા એવા જ વ્યક્તિઓની સાબિતી રજૂ કરવા ફરિયાદ પક્ષને મર્યાદિત રાખવું યોગ્ય ગણાશે એમ મને લાગતું નથી. આગળ, એવું પણ સ્પષ્ટ જણાય છે કે ધારા ૨૫૧-એ ની ઉપધારા (૭) સાથે જોડાયેલ પરંતુક મેજિસ્ટ્રેટને કોઈ સાક્ષીની ઉલટ-તપાસને ભવિષ્યની તારીખ સુધી મુલતવી રાખવાની સત્તા આપે છે. તે સ્પષ્ટપણે આરોપીને અચાનક પરિસ્થિતિમાં મુકાઈ જવાથી બચાવે છે, જેથી જો પરવાનગી આપવામાં આવે તો તે મુખ્ય તપાસ પછીની તારીખે નવા સાક્ષીની ઉલટ-તપાસ કરી શકે. મારા મત મુજબ, વિધાનમંડળનો આશય એવો હોઈ જ શકતો નથી કે ધારા ૨૫૧-એ ની ઉપધારા (૭) ના કાર્યક્ષેત્રને આ રીતે મર્યાદિત કરવામાં આવે કે ફરિયાદ પક્ષને માત્ર એવા જ વ્યક્તિઓની સાબિતી સુધી સીમિત રહેવા માટે મજબૂર કરવામાં આવે, જેમના નિવેદનો પોલીસ દ્વારા નોંધવામાં આવ્યા છે.

૫. આ મામલાનો હજી એક અન્ય પાસો પણ છે. જો સંહિતાની ધારા ૧૭૩ (૪) ના નિયમને શિથિલ ન કરી શકાય એવો માનવામાં આવે, તો ધારા ૫૪૦ નિર્રથક બની જાય. તે ધારામાં જોગવાઈ છે કે સંહિતા હેઠળની કોઈપણ પૂછપરછ, વિચારણા અથવા અન્ય કાર્યવાહી ના કોઈપણ તબક્કે કોઈપણ અદાલત કોઈપણ વ્યક્તિને સાક્ષી તરીકે સમન્સ કરી શકે અથવા હાજર હોય તેવી કોઈપણ વ્યક્તિને, ભલે તેને સાક્ષી તરીકે સમન્સ કરવામાં આવી ન હોય, તપાસી શકે, અથવા પહેલેથી તપાસવામાં આવેલ કોઈપણ વ્યક્તિને ફરી બોલાવી શકે અથવા પુનઃતપાસી શકે, શરતે કે અદાલતને સંતોષ થાય કે એવા સાક્ષીનું પુરાવું કેસના ન્યાયસંગત નિર્ણય માટે આવશ્યક છે. ધારા ૧૭૩ ની ઉપધારા (૪) અંગે મેજિસ્ટ્રેટનો દૃષ્ટિકોણ, ધારા ૨૫૧-એ ની ઉપધારા (૩) સાથે વાંચવામાં આવે, તો કદાચ ધારા ૫૪૦ ને પણ અસર કરે. સંબંધિત આદેશમાં મેજિસ્ટ્રેટે સૂચવેલ રીતથી પુરાવાનો ઉલ્લેખ મર્યાદિત કરીને ફરિયાદ પક્ષને સંબંધિત અને ઉપયોગી પુરાવા રજૂ કરીને પોતાનો કેસ સાબિત કરવાના સાધનોથી વંચિત કરવાનો અથવા પક્ષકાર અને પક્ષકાર વચ્ચે પૂર્ણ ન્યાય કરવાની અદાલતની સત્તા છીનવી લેવાનો વિધાનમંડળનો ક્યારેય એવો આશય હતો, એમ હું પોતાને મનાવી શકતો નથી. મારું માનવું છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની ધારા ૧૭૩ ની ઉપધારા (૪) છતાં, ફરિયાદ પક્ષને એવા સાક્ષીની તપાસ કરવાનો અધિકાર છે, જેનું નિવેદન પોલીસે સંહિતાની ધારા ૧૬૧ (૩) હેઠળ નોંધ્યું ન હોય; અને નિશ્ચિતપણે અદાલતને ધારા ૫૪૦ હેઠળ એવી કોઈપણ વ્યક્તિની તપાસ કરવાની

અથવા તેને ફરી બોલાવવાની અથવા પુનઃતપાસ કરવાની સત્તા છે, જેના પુરાવા અદાલતને કેસના ન્યાયસંગત નિર્ણય માટે આવશ્યક જણાય. અદાલતમાં પુરાવાની રચના હંમેશા તપાસ દરમિયાન નોંધાયેલા નિવેદનોની માત્ર પ્રતિકૃતિ જ હોઈ શકે નહીં.”

૬૨ સરકારી વકીલ વિ. સી.એસ. પાયિયપ્પા મુદાલિયાર [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ મદ્રાસ ૨૯૫] માં, આરોપીઓ વિરુદ્ધ આરોપો ઘડાયા પછી, ફરિયાદ પક્ષને તેઓ જે દસ્તાવેજો પર આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરતા હતા એવા કેટલાક વધુ દસ્તાવેજો પૂરાં પાડવાની જરૂરિયાત અનુભવાઈ. તે દસ્તાવેજોની નકલો આરોપીઓને આપવામાં આવી, પરંતુ આરોપીઓએ તે સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યો. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે એવો અભિપ્રાય લીધો કે ફરિયાદ પક્ષ આવા દસ્તાવેજો રજૂ કરી શકતું નથી કારણ કે તેઓ પ્રથમ તબક્કે રજૂ કરવામાં આવ્યા નહોતા. વડી અદાલતે, ફરિયાદ પક્ષને તે દસ્તાવેજો રજૂ કરવાની મંજૂરી આપતાં, નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

તે સાચું છે કે ફરિયાદ પક્ષનું કર્તવ્ય છે કે તે ધારા ૧૭૩ની જોગવાઈઓ હેઠળ પ્રથમ જ તબક્કે તેઓ જે દસ્તાવેજો પર ભરોસો મૂકે છે તે બધા રજૂ કરે. પરંતુ, વિચારણાના પ્રવાહમાં, જો ફરિયાદ પક્ષને એવું જરૂરી લાગે કે તેઓ વધારાના દસ્તાવેજો અથવા સાક્ષીઓના નિવેદનો, જેમના પર તેઓ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, દાખલ કરે, તો આ ધારા તેમને તે દાખલ કરવામાં અવરોધ કરતી નથી. તેઓ આવા દસ્તાવેજો દાખલ કરવા હકદાર છે, માત્ર એટલી જ ફરજ છે કે તે અગાઉથી આરોપીને આપવામાં આવવા જોઈએ, જેથી તે દસ્તાવેજોનો પોતાના શ્રેષ્ઠ હિતાર્થે ઉપયોગ કરી શકે. તેથી, ફરિયાદ પક્ષને

આ દસ્તાવેજો દાખલ કરવાનો હક નથી એવું માનવામાં મેજિસ્ટ્રેટ સાચા નથી. પરંતુ અરજીમાં કરાયેલ પ્રાર્થનાના સંદર્ભમાં, મને કહેવું જ પડશે કે ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા આરોપીને આપવામાં આવતા અથવા અર્પણ કરવામાં આવતા કોઈપણ દસ્તાવેજો સ્વીકારવા માટે કોઈ પણ મેજિસ્ટ્રેટ આરોપીને બાધ્ય કરી શકતા નથી. પરંતુ ઇનકારના આ વર્તનની નોંધ મેજિસ્ટ્રેટે લેવી જોઈએ જેથી આરોપી પછીથી પલટી મારીને એવો તર્ક ઉઠાવી ન શકે કે દસ્તાવેજો તેને અર્પણ કરવામાં આવ્યા નહોતા અને તેનાથી તેને હાનિ પહોંચી છે. તેમ છતાં, મને એવું લાગતું નથી કે અદાલતને એવો કોઈ અધિકાર છે કે ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા આપવામાં આવતા જે તે દસ્તાવેજ સ્વીકારવા માટે આરોપીને બાધ્ય કરે. જો તે તેને સ્વીકારતો નથી, તો તેનું પરિણામ તેને ભોગવવું પડશે; પરંતુ દસ્તાવેજ સ્વીકારવાનો તેણે ઇનકાર કર્યો હોવાથી ફરિયાદ પક્ષને દંડિત કરી શકાય નહીં.

૬૩ શાંતિલાલ વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય [૧૯૫૯ મધ્ય પ્રદેશ ૨૯૦] ના કેસમાં, વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશને દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળના અહેવાલનો ભાગ ન હતા એવા વધારાના દસ્તાવેજો રજૂ કરવાની ફરિયાદ પક્ષને પરવાનગી આપવાના પ્રશ્ન અંગે સેશન્સ જજ દ્વારા કરવામાં આવેલા સંદર્ભનો જવાબ આપવા કહેવામાં આવ્યું હતું. મેજિસ્ટ્રેટનો આદેશ રદ કરતાં, અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

કલમ ૧૭૩ (જ) ના શબ્દપ્રયોગ પરથી ખૂબ જ સ્પષ્ટ થાય છે કે કાયદો અનિવાર્ય રીતે એવી માંગ કરે છે કે ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ દસ્તાવેજો પર

આધાર રાખે છે, તેમની નકલો નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી શરૂ થાય તે પહેલાં બચાવ પક્ષને પૂરી પાડવામાં આવે. આ પણ સાચું છે કે આ જોગવાઈ સ્વભાવથી ફરજિયાત છે. પરંતુ આ જોગવાઈમાં અમે એવી કોઈ અસમર્થક જોગવાઈ વાંચી શકતા નથી કે જેના પરિણામે અદાલત ફરિયાદ પક્ષને નવા દસ્તાવેજો દાખલ કરવાની મંજૂરી આપવાની સત્તાથી વંચિત થઈ જાય. વર્તમાન મામલે, ઉપરોક્ત પ્રથમ દસ્તાવેજ તપાસ અધિકારીને તેણે અદાલતમાં ચલાણ રજૂ કર્યા પછી મળ્યો હતો અને બીજો દસ્તાવેજ તો સ્પષ્ટપણે એવો છે કે જે ચલાણ સાથે રજૂ થઈ શક્યો ન હોત, કારણ કે તે ચુકાદો અદાલતમાં પોલીસ અહેવાલ દાખલ થયા બાદ ઉચ્ચારવામાં આવ્યો હતો. તે સિવાય, મેજિસ્ટ્રેટ પોતાની ન્યાયિક ફરજો બજાવતાં, કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત મર્યાદાઓની અંદર, પક્ષકારો દ્વારા પુરાવા રજૂ કરવાની બાબતમાં પોતાનો વિવેકાધિકાર વાપરવા માટે હંમેશા મુક્ત રાખવામાં આવવો જોઈએ, અને જો કોઈ નિશ્ચિત અવસ્થાએ પુરાવો રજૂ કરવા અંગે સ્પષ્ટ પ્રતિબંધક જોગવાઈ ન હોય, તો પ્રક્રિયાનું એવું અર્થઘટન કરવું જોઈએ કે અદાલત તે વિવેકાધિકારથી વંચિત ન થાય. કલમ ૧૭૩ માં કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની અન્ય કોઈ જોગવાઈમાં, મને આવી કોઈ અસમર્થક જોગવાઈ દેખાતી નથી; સંહિતામાં મને એવી કોઈ જોગવાઈ મળતી નથી જે ફરિયાદ પક્ષને વધારાના દસ્તાવેજો અથવા એવા સાક્ષીઓના નિવેદનો દાખલ કરવામાં અટકાવે, જેમના પર તેઓ આધાર રાખવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે. મોડા તબક્કે રજૂ કરાયેલા આવા વધારાના દસ્તાવેજોને કેટલું મૂલ્ય આપવું તે

હંમેશા દરેક મામલાની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓ પર નિર્ભર રહેશે. તેથી હું આ રીતે ઠરાવું છું કે નીચલી અદાલતના મેજિસ્ટ્રેટને ફરિયાદ પક્ષ રજૂ કરવા માગે છે એવા બંને દસ્તાવેજોને પુરાવામાં સ્વીકારવાની સત્તા છે. નિશ્ચિતપણે, તેની નકલો બચાવ પક્ષને પૂરી પાડવી જ પડશે. મારા આ અભિપ્રાયને મદ્રાસ વડી અદાલતના તાજેતરના નિર્ણય સરકારી વકીલ વિ. પચીઆપ્પા, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ મદ ૨૯૫ દ્વારા સમર્થન મળે છે.

૬૪ સ્ટેટ વિ. રઘુનાથ [એ.આઈ.આર. ૧૯૬૩ રાજસ્થાન ૮૫] ના કેસમાં, રાજસ્થાન વડી અદાલતના એક વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશને, કલમ ૧૭૩ હેઠળના અહેવાલનો ભાગ ન હોય અને તેની નકલ આરોપીને આપવામાં આવી ન હોય એવા દસ્તાવેજ પર ફરિયાદ પક્ષને આધાર રાખવાનો અધિકાર છે કે કેમ તે બાબતે, જોધપુરના વધારાના જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કરાયેલા સંદર્ભનો જવાબ આપવા માટે વિનંતી કરવામાં આવી હતી. અદાલતે, નારાયણ રાવ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય પર આધાર રાખીને, તે સંદર્ભનો નીચે મુજબ જવાબ આપ્યો:

“૩. એ સાચું છે કે કલમ ૧/૩(૪) હેઠળ ફરિયાદ પક્ષ ઉપર તે દસ્તાવેજોની, જેઓ પર તે આધાર રાખવાનું પ્રસ્તાવિત કરે છે, બધી નકલો આરોપીને પૂરી પાડવાની અથવા પૂરી પાડવામાં આવે તેવી વ્યવસ્થા કરવાની ફરજ છે. કલમ ૧૭૩(૪) માં ઉલ્લેખિત નકલો આરોપીને પૂરી પાડવાનો હેતુ એ છે કે તેના હિતોનું સંરક્ષણ થાય જેથી તેને તે કેસની જાણ રહે કે જેનો સામનો તેને કરવો આવશ્યક છે. તેમ છતાં, પેટા-કલમ (૪) માં એવું કશું

નથી જે ફરિયાદ પક્ષને એવી દસ્તાવેજી સામગ્રી નીચલી અદાલતમાં રજૂ કરવામાં પ્રતિબંધિત કરે, જે અહેવાલના સમયે તેમની પાસે ઉપલબ્ધ ન હતી, અથવા જો ઉપલબ્ધ હતી તો પણ તેની નકલો આરોપીને પૂરી પાડવામાં આવી ન હતી. આ પેટા-કલમનું સર્વોચ્ચ અદાલતે નારાયણ રાવ વિ. સ્ટેટ ઓફ આંધ્ર પ્રદેશ, (એસ) એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૭૩૭ માં અર્થઘટન કર્યું હતું, જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે :

કલમ ૧૭૩(૪) અને કલમ ૨૦૭અ(૩) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ ૧૯૫૫ના સુધારક અધિનિયમ દ્વારા, સેશન્સ કોર્ટમાં ચાલતી ઘટના સુધી પહોંચતી તપાસ-કાર્યવાહી બાબતે પ્રક્રિયાને સરળ બનાવવા માટે અને તે જ સમયે સંબંધિત પોલીસ અધિકારીઓ તથા જે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ આવી કાર્યવાહી લાવવામાં આવે છે તેઓ પર એવો બોધપાઠ મૂકી કે આરોપી વ્યક્તિઓને તેમની બચાવની યોગ્ય રીતે સુનાવણી ચલાવવા માટે જરૂરી સર્વ માહિતી પ્રાપ્ત થાય તે માટે જરૂરી તમામ દસ્તાવેજો પુરા પાડવામાં આવે, આરોપી વ્યક્તિઓના હિતોની સુરક્ષા કરવા માટે રજૂ કરવામાં આવી છે. પરંતુ તે જોગવાઈઓનું પાલન ન થવાથી તેવી કાર્યવાહી અને અનુસર્તી વિચારણાને દૂષિત બનાવવાનો પરિણામ થતો નથી. કલમ ૧૭૩ની ઉપ-કલમ (૪) અને કલમ ૨૦૭અની ઉપ-કલમ (૩) બંનેમાં આવેલું 'કરશે' શબ્દ ફરજિયાત સ્વરૂપનો નથી, પરંતુ માત્ર નિર્દેશાત્મક છે, કારણ કે પોલીસ અધિકારી દ્વારા કલમ ૧૭૩ની જોગવાઈઓનું સંપૂર્ણપણે

પાલન કરવામાં થયેલી ચૂકને એવો દૂરગામી પ્રભાવ પેદા કરવા દેવામાં આવવો જોઈએ નહીં કે જેના કારણે સેશન્સ કોર્ટ સમક્ષની વિચારણા સહિતની સમગ્ર કાર્યવાહી સંપૂર્ણપણે અપ્રભાવી બની જાય.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે ઉક્ત પેટા-કલમની જોગવાઈઓ ફરજિયાત સ્વરૂપની નથી, પરંતુ માત્ર નિર્દેશાત્મક છે. તેથી, તેનો અનુપાલન ન થવાથી ફરિયાદ પક્ષને નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી દરમિયાન કોઈપણ સાક્ષીની તપાસ કરવાથી અથવા કોઈપણ દસ્તાવેજ રજૂ કરવાથી રોકી શકાશે નહીં. બીજી તરફ, કલમ ૨૫૧એની પેટા-કલમ ૭, જે પોલીસ અહેવાલના આધારે પ્રસ્થાપિત થયેલા કેસોમાં અદાલતે અનુસરવાની પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરે છે, અત્યંત વ્યાપક શબ્દોમાં છે અને મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદ પક્ષના સમર્થનમાં રજૂ કરવામાં આવતું એવું બધું જ પુરાવું ગ્રહણ કરવા બંધાયેલ છે. આ પેટા-કલમમાં કાર્યવાહી દરમિયાન ફરિયાદ પક્ષને પુરાવા રજૂ કરવાની હક્કસત્તા પર કોઈ મર્યાદા મુકવામાં આવી નથી. ધારા ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૪) સંહિતાની કલમ ૨૫૧એની પેટા-કલમ (૭)ને નિયંત્રિત કરતી નથી. ‘એવું બધું જ પુરાવું’ શબ્દોનો અર્થ માત્ર ધારા ૧૭૩ની પેટા-કલમ ૪માં ઉલ્લેખિત એવું પુરાવું એવો થતો નથી. જો એવું હોત, તો પેટા-કલમ (૭)માં જે નથી તેવું કંઈક વધારાનું તેમાં વાંચવું પડે. ધારા ૧૭૩ની પેટા-કલમ (૪)માંથી એટલું જ અનુમાનિત થઈ શકે કે ફરિયાદ પક્ષને વધારાનો દસ્તાવેજ રજૂ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવે તે પહેલાં તેની નકલ પૂર્વમાં આરોપીને આપવામાં આવવી જોઈએ જેથી તેની બચાવમાં કોઈ પૂર્વગ્રહ ઊભો ન થાય.

જો એવું દર્શાવવામાં આવે કે વધારાના પુરાવાના રજૂઆતથી આરોપીના હકોને કોઈપણ રીતે આંચકો પહોંચ્યો છે, તો મેજિસ્ટ્રેટ ઉલટ-તપાસના હેતુસર કોઈપણ સાક્ષીને ફરી બોલાવી શકે અને તે વધારાના પુરાવાનો સામનો કરવાની તક પણ આપી શકે. જોકે, ધારા ૧૭૩ની જોગવાઈઓનો એવો અર્થ કાઢી શકાય નહીં કે ફરિયાદ પક્ષને કાર્યવાહી દરમિયાન એવો વધારાનો દસ્તાવેજ રજૂ કરવામાંથી અટકાવવામાં આવે, જેની નકલ આરોપીને પૂરી પાડવામાં આવી ન હોય. શ્રી સિંઘવી દ્વારા આધારરૂપ ગણાવાયેલા થોટા રામાલિંગેશ્વર રાવના કેસમાં, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ આંધ્ર પ્ર પૃષ્ઠ ૫૬૮, એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે ધારા ૧૭૩(૪)ની જોગવાઈઓ ફરજિયાત છે અને તેના અનુપાલનના અભાવે ન્યાયવિફળતા સર્જાય છે. ઉપર ઉલ્લેખિત સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયને ધ્યાનમાં લેતાં, આ કેસને સારો કાયદો પ્રતિપાદિત કરતો માનવી શકાય નહીં. એ જ અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે ચંદુ વીરૈયાના કેસમાં, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ આંધ્ર પ્ર ૩૨૯, થોટા રામાલિંગેશ્વર રાવના કેસમાં, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ આંધ્ર પ્ર પૃષ્ઠ ૫૬૮, વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયથી અસહમતિ દર્શાવી હતી અને એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે ધારા ૧૭૩(૪) અથવા કલમ ૨૫૧-એમાં એવી નકલો પૂરી પાડવામાં આવી ન હોય તેવા દસ્તાવેજોના ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા ઉપયોગ સામે કોઈ સ્પષ્ટ પ્રતિબંધ નથી. આ જોગવાઈઓ અનુસંગથી પણ ફરિયાદ પક્ષને પૂછપરછ કે કાર્યવાહી દરમિયાન એવો દસ્તાવેજ વાપરવાનો ઇનકાર કરતી નથી, જેની નકલ આરોપીને પૂરી પાડવામાં આવી ન હોય. ઇન રે રંગસ્વામી ગૌન્ડન,

(એસ) એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ મદ ૫૦૮ માં, ભલે ધારા ૧૭૩(જ)ની જોગવાઈઓ ફરિયાત હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું, તથાપિ એવો પણ ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે રાસાયણિક પરીક્ષકનો અહેવાલ, જે સામાન્ય રીતે પૂછપરછ શરૂ થાય ત્યાં સુધી પ્રાપ્ત થતો નથી, તેની નકલ આરોપીને પૂરી પાડવામાં આવી ન હોય તોય પૂછપરછ દરમ્યાન પુરાવા તરીકે સ્વીકારી શકાય છે. આ અભિપ્રાયના સમર્થનમાં પૂરતો અધિકૃત આધાર છે કે જો કાર્યવાહી દરમ્યાન ફરિયાદ પક્ષને એવું જરૂરી લાગે કે તેઓ જેમના પર આધાર રાખવા ઇચ્છે છે એવા વધારાના દસ્તાવેજો અથવા સાક્ષીઓના નિવેદનો દાખલ કરે, તો ધારા ૧૭૩(જ) તેમને તે દાખલ કરવામાંથી અટકાવતી નથી. જુઓ પબ્લિક પ્રોસિક્યૂટર વિ. સી. એસ. પચિપ્પા મુદલિયાર, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ મદ ૨૯૫, સ્ટેટ વિ. જગદીશ પાંડે, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ કલ ૩૧૧, ઇન રે શાંતિલાલ, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૯ મધ્ય પ્ર ૨૯૦ અને સ્ટેટ વિ. બૈકુંઠનાથ મહાંતા, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ ઓરિસ્સા ૧૫૦. મારા મત મુજબ, વિધાવંત સિટી મેજિસ્ટ્રેટે મુનીર ખાનના પુરાવા દ્વારા લોગ બુકની નોંધો સાબિત કરવાની ફરિયાદ પક્ષની વિનંતી નામંજૂર કરીને ભૂલ કરી હતી. આરોપીના હિતોનું સંરક્ષણ કરવા માટે તેમણે ફરિયાદ પક્ષને લોગ બુકની નોંધોની નકલો પૂર્વમાં આરોપીને પૂરી પાડવાનો નિર્દેશ કરવો જોઈએ હતો. મારી સમક્ષ એવો કોઈ દલીલ કરવામાં આવ્યો નથી કે આ કેસમાં લોગ બુકની નોંધો સંબંધિત નથી. ”

૬૫ સ્ટેટ વિ. બૈકુંઠનાથ મોહાંતા [એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ ઓરિસ્સા ૧૫૦]

ના કેસમાં, ઓરિસા વડી અદાલતના એક વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશને એડિશનલ ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કરાયેલા સંદર્ભનો જવાબ આપવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો અને તે આશરે નીચે મુજબની હકીકતોમાં હતો:

પોલીસે છ વ્યક્તિઓ સામે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૯ સહપઠિત કલમ ૩૪ હેઠળ આરોપપત્ર રજૂ કર્યું. અદાલતે આરોપપત્ર પર સંજ્ઞાન લીધું. મેજિસ્ટ્રેટે, વિચારણાની શરૂઆત પહેલાં, પોતાના સંતોષ માટે ખાતરી કરી કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૪) હેઠળ ઉદ્દેશિત દસ્તાવેજો આરોપી વ્યક્તિઓને યથાવિધિ સોંપવામાં આવ્યા હતા. તે દસ્તાવેજોનું અવલોકન કર્યા બાદ મેજિસ્ટ્રેટે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૯ સહપઠિત કલમ ૩૪ હેઠળ આરોપ નક્કી કર્યા. ફરિયાદ પક્ષના છ સાક્ષીઓની મુખ્ય તપાસ, પ્રતિતપાસ કરવામાં આવી અને તેમને મુક્ત કરવામાં આવ્યા. ત્યારબાદ, ફરિયાદ પક્ષ એક નિષ્ણાતની તપાસ કરવા તેમજ તેનો અહેવાલ સાબિત કરવા ઇચ્છતો હતો. વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટે એવો અભિપ્રાય અપનાવ્યો કે નિષ્ણાતનો અહેવાલ સ્વીકાર્ય પુરાવા તરીકે ગ્રાહ્ય નથી, કારણ કે તેની નકલ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(૪) હેઠળ ઉદ્દેશિત અન્ય દસ્તાવેજો સાથે વિચારણાની શરૂઆત પહેલાં આરોપીને આપવામાં આવી નહોતી. સંદર્ભનો જવાબ આપતાં વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:

“૨. આ પ્રશ્ન અંગે ન્યાયિક અભિપ્રાયોમાં કંઈક મતભેદ રહ્યો છે.

એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ આંધ્ર પ્રા ૫૬૮ માં વિદ્વાન ન્યાયાધીશે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(જ) ની જોગવાઈઓ અનિવાર્ય સ્વરૂપની હતી અને નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી શરૂ થાય તે પહેલાં, ફરિયાદ પક્ષ જે તમામ દસ્તાવેજો પર આધાર રાખે છે તેમની નકલો આરોપીને પૂરી પાડવી જોઈએ; અને કાર્યવાહી શરૂ થયા પછી, ભલે નવા દસ્તાવેજોના સંદર્ભમાં ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓની ઉલટ-તપાસ કરવા માટે આરોપીને પૂરતી તક મળતી હોય તોપણ, ફરિયાદ પક્ષને કોઈ નવા દસ્તાવેજો રજૂ કરવા અને સાબિત કરવાની પરવાનગી આપવી જોઈએ નહીં. જોકે, કલકત્તા અને મદ્રાસ વડી અદાલતોએ વિપરીત અભિપ્રાય સ્વીકાર્યો છે. તેથી, સ્ટેટ વિ. જગદીશ, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ કલ ૩૧૧ માં એવું દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(જ) ની જોગવાઈઓ દિશાનિર્દેશાત્મક છે અને નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી શરૂ થયા પછી પણ ફરિયાદ પક્ષ સામાન્ય રીતથી વધારાના દસ્તાવેજો સાબિત કરી શકે છે — શરતે કે આરોપીને તે દસ્તાવેજોના પ્રકાશમાં ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓની ઉલટ-તપાસ કરવાની સંપૂર્ણ તક મળવી જોઈએ. મદ્રાસ વડી અદાલતે પણ સરકારી વકીલ વિ. સી.એસ. પાચીઆપ્પા એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ મદ ૨૯૫ માં સમાન અભિપ્રાય સ્વીકાર્યો છે.

૩. આદરપૂર્વક, હું કલકત્તા અને મદ્રાસનો અભિપ્રાય અનુસરું છું. એ સાચું છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૭૩(જ) ની જોગવાઈઓનું કડક પાલન થવું જોઈએ અને તે પેટા-કલમમાં ઉદ્દેખિત તથા જેના ઉપર ફરિયાદ પક્ષ

આધાર રાખે છે તે તમામ કાગળોની નકલો નીચલી અદાલતમાં કાર્યવાહી શરૂ થાય તે પહેલાં આરોપી વ્યક્તિઓને પૂરી પાડવી જોઈએ. પરંતુ કાર્યવાહી શરૂ થયા પછી અનુસરવાની યોગ્ય કલમ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૫૧-એ(૭) રહેશે, જેના દ્વારા મેજિસ્ટ્રેટને “ફરિયાદ પક્ષના સમર્થનમાં રજૂ કરવામાં આવે તેવી તમામ સાબિતી લેવાની કાર્યવાહી કરવી” આવશ્યક બને છે. આ પેટા-કલમમાં આવેલ “તમામ સાબિતી” શબ્દપ્રયોગમાં દસ્તાવેજી સાબિતીનો પણ સમાવેશ થવો જ જોઈએ. સંભાવના છે કે પોલીસ તપાસ દરમિયાન ઉપલબ્ધ ન થયેલા કેટલાક દસ્તાવેજો અનુસંધાને સંબંધિત બની શકે અને ત્યારબાદ રજૂ કરવા પડે. આવા પ્રસંગે, ફરિયાદ પક્ષને આ દસ્તાવેજો સાબિત કરવાની તક ન નકારવી જોઈએ — શરત એટલી કે આરોપીને કોઈ હાનિ ન થાય તે સુનિશ્ચિત કરવામાં આવે અને તેને તે દસ્તાવેજોના પ્રકાશમાં ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓની ઉલટ-તપાસ કરવાની તક આપવામાં આવે; જરૂરી હોય તો આવી ઉલટ-તપાસ સુગમ બનાવવા તે હેતુસર આરોપીને મુલતવી આપવામાં આવી શકે. ઉપર ઉલ્લેખિત કેસમાં આંધ્ર વડી અદાલતે વ્યક્ત કરેલો અભિપ્રાય સ્વીકારવામાં આવે તો ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૫૪૦ દ્વારા અદાલતને અપાયેલી સત્તા અનેક કેસોમાં નિષ્પ્રભ બની જાય. ન્યાયના હિતો ક્યારેક એવી માંગણી કરી શકે કે કાર્યવાહી શરૂ થયા પછી પણ ફરિયાદ પક્ષે કેટલીક વધારાની દસ્તાવેજી સાબિતી રજૂ કરી અને સાબિત કરવી પડે, અને અદાલત દ્વારા વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ માત્ર એટલા માટે મર્યાદિત કરી શકાય નહીં કે સંબંધિત કાગળો કાર્યવાહી શરૂ થયા પહેલાં, જેમ કલમ ૧૭૩(જ) મુજબ આવશ્યક હતું, આરોપીને પૂરા પાડવામાં આવ્યા ન હતા. આ પ્રશ્ન પર હું, આદરપૂર્વક,

એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ કલકત્તા ૩૧૧ માં અપાયેલ કલકત્તાનો અભિપ્રાય સાથે સંમત છું.”

૬૬ યદ્યપિ આ રીતે ઉઠાવવામાં આવેલ મુદ્દો અત્યંત નાનો જણાતો હોય, તો પણ તેનું સ્વતંત્ર મહત્વ છે, કારણ કે તેનો સંબંધ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ સાથે છે. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ માં “વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા” શબ્દપ્રયોગ વપરાયો છે. ઉક્ત શબ્દપ્રયોગ માત્ર શારીરિક બાંધછોડમાંથી મુક્તિ પૂરતો મર્યાદિત નથી, પરંતુ તેમાં અધિકારોની સંપૂર્ણ શ્રેણીનો સમાવેશ થાય છે, જેને સર્વોચ્ચ અદાલતે અસંખ્ય નિર્ણયો દ્વારા અર્થઘટિત કરીને માન્યતા આપી છે. અરજદાર અહીં એવો દાવો કરે કે તે નિર્દોષ છે અને તેણે કોઈ ગુનો કર્યો નથી, તેમાં કશી ખામી નથી. કાયદો પણ દોષિત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી આરોપીને નિર્દોષ હોવાનું અનુમાન કરે છે. તેમ છતાં, આરોપી અદાલત પાસેથી એવી કોઈ રાહત માંગી શકતો નથી જે કાયદેસર સ્વીકાર્ય ન હોય. નિષ્કર્ષે પહોંચતા પહેલાં મેં ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રશ્નોનું પરીક્ષણ અને પુનઃપરીક્ષણ કર્યું છે. ઉઠાવવામાં આવેલા તમામ પ્રશ્નો પર મેં સંપૂર્ણ વિચારણા કરી છે. મેં કાયદાની સ્થિતિ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, જે મોટા પ્રમાણમાં સંબંધિત પક્ષકારોના અધિકારોને આવરી લેશે.

૬૭ સમગ્ર બાબતના સર્વાંગી દૃષ્ટિકોણથી, હું આ બાબતે વિશ્વાસપૂર્વક માનું છું કે આ અરજીદાર પ્રાર્થના મુજબ માંગવામાં આવેલ કોઈપણ રાહત મંજૂર કરવા માટે કોઈ કેસ ઉભો થતો નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં, આ અરજી નિષ્ફળ જાય

છે અને તેથી તે નામંજૂર કરવામાં આવે છે. નોટિસ ડિસ્ચાર્જ કરવામાં આવે છે. અગાઉ આપવામાં આવેલ અસ્થાયી આંતરિક આદેશ તાત્કાલિક અસરથી રદ કરવામાં આવે છે. આરોપ નક્કી કરવાની કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે નીચલી અદાલતને સ્વતંત્રતા રહેશે, પરંતુ આરોપીને ડિસ્ચાર્જ માટે અરજી કરવાની હક્કાધીનતા અધિન રહેશે. આ બાબત સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર નથી કે જો અહીંના આરોપી દ્વારા આવી કોઈ ડિસ્ચાર્જ અરજી કરવામાં આવે, તો તે જ કાયદા અનુસાર યથાશીઘ્ર વિચારણા માટે લઈ શકાય.

(જે.બી.પારડીવાળા, ન્યાયાધીશ)

*This judgment has been translated using AI Tool – M/s.
Hyperlink E-solutions Pvt. Ltd.*

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.